

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 4 (64)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», протокол № 1 від 20 січня 2025 року.

Наказом МОН «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства» від 24 вересня 2020 р. № 1188 збірник включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 052 «Політологія», 054 «Соціологія», 081 «Право».

Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

www.socio-journal.kpi.kiev.ua

Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ, 2024. – № 4(64). – 140 с.

Георгій Дерлуг'ян – головний редактор, PhD із соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ;

П. В. Федорченко-Кутуєв – заступник головного редактора, д. соціол. н., проф., завідувач кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

А. А. Мельниченко – к. філос. н., проф., ректор КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. А. Акімова – к. філос. н., доц., декан факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

С. І. Бевз – д. ю. н., проф., завідувач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

В. А. Мисливий – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

В. П. Степаненко – д. соціол. н., головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, Манчестерський університет, Велика Британія;

Г. О. Коржов – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Д. І. Голосніченко – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Є. Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Є. І. Головаха – д. філос. н., проф., директор Інституту соціології НАН України;

М.Н. Єнін – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. А. Фісун – д. політ. н., проф., завідувач кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

О. Г. Злобіна – д. соціол. н., проф., завідувач відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України;

О. Д. Куценко – д. соціол. н., професор кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

О. О. Кравчук – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Т. Д. Брік – PhD з економічної історії, ректор Київської школи економіки;

А. В. Чугаєвська – к. ю. н., доц., доцентка кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана;

Я. Ю. Цимбаленко – к. н. з держ. упр., доцент кафедри теорії та практики управління факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Д. О. Маріц – д. ю. н., доц., завідувач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. М. Головка – к. ю. н., ст. дослідник, старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Войцех Рафаловський – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Джесіка Зиховіч – PhD зі слов'янських студій, директорка Представництва Інституту міжнародної освіти в Україні та офісу Програми імені Фулбрайта;

Джеффри Александер – PhD із соціології, професор соціології Єльського університету, США;

Ерік Райнерт – PhD з економіки, професор управління технологіями Талліннського технічного університету, Естонія, Норвегія;

Інес Супуле – докторка з політичної соціології, Інститут соціології та філософії Латвійського університету, Латвія;

Інта Меєріна – PhD із соціології, директор Центру досліджень діаспори та міграції Латвійського університету, Латвія;

Іренеуш Садовський – PhD з політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних досліджень ПАН, Польща;

Кеван Харріс – PhD із соціології, асистент-професор соціології університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі, США;

М. А. Мінаков – д. філос. н., старший науковий співробітник Інституту Дж. Кеннана, Міжнародний науковий центр Вудро Вільсона, США;

Миколай Павляк – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Сальваторе Бабонес – PhD із соціології, асоційований професор соціології та соціальної політики Сіднейського університету, Австралія;

Едіт Ханке – д. політ. н., науковий співробітник науково-дослідного відділу Баварської академії наук, Німеччина;

Сара Вітмор – PhD з політичних наук, доцент політології в Університеті Оксфорд-Брукс, Велика Британія;

Моніка Епінгер – PhD з антропології права, доцент Школи права Університету Сент-Луїса, США;

Адріана Міка – PhD із соціології, доцентка і керівниця відділу досліджень дій і наслідків в Інституті соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету, Польща.

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

Коломієць Т. В., Івіна М. Ю.

Конфлікти в сім'ях військовослужбовців:
теоретичні засади дослідження та практичні підходи до вирішення.....6

Кругляк М. Е., Кучанський А. В.

«Революція на граніті» як форма відображення ціннісних орієнтацій
українського студентства періоду «перебудови».....15

Кудінов І. О., Синенко А. Ю., Дроздов К. П.

Імітаційне моделювання як інструмент соціологічного аналізу..... 23

Сальнікова С. А., Сидоров М. В.-С., Дембіцький С. С.

(Не)перебування у зоні активних бойових дій та вимушене (не)переселення
як фактори стресових станів українців.....35

Федорченко-Кутуєв П. В., Мельник Л. І.

Держава, що сприяє розвитку, війни та (гібридні) конфлікти: експлікація неочевидних зв'язків.....49

Федорченко-Кутуєв П. В., Пиголенко І. В., Панченко Л. Ф., Хом'як А. О.

Еволюція ОНП кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського:
синтез аналітичного та історичного59

Шкуров Є. В.

Місто в процесах розбудови і соціальних змін у західній соціології другої половини ХХ століття..68

ПОЛІТОЛОГІЯ

Багінський А. В., Пашкова Д. С.

Вплив соціально-політичних трансформацій в Україні на гендерні відносини та конфлікти.....77

Богаченко М. М.

Стратегії управління державними ресурсами як проблема сучасного
політичного менеджменту в Україні.....86

Бузаров А. І.

Екзистенційний вимір ролі євроатлантичної спільноти у протидії Україною російській агресії.....93

Лисянський П. Л.

Експансіонізм РФ на тимчасово непідконтрольних частинах територій Луганської
/та Донецької областей у 2014–2022 роках.....101

Маркітантов В. Ю., Найчук А. В.

Переговори як механізм запобігання та подолання політичних конфліктів.....109

Назарчук О. М.

Політичні еліти України як посередники між бізнесом та державною владою.....115

Сергєєв В. С., Загурська-Антонюк В. Ф., Пашенко В. І.

Публічні комунікації та менеджмент національної безпеки: чинники політичної детермінації123

ПРАВО

Школьніков В. І.,

Технології обробки та аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками.....130

CONTENTS

SOCIOLOGY

Kolomiets T., Ivina M.

Conflicts in military families: theoretical foundations of research and practical approaches to resolution.....6

Krugliak M., Kuchanskyi A.

“Revolution on granite” as a form of reflecting the value orientations of Ukrainian students during the period of “Perestroika”.....15

Kudinov I., Synenko A., Drozdov K.

Simulation modeling as a tool for sociological analysis.....23

Salnikova S., Sydorov M., Dembitskyi S.

(Non-)Exposure to Active Combat Zones and Forced (Non-)Relocation as Factors in Stress States Among Ukrainians.....35

Fedorchenko-Kutuev P., Melnyk L.

The developmental state, war and (hybrid) conflict: explicating implicit connections.....49

Fedorchenko-Kutuiev P., Pyholenko I., Panchenko L., Khomiak A.

The Evolution of the Educational Scientific Programs of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute Department of Sociology: Synthesis of Analytical and Historical.....59

Shkurov Ye.

The City in the Processes of Development and Social Change in Western Sociology of the Second Half of the 20th Century.....68

POLITICAL SCIENCE

Bahinskyi A., Pashkova D.

Impact of socio-political transformations in Ukraine on gender relations and conflicts.....77

Bohachenko M.

State resource management strategies as a problem of modern political management in Ukraine.....86

Buzarov A.

The existential dimension of the role of the Euro-Atlantic community in Ukraine's counteraction to Russian aggression.....93

Lisyansky P.

Russian expansionism in the temporarily uncontrolled parts of Luhansk and Donetsk regions in 2014–2022.....101

Markitantov V., Naichuk A.

Negotiation as a mechanism of prevention and overcome political conflicts.....109

Nazarchuk O.

Political Elites of Ukraine as Intermediaries between Business and Government.....115

Sergeev V., Zagurska-Antoniuk V., Pashchenko V.

Public communications and national security management: factors of political determination.....123

LAW

Shkolnikov V.

Technologies of processing and analysis of cash flow in bank accounts.....130

УДК 316.483

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4\(64\).322677](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322677)

КОНФЛІКТИ В СІМ'ЯХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ

Коломієць Т. В.,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-2715-7804
tana_kol@ukr.net*

Івіна М. Ю.,
*магістрантка кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
maryna.ivina@gmail.com*

У статті розглянуто проблему сімейних конфліктів військовослужбовців, що виникають під впливом специфіки військової служби, тривалих розлук, посттравматичних стресових розладів, складнощів адаптації до цивільного життя, а також інших соціально-психологічних викликів. Аналізується вплив військової служби на динаміку сімейних відносин та окреслюються ключові фактори, які сприяють виникненню конфліктів: нерівномірний розподіл побутових обов'язків, комунікативні бар'єри, емоційна ізоляція, підвищена тривожність та психологічні наслідки бойового досвіду. Особливу увагу приділено специфічним проблемам дітей військовослужбовців, які страждають від відсутності батьківського піклування, відчуття тривоги та соціальної ізоляції. Запропоновано практичні підходи до вирішення конфліктів, серед яких сімейна терапія, спрямована на поліпшення комунікації та підтримки в родині, медіація як ефективний інструмент вирішення суперечок, а також державні програми підтримки. Зокрема, наголошується на важливості впровадження соціального супроводу, доступу до психологічної допомоги, фінансової підтримки, освітніх і тренінгових програм для членів сімей військовослужбовців. Авторки підкреслюють значущість адаптації кращих міжнародних практик до українського контексту. Реалізація системних заходів підтримки родин військовослужбовців сприятиме зміцненню емоційної стабільності сімей, посиленню соціальної згуртованості та формуванню ефективної державної політики у сфері соціального забезпечення військових і їхніх родин.

Ключові слова: конфлікт, сімейний конфлікт, родини військовослужбовців, діти військових, медіація, сімейна комунікація.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження сімейних конфліктів визначається їхнім значним впливом на функціонування родини як базової соціальної інституції. Сімейні конфлікти впливають не лише на внутрішню атмосферу родини, але й на ширший соціальний контекст, зокрема формування цінностей, виховання дітей, емоційне благополуччя та психологічну стійкість. Сучасні дослідження виявляють, що ці конфлікти можуть мати довготривалі наслідки як для сімей, так і для суспільства: зростання рівня розлучень і психологічних розладів, поглиблення кризи довіри, зниження рівня соціальної солідарності, посилення агресії.

У сучасних умовах економічних, соціальних і політичних трансформацій а також впливу кризових явищ (війни, міграції, пандемії), сім'я зазнає значних випробувань, які провокують конфлікти між її членами. Особливої актуальності набуває дослідження сімейних конфліктів у специфічних категорій (військовослужбовці, мігранти, багатодітні родини), оскільки їхній досвід може бути значно ускладнений додатковими стресовими факторами.

Актуальність дослідження проблеми конфліктів у сім'ях українських військовослужбовців зумовлена масштабними соціальними та психологічними викликами, які супроводжують сучасний військовий контекст українського суспільства. Постійний стрес, тривала розлука, травматичний досвід війни та складнощі реінтеграції в мирне життя створюють передумови для посилення конфліктогенів у сімейному середовищі.

Особливу увагу заслуговує вивчення специфічних чинників, що впливають на сімейні відносини військових: психологічні наслідки бойових дій, соціальна ізоляція та недостатність підтримки. Теоретичне осмислення цих аспектів та впровадження практичних підходів до профілактики й вирішення конфліктів у таких сім'ях є важливими для забезпечення емоційної стабільності військовослужбовців, підтримки їхніх родин і посилення соціальної згуртованості.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження тематики конфліктів у сім'ях військовослужбовців активно розвивалися в різних країнах. До 1970-х років дослідження, які стосувалися цього питання, були рідкісними. Термін «синдром військової сім'ї» вперше почав використовуватися після війни у В'єтнамі для опису поведінкових і психосоціальних проблем дітей батьків, які перебувають у військовій частині, а також впливу ротацій батьків у зоні бойових дій на стосунки між дитиною та батьком, який залишився вдома. Кількість досліджень цього явища почала зростати після війни в Перській затоці в 1990–1991 роках і значно зросла після терористичних нападів у вересні 2001 року, за якими послідували військові інтервенції, такі як операція «Свобода Іраку» (OIF), операція «Незмінна свобода» (OEF) та операція «Новий світанок» (OND). Одним з перших досліджень сімей військовослужбовців, ініційованих американськими вченими, є праця 1986 р. Мейді Сігал (Mady Segal) «Армія і сім'я як жадібні інституції». («Military and the Family as Greedy Institutions»). У цій статті аналізуються сім'ї військових як перетин двох суспільних інститутів, обидва з яких висувають великі вимоги до людей з точки зору відданості, лояльності, часу та енергії, що призводить до зростаючого конфлікту між цими двома «жадібними інституціями». Описуються вимоги, які американські збройні сили висувають до військових та членів їхніх сімей, включаючи ризик поранення або смерті, географічну мобільність, роз'єднаність сімей, проживання за кордоном, нормативні обмеження поведінки подружжя та дітей а також обговорюються тенденції, які посилюють потенційні військові/сімейні конфлікти, включаючи загальні зміни в ролях жінок у суспільстві (особливо участь у робочій силі) та конкретні зміни у моделях військової сім'ї, такі як збільшення кількості одружених військовослужбовців, одиноких батьків, активних матерів та подружжя з подвійною службою з особливою увагою до їхнього впливу на інституційні та професійні тенденції у військовій сфері. Вагомим внеском у дослідження даної проблеми є праця Дебори Харрісон (Deborah Harrison) «Такого життя немає: дружини військових у Канаді», де проаналізовано досвід канадських військових дружин, виявляючи, що часті переїзди та відсутність партнерів призводять до ізоляції та стресу, що може спричиняти сімейні конфлікти. Колектив авторів статті «Parental military deployment as risk factor for children's mental health: a meta-analytical review» акцентують увагу на тому, що військовослужбовці, які були на ротаціях в зонах бойових дій або інших нестабільних регіонах, мають підвищений ризик розвитку розладів психічного здоров'я, включаючи посттравматичний стресовий розлад. Більше того, в роботі визнається, що наслідки можуть поширюватися і на членів сім'ї, особливо на дітей, батьки яких перебували в зоні бойових дій.

На українських теренах дана тематика (з акцентом на конфлікти в сім'ях військовослужбовців) ще не отримала такого широкого висвітлення, як за кордоном, хоча сімейні конфлікти розглядаються досить ґрунтовно. Наприклад, Павлюк М.М. та Архипенко Н.М. в науковій статті «Особливості подружніх конфліктів та їх наслідки» зазначали, що учасники подружніх конфліктів часто не є протилежними сторонами, що адекватно усвідомили свої цілі, скоріше вони жертви власних неусвідомлюваних особистісних особливостей і неадекватного (що не відповідає реальності), бачення ситуації і самих себе. Сімейні конфлікти зазвичай пов'язані з прагненням людей задовольнити ті чи інші потреби або створити умови для їх задоволення без урахування інтересів партнера.

Джус, О. Беспалько А. і Кравець Д. у роботі «Соціальний супровід військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах правового режиму воєнного стану» розглядали аспекти соціальної адаптації військових та їхніх сімей, підкреслюючи важливість соціального супроводу для зниження конфліктності в родині.

Ці дослідження підкреслюють складність та багатогранність проблем, з якими стикаються сім'ї військовослужбовців, а також необхідність комплексного підходу до їх вивчення та підтримки.

Мета статті. Дана публікація сприяє розвитку теоретичних знань у галузі сімейних конфліктів, акцентуючи увагу на конфліктах у сім'ях військовослужбовців. Дослідження конфліктів у сім'ях військовослужбовців здійснюється крізь призму аналізу їх теоретичних засад, визначення характерних особливостей, причин і динаміки виникнення. Дослідження причин, динаміки та шляхів вирішення сімейних конфліктів сприятиме розробці ефективних стратегій профілактики та управління конфліктами, що є важливими для підтримки стабільності сімейних стосунків і сприяння суспільному добробуту.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного вторгнення, сучасна українська сім'я зазнає значних соціально-економічних викликів та відчутного соціально-психологічного навантаження, що призводить до загострення внутрішньосімейних конфліктів. Особливо гостро такі конфлікти відчують на собі сім'ї військовослужбовців.

Сім'я є центральною ланкою у формуванні й розвитку особистості, задоволенні базових життєвих потреб і безпосередньо впливає на ефективність військовослужбовців під час виконання службових обов'язків (Пирог Г.В., Удод С.Ю. 2023). Вплив комунікації в сім'ях військовослужбовців та адаптація в родинних військових під час воєнних дій в Україні та США. Водночас, як і будь-яка соціальна система, інститут сім'ї перебуває під впливом суспільних змін, які формують поведінку людей, моральні цінності та норми, що визначають шлюбно-сімейні відносини.

Сімейні конфлікти виникають як результат протистояння різних мотивів, поглядів чи інтересів між членами родини. Вони проявляються у вигляді суперечок, розбіжностей у думках, різних підходів до виховання дітей або способів досягнення спільних цілей, що призводить до неузгодженості дій членів сім'ї (Купчишина В.Ч., Грубі Т.В., 2024. с. 222).

Практичний досвід підтверджує, що військова служба тісно пов'язана з сімейним життям воїнів. Умови професійної діяльності військовослужбовців а також стиль життя їхніх родин мають значний вплив на ефективність виконання службових завдань. Водночас, яскраво помітною є і зворотна тенденція: професійна діяльність військових накладає відбиток на життєвий уклад і процеси в їхніх сім'ях.

Згідно з результатами двадцять сьомого загальнонаціонального опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення «Українського ветеранського фонду» Міністерства у справах ветеранів України з 2 по 5 березня 2024 року, 55% опитаних повідомили, що серед їхніх близьких є ті, хто брав участь у бойових діях на території України в період з 2014 до 2021 року. Водночас 70% респондентів зазначили, що мають родичів або друзів, які з початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року брали чи беруть участь у бойових діях. У порівнянні з попередніми опитуваннями зростає кількість тих, чий близькі нині перебувають на фронті (Двадцять сьоме загальнонаціональне опитування «Образ ветеранів в українському суспільстві», 2024). Сімейні відносини у родинних військовослужбовців ускладнюються через специфічні труднощі, нові виклики та радикальні зміни в усталеному способі життя і функціонуванні сім'ї. Члени таких родин часто переживають тривогу, неспокій і невпевненість, викликані подіями, на які вони не мають впливу. Внаслідок цього відносини в сім'ї зазнають суттєвих трансформацій: змінюються пріоритети, і нерідко сімейні цінності поступаються перед виконанням службових обов'язків.

І.Сингаївська та Н.Осауленко, виділяючи основні причини конфліктів у сім'ї, акцент роблять на комунікативних проблемах, розглядаючи зовнішні причини (соціально-групова несумісність, рольові протиріччя і протиріччя між потребами, цінностями, мотивами та інтересами партнерів) та внутрішньо-особистісні причини виникнення комунікативних проблем (психологічна несумісність, індивідуальна особливість партнерів та прояв їхніх особистісних характеристик). Авторки визначають низку закономірностей, які вказують на проблеми в комунікації подружжя: усвідомлена або неусвідомлена боротьба за комунікаційний канал; парадоксальна комунікація; неконгруентність; маніпулювання партнером шляхом комунікативних прийомів; виникнення комунікативних бар'єрів; замаскована комунікація (Сингаївська І., Осауленко, Н., 2023) Цілком погоджуємося з думкою, що одним з найсуттєвіших чинників, який впливає на формування конфліктної атмосфери в сім'ях військових – порушення комунікаційної взаємодії.

Обмежене або недостатнє спілкування викликає відчуття віддаленості та підвищує рівень непорозуміння між військовими і їх сім'ями. В свою чергу, це виступає чинником виникнення тривоги, страхів і почуття самотності як у самого військового, так і у членів його родини. Брак комунікації також ускладнює розуміння потреб і очікувань одне одного, що призводить до конфліктів і напруженості у сімейних стосунках.

Безперечно, відчуття тривоги у членів родини, емоційний дискомфорт, відчуженість між членами родини негативно впливають на психологічного клімат. Усі ці фактори заважають родині нормально функціонувати, виникає психологічна напруга, брак позитивних емоцій, що виступають потужними конфліктогенами.

Військова служба «відбирає» члена сім'ї для захисту держави на довгий невизначений період часу. Така тривала відсутність одного з подружжя ускладнює підтримання емоційного зв'язку та розуміння між членами сім'ї. Це створює напруження обумовлене стресом, переживаннями, страхами. Крім того, у іншого члена подружжя виникає потреба адаптуватися до відсутності партнера в повсякденному житті. Невизначеність та відсутність можливості планувати майбутнє родини та спільні цілі позбавляє родину стабільності та порушує емоційну стійкість всіх її членів. Військові родини часто не знають, коли зможуть возз'єднатися та повернутись до звичного життя.

Відсутність партнера змушує залишеного члена сім'ї брати на себе більше обов'язків від ведення побуту до вирішення фінансових питань, одноосібне виховання дітей та вирішення всіх побутових справ. Це створює додаткове навантаження особливо якщо раніше обов'язки були рівномірно розподілені та підвищує рівень конфліктної напруги. У багатьох випадках підтримка та турботу, які члени сім'ї отримували від «колишнього цивільного», стає недоступною, і виникає потреба в адаптації до нових умов.

Підтримка стабільності сімейних звичок, дотримання сімейних традицій та спільного дозвілля і відпочинку, що є важливими факторами міцної сім'ї, для сімей військових стають обмеженими через довготривалі відрядження та неможливість спланувати ані відпочинок, ані вирішення побутових питань. В переважній більшості, саме жінки в сім'ях військових беруть на себе значну відповідальність за благополуччя родини і часто змушені ставити безпеку та добробут дітей та інших членів сім'ї вище власних потреб.

Тривала відсутність одного з партнерів призводять до віддалення, браку підтримки та емоційної ізоляції, особливо коли зв'язок обмежений або нестабільний. Крім того, на сімейні стосунки військових впливає ще додатковий фактор – стрес та переживання. Особливо гостро це проявляється тоді, коли один із партнерів, який залишився вдома, не має змоги зв'язатись, та розуміє (знає) про ймовірне виконання бойового завдання іншим партнером. У такі періоди страх невідомості посилює відчуття стресу та прискорює емоційне виснаження. Такі обставини підсилюють напругу у відносинах, оскільки відсутність постійного зв'язку створює простір для тривоги, непорозумінь і відчуття незахищеності.

Члени родини, які залишається вдома, часто беруть на себе подвійне навантаження, намагаючись забезпечити стабільність у повсякденному житті та водночас піклуватися про емоційний стан інших членів родини, особливо дітей. Усе це призводить до емоційного вигорання та може викликати відчуття самотності, безвиході та тривалої невизначеності.

В свою чергу, постійний «режим виживання», у якому перебуває військовослужбовець, підсилює конфліктне середовище сімейних взаємин, оскільки формує особливу психологічну напругу та емоційний відрив від повсякденних родинних справ. Військовослужбовець, який перебуває в постійному стресі й мобілізації всіх своїх ресурсів для виживання, може ставати емоційно відстороненим, щоб захистити себе від негативних емоцій та абсолютно незалученим в буденні справи сім'ї. Психологічний стан постійної напруги з обох сторін часто ускладнює відкриту комунікацію.

Крім того, військовослужбовець може уникати обговорення своїх почуттів, особливо травматичних переживань. Це створює бар'єри у спілкуванні й сприяє виникненню конфліктів через недомовленість та відчуженість. Натомість, інші члени сім'ї можуть потребувати пояснення незвичної та незрозумілої для них поведінки.

Поранення чи загибель військовослужбовців у зоні бойових дій мають глибокий і тривалий вплив на їхні сім'ї. Фізичні травми, отримані на полі бою, часто потребують від родини пристосування до тривалих і складних процесів лікування та реабілітації. У багатьох випадках це призводить до інвалідності військовослужбовця, що змінює ролі та динаміку в родині.

Окрім видимих фізичних поранень, існують невидимі травми, як фізичні, так і психологічні. Серед них черепно-мозкові травми та бойові стресові розлади, такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Ці розлади часто виявляються лише через місяці після повернення з фронту. Вони можуть змінити поведінку і характер військовослужбовця, ускладнюючи взаємини з дітьми та впливаючи на всю родину.

Дж.В. Аппель та Дж.В. Біб дійшли висновку, що 200–240 днів участі в бойових діях достатньо для того, щоб незворотно вплинути на психологічно-емоційний стан та зламати навіть найсильнішого солдата. Їхнє дослідження виявило, що тривалий стрес, якому піддаються військові, виснажує психічні та фізичні ресурси, призводить до розвитку емоційного вигорання, втрати бойового духу та підвищеного ризику психічних розладів, включно з посттравматичним стресовим розладом (Герман, 2015, с. 47).

Люди з ПТСР мають відчуття відстороненості або відсутності близькості з людьми, з якими раніше були близькі, негативні переконання про себе та інших; негативні емоції та звинувачення; часом можуть нехтувати діяльністю та інтересами, які подобались раніше; може бути особиста

неможливість відчувати щастя, задоволення чи почуття любові. Також в психології відзначають, що ПТСР також може мати такі симптоми: надмірну пильність, легку лякливість, труднощі з концентрацією, труднощі зі сном, дратівливість та безрозсудність вчинків (Зеленіна, В. 2024). Це призводить до труднощів у розумінні, обмеження виявлення емоцій, що посилює конфлікти в сім'ях. Дратівливість, легка лякливість та швидкі реакції на незначні подразники військових з ПТСР можуть провокувати та поглиблювати непорозуміння з членами родини, що ускладнює здорові взаємовідносини. Також, зниження інтересу до спільної діяльності та неможливість відчувати щастя заважають їм брати участь у позитивних сімейних заходах, створюючи додаткові бар'єри для гармонійної комунікації та конструктивного вирішення конфліктів.

Не менших викликів та випробувань на міцність зазнає і інший член подружжя, оскільки поки один із партнерів перебуває на службі, інший змушений брати на себе подвійні обов'язки у побуті, вихованні дітей та фінансовій підтримці. На тлі збільшення ролей одного з подружжя, який залишається в тилу, утворюється брак часу, рутинізація повсякдення, звуження можливостей для саморозвитку. В той же час батьки (матері), залучені до військової служби, обмежені в участі в побутових справах, участі у вихованні та спілкуванні з дітьми, в повноцінному виконанні своїх ролей в родині. Де-факто, українські сім'ї військових стають «монобатьківськими» (з асиметричним розподілом батьківських ролей).

Окремо хочеться акцентувати увагу на проблемах, з якими стикаються діти у сім'ях військових. Діти, які залишаються без батьківського піклування через участь одного з батьків у бойових діях, можуть відчувати тривогу, страх та невпевненість, що призводить до психологічного стресу та емоційної нестабільності. Втрата звичного сімейного середовища та турботи призводить до емоційних розладів та почуття самотності. Порушення сімейної структури та підтримки, що проявляється за відсутності одного з батьків, ускладнює виконання сімейних обов'язків з боку іншого та призводить до недостатньої уваги до потреб дитини. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, коли інший з батьків може бути перевантажений додатковими обов'язками. Діти військових можуть відчувати себе ізольованими та мати труднощі з соціальною адаптацією серед однолітків. Відсутність одного з батьків може обмежувати соціальну активність та розвиток дитини і призводити до адаптаційних труднощів. Найчастіше діти військових стикаються з відчуттям самотності чи нестачі уваги, що може призводити до психологічних проблем або труднощів у соціалізації в дитячих колективах. Тривала розлука з батьком (матір'ю) військовим може порушити стосунки прихильності та сприяти тривожності та поведінковим проблемам у дітей (Cozza, S., Lerner, R., Haskins, R. 2014).

До прикладу, діти (особи до 18 років) військових, які були мобілізовані ще в 2014 році, народжені до війни, весь період свого зростання та становлення – з народження – 8 років фактично позбавлені активної фізичної та емоційної залученості обох з батьків до їхнього життя (виховання). Багатьом дітям, чії родини пов'язані з військовою службою, доводиться стикатися з думкою про можливі наслідки поранень або втрати батьків, які служать у збройних силах.

Під час аналізу конфліктогенів у сім'ях військових, звертає на себе увагу проблема реінтеграції військових після демобілізації. Звільнення з військової служби (демобілізація), потенційно може стати певною життєвою кризою, обтяженою емоційними, фінансовими, стосунками та фізичними стресами. Труднощі, які відчувають військові під час переходу до цивільного суспільства, можна пояснити почуттям втрати їхньої військової культури та спільноти. Незважаючи на різний досвід і різні військові організації, описи військової культури є досить послідовними. Загалом, військова культура була описана як колективістський соціальний інститут, який підкреслює ієрархію, структуру, конформізм і товариськість. Структурована та жорстко ієрархізована, військова культура забезпечувала учасникам «ясність» і напрямок (M Romaniuk, C Kidd, 2018).

Відмінності між військовою та цивільною культурою, досвід «криз ідентичності», а також роз'єднання та відокремлення від військової спільноти виступають одними з ключових чинників проблемної реінтеграції, що впливає на мікроклімат сім'ї та спричиняє конфлікти.

Сім'ї військовослужбовців можуть стикатися з проявами суспільної несправедливості, що ймовірно впливає на їхній емоційний стан і сімейну стабільність, адже, незважаючи на певні обіцянки пілґ та державної підтримки сімей військових, вони не завжди отримують належну соціальну, фінансову або психологічну допомогу. Це створює відчуття непотрібності, покинутості, несправедливості та підриває довіру до державних інституцій і суспільства. Військова служба може обмежувати можливості сім'ї для стабільного заробітку та фінансової підтримки, нестача коштів стає джерелом стресу й може спричинити напруженість та конфліктність у відносинах. В умовах воєнного стану особливо важливо забезпечити ефективні механізми для розв'язання сімейних конфліктів і збереження стабільності в родині. Тому, з метою послаблення таких конфліктогенів, важливо надавати державну підтримку і соціальний супровід сім'ям військовослужбовців.

Іншим виміром профілактики конфліктів у сім'ях військових є створення відчуття приналежності до спільноти та емоційна підтримка від близького оточення. Спільнота та близькі люди (друзі, сусіди) відіграють важливу роль у підтримці таких сімей, сприяючи покращенню психологічного стану родин військовослужбовців.

Сімейна терапія може стати дієвим інструментом у вирішенні конфліктів у родинях військових завдяки тому, що сприяє створенню безпечного середовища для відкритої та чесною розмови, що допомагає партнерам і членам родини зрозуміти емоції, потреби й очікування одне одного, допомагає членам сім'ї знайти баланс у розподілі ролей і обов'язків, розвивати взаємну підтримку та довіру. Сімейна терапія може допомогти партнерам знайти спільні шляхи вирішення проблем.

Ефективним інструментом вирішення конфліктів у сім'ях військових стає медіація, яка дозволяє сторонам знайти взаємоприйнятне рішення за допомогою нейтрального посередника – медіатора. Медіатор створює безпечний простір для діалогу, допомагає сторонам почути одне одного, визначити потреби та сформулювати очікування, створити план дій і правила взаємодії, які запобігатимуть майбутнім конфліктам.

Сімейна медіація, що ґрунтується на принципах добровільності, нейтральності та конфіденційності, може стати дієвим методом роботи з конфліктом. Вона сприяє зміцненню сімейних стосунків і надає підтримку учасникам у складних життєвих обставинах (Маліннікова Д, 2024, с. 39). Для сімей військових медіація може стати важливою підтримкою у подоланні конфліктних чинників в родині, пов'язаних із військовою службою, забезпечуючи порозуміння у родині.

Суттєву роль у профілактиці та подоланні конфліктів у сім'ях військових відіграє державна підтримка та запровадження державних програм на різних рівнях управління. Допомогти родинам адаптуватися до змін та нових викликів можуть програми підтримки військових сімей, такі як освітні та тренінгові програми для подружжя і дітей, центри підтримки та психологічної реабілітації. Доступність таких ресурсів може полегшити налаштування позитивної комунікації та емоційного клімату в сім'ї.

Крім того, сім'ї військових потребують систематичної соціальної підтримки, зокрема доступу до психологічної допомоги, стабільних соціальних підтримок і фінансових гарантій. Державні програми мають забезпечувати рівний доступ до пільг та допомоги, незалежно від регіону, і враховувати специфіку потреб родин.

Особливу увагу слід приділити підтримці дітей військових, щоб вони не відчували браку батьківської уваги та емоційного контакту через тривалу відсутність одного з батьків.

Діти з сімей військових потребують цільової політики та програм, що враховують їхні унікальні потреби для гармонійного розвитку. Зважаючи на надзвичайні жертви військовослужбовців та їхній неоціненний внесок, ігнорування особливостей розвитку їхніх дітей є неприпустимим (Cozza, S., Lerner, R., Haskins, R. 2014).

Наразі Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову, що запровадження пілотного проекту дає можливість посилити соціальну підтримку захисників та захисниць, їхніх родин щодо організації соціального супроводу військових та їхніх сімей на базі підрозділів Збройних Сил. Його мета – допомогти військовим у цивільних питаннях. Соціальний супровід дозволить військовим та їхнім родинам отримувати консультації з питань психосоціальної підтримки, покращення сімейної комунікації, а також допомогу і підтримку військовослужбовців на всіх етапах несення служби.

Висновки. Конфліктні ситуації у сім'ях військових значною мірою зумовлені специфікою військової служби, яка включає тривалі періоди розлук, підвищений ризик для життя, мобілізаційні виклики, а також труднощі реінтеграції військових. Ці фактори створюють значний емоційний та психологічний тиск на всі сторони сімейного життя, провокуючи міжособистісні конфлікти. Частими причинами конфліктів у таких сім'ях стають нерівномірний розподіл побутових обов'язків, особливо в періоди відсутності одного з батьків, неузгодженість стратегій у вихованні дітей. Військовослужбовці, які довгий час перебували поза домом, можуть відчувати труднощі у поверненні до ролі активного учасника сімейного життя. Повернення військових до цивільного життя супроводжується низкою викликів, включно зі змінами в емоційному стані, поведінці та ставленні до оточення. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), емоційна відстороненість чи підвищена агресивність часто стають причиною конфліктів як з подружжям, так і у спілкуванні з дітьми. Травматичний досвід, отриманий під час служби, впливає на здатність військовослужбовців виражати емоції та будувати довірливі стосунки в сім'ї. Часто цей досвід переноситься у сімейні відносини у формі підвищеної тривожності, страхів чи замкнутості, що вимагає психологічної допомоги.

З метою зниження рівня конфліктності та покращення адаптації сімей військових, необхідно впроваджувати комплексну підтримку на рівні держави, що включатиме соціально-психологічну допомогу, соціальні програми та навчання членів сімей ефективним моделям комунікації. Важливим аспектом є створення ресурсних центрів для військових і їхніх сімей, які можуть забезпечити простір для роботи з конфліктами, консультації психологів, медіаторів і соціальних працівників, а також

підтримку під час адаптації до мирного життя. Профілактика сімейних конфліктів включає розвиток навичок комунікації, емоційного інтелекту, а також спільне вирішення проблем. Варто впроваджувати програми сімейної терапії, що акцентують увагу на зміцненні довіри та підтримки між членами родини. Міжнародний досвід є цінним ресурсом для розбудови системи підтримки військовослужбовців та їхніх родин в Україні. Адаптація найкращих світових практик до українських умов допоможе підвищити ефективність державних програм, сприяти соціальній стабільності та покращити якість життя родин військових. Це також сприятиме створенню суспільства, яке високо цінує, підтримує та піклується про своїх захисників. Подальше вивчення цієї теми відіграє важливу роль у формуванні державної політики у сферах соціального забезпечення, правового регулювання, сімейної та молодіжної політики. Забезпечення підтримки родин військовослужбовців є не лише проявом соціальної відповідальності, але й ключовим елементом зміцнення національної безпеки.

Kolomiets T., Ivina M. Conflicts in military families: theoretical foundations of research and practical approaches to resolution

The article examines the problem of family conflicts of military personnel arising under the influence of the specifics of military service, long separations, post-traumatic stress disorders, difficulties in adapting to civilian life, as well as other socio-psychological challenges. The influence of military service on the dynamics of family relations is analyzed and the key factors contributing to the emergence of conflicts are outlined: uneven distribution of household responsibilities, communication barriers, emotional isolation, increased anxiety and psychological consequences of combat experience. Special attention is paid to the specific problems of children of military personnel who suffer from lack of parental care, anxiety and social isolation. Practical approaches to conflict resolution are proposed, including family therapy aimed at improving communication and support in the family, mediation as an effective tool for resolving disputes, as well as state support programs. In particular, the importance of implementing social support, access to psychological assistance, financial support, educational and training programs for family members of military personnel is emphasized. The authors emphasize the importance of adapting the best international practices to the Ukrainian context. The implementation of systematic measures to support the families of military personnel will contribute to strengthening the emotional stability of families, strengthening social cohesion, and forming an effective state policy in the field of social security for military personnel and their families.

Key words: conflict, family conflict, military families, military children, mediation, family communication.

Література:

1. Двадцять сьоме загальнонаціональне опитування «Образ ветеранів в українському суспільстві» (2–5 березня 2024 року) / Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_some_zagalnonacionalne_opituvanny_obraz_veteraniv_v_ukrainskomu_suspilstvi2-5_bereznia_2024.html.
2. Джус О., Беспалько А., Кравець Д. Соціальний супровід військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах правового режиму воєнного стану // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 56(4). С. 41–45. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.56.41-45>.
3. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору / пер. з англ. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів, 2015. 416 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10580>.
4. Зеленіна В. Посттравматичний стресовий розлад у членів родини загиблого військовослужбовця Національної гвардії України. Основні аспекти роботи керівництва та психолога військової частини // *Scientific Collection «InterConf»*. 2024. № 186. С. 168–175. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5238>.
5. Купчишина В.Ч., Грубі Т.В. Індивідуально-особистісні якості особистості як один із факторів виникнення сімейних конфліктів // *Габітус*. 2024. Вип. 57. С. 220–225. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.
6. Маліннікова Д. Сімейна медіація як ефективний метод вирішення спорів в умовах воєнного стану в Україні // *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/07>.

7. Павлюк М.М., Архипенко Н.М. Особливості подружніх конфліктів та їх наслідки // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2018. Т. XI, вип. 18. С. 209–226. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715423/1/Павлюк2-конвертирован.pdf>.
8. Пирог Г.В., Удод С.Ю. Вплив комунікації в сім'ях військовослужбовців та адаптація в родинних військових під час воєнних дій в Україні та США // Science and Innovation of Modern World. 2023. С. 417–422. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/38759/>.
9. Кабінет Міністрів України. Про реалізацію експериментального проєкту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил: постанова від 3 жовтня 2023 р. № 1050. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-p#Text>.
10. Сингаївська І., Осауленко Н. Особливості комунікативних проблем у шлюбних партнерських стосунках переселенців під час війни // Вчені записки Університету «КРОК». 2023. № 3(71). С. 125–134. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-71-125-134>.
11. Harrison, D. No life like it: Military wives in Canada. 1994. Retrieved from <https://www.goodreads.com/....>
12. Heiselberg, M. H. "Military Families" – Critical Perspectives on a Research Field. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 2023. 6(1), pp.169–181. DOI: <https://doi.org/10.31374/sjms.176>
13. Cozza, S., Lerner, R., Haskins, R. Military and Veteran Families and Children: Policies and Programs for Health Maintenance and Positive Development. Social Policy Report. 2014. Vol. 28, N. 3 p. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED566687.pdf>
14. Cunitz Katrin, Döllitzsch Claudia, Kösters Markus, Willmund Gerd-Dieter, Zimmermann Peter, Bühler Antje Heike, Fegert Jörg M., Ziegenhain Ute & Kölch Michael. Parental military deployment as risk factor for children's mental health: a meta-analytical review. URL: <https://capmh.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13034-019-0287-y>
15. Romaniuk, M, & Kidd, C. The Psychological Adjustment Experience of Reintegration Following Discharge from Military Service: A Systematic Review. 2018. URL: <https://jmvh.org/article/the-psychological-adjustment-experience-of-reintegration-following-discharge-from-military-service-a-systemic-review/>
16. Segal, M. W. The Military And the Family As Greedy Institutions. *Armed Forces & Society*. 1986. 13(1), 9–38. URL: <http://www.jstor.org/stable/45305754>

References:

1. Sotsiolohichna hrupa «Reitynh». (2024). Dvadtsiat' s'ome zahal'nonatsional'ne opytuvannia «Obraz veteraniv v ukrains'komu suspil'stvi» (2-5 bereznia 2024 roku). [The twenty-seventh nationwide survey "The Image of Veterans in Ukrainian Society" (March 2-5, 2024)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_some_zagalnonacionalne_opituvanny_obraz_veteraniv_v_ukrainskomu_suspilstvi2-5_bereznia_2024.html. [In Ukrainian]
2. Dzhuz O., Bepalko A., Kravets D. (2023). Sotsial'nyi suprovid viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikhnikh simey v umovakh pravovoho rezhyму voiennoho stanu. [Social support for military personnel and their families under the legal regime of martial law]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsial'ni nauky*, 56(4), 41–45. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.56.41-45>. [In Ukrainian]
3. Herman Dzh. (2015). Psykholohichna travma ta shliakh do vyduzhannia: naslidky nasy'l'stva – vid znushchan u sim'i do politychnoho teroru. [Psychological trauma and the road to recovery: the consequences of violence – from domestic abuse to political terror]. (Transl. from English by O. Lyzak, O. Nakonechna, O. Shlapak). Lviv, 416 p. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10580>. [In Ukrainian]
4. Zelenina V. (2024). Posttravmatychnyi stresovyi rozlad u chleniv rodyny zahybloho viiskovosluzhbovtia Natsional'noi hvardii Ukrainy. Osnovni aspekty roboty kerivnytstva ta psykhologa viiskovoi chastyny. [Post-traumatic stress disorder in family members of a fallen serviceman of the National Guard of Ukraine. Key aspects of the work of unit leadership and a military psychologist]. *Scientific Collection «InterConf»*, 186, 168–175. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5238>. [In Ukrainian]
5. Kupchyshyna V.Ch., Hruby T.V. (2024). Indyvidual'no-osobystisni yakosti osobystosti yak odyin iz faktoriv vynyknennia simeinykh konfliktiv. [Individual-personality traits as a factor in the emergence of family conflicts]. *Habitus*, 57, 220–225. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208>. [In Ukrainian]
6. Malinnikova D. (2024). Simeina mediatsiia yak efektyvnyi metod vyrishennia sporiv v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. [Family mediation as an effective method of resolving disputes under martial law in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Serii: Yurydychni nauky*. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/07>. [In Ukrainian]

7. Pavliuk M.M., Arkhypenko N.M. (2018). Osoblyvosti podruzhn'ykh konfliktiv ta yikh naslidky. [Features of marital conflicts and their consequences]. Aktual'ni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuks NAPN Ukrainy, XI(18), 209–226. Kyiv. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715423/1/Павлюк2-конвертирован.pdf>. [In Ukrainian]
8. Pyroh H.V., Udod S.Yu. (2023). Vplyv komunikatsii v sim'iakh viiskovosluzhbovtiv ta adaptatsiia v rodynakh viiskovykh pid chas voiennykh dii v Ukraini ta SShA. [The impact of communication in military families and adaptation in military households during hostilities in Ukraine and the USA]. Science and Innovation of Modern World, 417–422. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/38759/>. [In Ukrainian].
9. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023). Pro realizatsiiu eksperymental'noho proiektu iz zaprovadzhennia dohovirnoi formy nadannia sotsial'noi posluhy iz sotsial'noho suprovodu viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei u viiskovykh chastynakh (pidrozdilakh) Zbroinykh Syl. [On the implementation of an experimental project for introducing a contractual form of providing social support services for military personnel and their families in military units (subunits) of the Armed Forces: Resolution No. 1050 of October 3, 2023]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-п#Text>. [In Ukrainian]
10. Syngaiivska I., Osaulenko N. (2023). Osoblyvosti komunikatyvnykh problem u shliubnykh partners'kykh stosunkakh pereselentsiv pid chas viiny. [Features of communication problems in marital and partnership relationships of internally displaced persons during the war]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK», 3(71), 125–134. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-71-125-134>. [In Ukrainian]
11. Harrison, D. (1994). No life like it: Military wives in Canada. Retrieved from <https://www.goodreads.com/...>
12. Heiselberg, M. H. (2023). “Military Families” – Critical Perspectives on a Research Field. Scandinavian Journal of Military Studies, 6(1), pp.169–181. DOI: <https://doi.org/10.31374/sjms.176>
13. Cozza, S., Lerner, R., Haskins, R. (2014). Military and Veteran Families and Children: Policies and Programs for Health Maintenance and Positive Development. Social Policy Report. Vol. 28, N. 3 p. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED566687.pdf>
14. Cunitz Katrin, Dölitzsch Claudia, Kösters Markus, Willmund Gerd-Dieter, Zimmermann Peter, Bühler Antje Heike, Fegert Jörg M., Ziegenhain Ute & Kölch Michael. Parental military deployment as risk factor for children’s mental health: a meta-analytical review. URL: <https://capmh.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13034-019-0287-y>
15. Romaniuk, M, & Kidd, C. (2018). The Psychological Adjustment Experience of Reintegration Following Discharge from Military Service: A Systematic Review. URL: <https://jmvh.org/article/the-psychological-adjustment-experience-of-reintegration-following-discharge-from-military-service-a-systemic-review/>
16. Segal, M. W. (1986). The Military And the Family As Greedy Institutions. Armed Forces & Society, 13(1), 9–38. URL: <http://www.jstor.org/stable/45305754>

Стаття надійшла до редакції 24.12.2024

Стаття рекомендована до друку 30.12.2024

«РЕВОЛЮЦІЯ НА ГРАНІТІ» ЯК ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА ПЕРІОДУ «ПЕРЕБУДОВИ»

Кругляк М. Е.,

*кандидат історичних наук, доцент,
викладач суспільних дисциплін*

*ВСП «Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж
Державного торговельно-економічного університету»*

ORCID ID: 0000-0003-3837-0982

marinakrugljak@ukr.net

Кучанський А. В.,

студент

*ВСП «Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж
Державного торговельно-економічного університету»*

ORCID ID: 0009-0001-6775-9738

andriy12121981@gmail.com

Стаття присвячена вивченню «Революції на граніті» (1990) як формі відображення світогляду студентства Радянської України періоду горбачовської «перебудови». Проведення політики «гласності» й демократизація суспільства на тлі кризи командно-адміністративної системи господарювання, що виражалася в дефіциті та невисоких стандартах життя, спричинили до зневіри студентства в правильному шляху розвитку радянського суспільства. Розглянуто політичні (відставка очільника уряду, недопущення підписання нового союзного договору; перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі), економічні (забезпечення націоналізації майна Компартії України та Ленінської комуністичної спілки молоді України) та соціальні вимоги студентів (повернення на територію УРСР українських солдатів; проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки), що були на той час революційними. Гасла молоді мали антикомуністичний характер й закликали до боротьби за незалежність України, проти чиновництва, що було при владі, за демократизацію й українізацію суспільства. Продемонстровано значну підтримку студентської акції з боку молоді, робітництва, інтелігенції всієї України; показано, як частина членів Комуністичної партії (письменник Олесь Гончар) перейшла на бік голодуючих й стала залишати лави партії й підтримувати студентство. Результат «Революції на граніті» – виконання владою двох з п'яти вимог, зокрема було відправлено у відставку голову уряду УРСР Віталія Масола. Доведено, що студентське голодування жовтня 1990 року стало каталізатором до розпаду СРСР й точкою відліку для проведення демократичних революцій у новітній історії України («Помаранчева революція», Революція Гідності), свідченням чого є участь активних організаторів «Революції на граніті» в політичному і культурному житті незалежної України (В. Кириленко, О. Доній, О. Тягнибок, М. Бурмака).

Ключові слова: студентство, «Революція на граніті», «перебудова», «гласність», демократизація, голодування.

Постановка проблеми. Період «перебудови» (1985–1991) – поворотний й останній в історії існування СРСР. Каталізатором розпаду Радянського Союзу, безумовно, стали студентські виступи жовтня 1990 року, відомі як «Революція на граніті». На думку українських істориків С. Куделі та

Г. Касьянова, дана подія засвідчила перше застосування терміну «революція» поза її офіційним радянським значенням. А самі мирні студентські протести і відставка уряду як їхній наслідок – то були небачені для радянського часу явища (Нариси, 2021, с. 40]. В. Брюховецький називає «Революцію на граніті» «студентським запереченням Радянського Союзу», «запереченням, спрямованим на зміну “дійових осіб” конаючого режиму: «... А яким був заклик цієї молоді? Вони зверталися до дорослих: «Ми не можемо і не хочемо так жити. Будь ласка, змініть цю владу, нехай прийдуть порядні й кваліфіковані люди. Давайте не будувати “світле майбутнє”, а створювати нормальне життя. На вас наша надія» (25 років, 2017, с.74). Учасник «Революції на граніті», а за півтора десятиліття й іншої форми народного протесту – «Помаранчевої революції» – В. Кириленко зауважив: «...Революція на граніті змінила повністю погляд українців на самих себе і створила умови для того, щоб ми почали думати, що Україна має бути незалежною державою! І вплинула на голосування 1991 року, яке сталося так швидко! Хто думав у жовтні 1990 року, що ми в грудні 1991 року будемо голосувати за незалежну Україну?» (Патріарх Київський, 2018, с. 199).

По суті, студентське голодування жовтня 1990 року продемонструвало незгоду молоді з політичним курсом верхівки СРСР, ставши першим досвідом організації демократичних революцій у новітній українській історії.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням радянського суспільства періоду «перебудови», й зокрема «Революції на граніті», займалися українські історики і соціологи: О. Бойко і Д. Яневський (Бойко, Яневський, 2021), Г. Касьянов (Касьянов, 2008; Нариси, 2021), А. Семененко (Семененко, 2007). Важливу роль відіграють спогади учасників тих подій – О. Донія (Історії трьох майданів), В. Кириленка (Патріарх Київський, 2018).

Метою статті є проаналізувати «Революцію на граніті» як форму відображення аксіологічної картини світу студентства УРСР періоду «перебудови» та прояв демократизації суспільства на тлі політики «гласності».

Виклад основного матеріалу. У 1985 р. Генсеком Радянського Союзу став Михайло Горбачов. Його прихід до влади ознаменував початок зрушень в комуністичній системі. Завдяки запровадженню політики «гласності», спрямованої на демократизацію радянського суспільства й плюралізм думок, почали виникати організації національно-демократичного спрямування – Народний рух України, Українська Гельсінська спілка, Українська Студентська спілка, різноманітні студентські братства, зокрема Студентське Братство Львівщини. На тлі економічних проблем гласність спричинила посилення відцентрових тенденцій у республіках СРСР. Економічні та політичні проблеми влада в Москві хотіла вирішити підписанням нового союзного договору, у такий спосіб надавши певних послаблень іншим союзним республікам, посилити вплив Москви і переформатувати ленінсько-сталінський СРСР – 1922 у горбачовську конфедерацію народів СРСР – 1990. Ще з початку 1990 року в УРСР відбувалися масові страйки та протести проти підписання нового договору, але вони не внесли загального впливу на думку тодішньої влади, основу якої становили комуністична «група 239» та демократично-опозиційна група «Народна рада» зі 126 депутатів (Бойко, Яневський, 2021, с. 297–299; Шляхов).

Економічне становище СРСР періоду завершення «епохи застою» характеризувалося кризою, спричиненою плановою економікою, орієнтованою на військово-промисловий комплекс; війною в Афганістані; стрімким падінням цін на нафту у 1985-1986 рр. На стані суспільства економічна криза відображалась постійним дефіцитом побутових речей і продуктів харчування. Дефіцит і гласність породжували негативне ставлення до комуністичної влади в цілому, тож через те що запроваджені М. Горбачовим реформи не діяли і не сприяли покращенню ситуації, національні організації та студентські братства вирішили діяти самотужки.

Організаторами протестних акцій стали Українська Студентська Спілка (УСС) на чолі з Олесем Донієм, Студентське Братство Львова (Маркіян Іващишин) та Дніпродзержинська УСС (Олег Барков), хоча, як зазначає В. Гінда, троє співголів було де-юре, де-факто ж лідерами були Іващишин і Доній. «Щоб знайти людей зі схожими поглядами, мені знадобилось кілька років, – згадує О. Доній. – Я запросив до університету колишнього політв'язня Сергія Набоку для дебатів по «чорних сторінках» історії, зокрема, Голодомору. За це мене планували виключити з вишу. Коли інформацію надрукували у газеті «Київський університет», до мене почали приходити студенти інших факультетів та знайомитись». Серед координаторів акції були відомі в майбутньому політики Олег Тягнибок і В'ячеслав Кириленко (Історії трьох майданів).

Ідея акції протесту з'явилася ще влітку 1990 року на святкуванні 500-річчя Запорозької Січі. Форму протесту запозичили у болгарських студентів, які її застосовували в рамках демократичної революції у Болгарській РСР у червні 1990 р. За півроку до жовтневих подій відбулася зустріч у Вільнюсі. На неї приїхали Олесь Доній та Юрій Зубко від УСС, Олег Кузан і Тарас Давидяк від Студентського Братства (Пристаї). Хто саме запропонував фінальний формат протесту, сказати важко: спогади

учасників різняться. Також був складений план вимог, виконання яких хотіли домогтися акцією протесту: 1) недопущення підписання нового союзного договору; 2) перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 р.; 3) повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення націоналізації майна Компартії України та Ленінської комуністичної спілки молоді України; 4) проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки; 5) відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола. Перші три вимоги запропонували деякі члени УСС, інші – львів'яни. Не всі члени УСС вважали відставку Масола необхідною (Бойко, Яневський, 2021, с. 301). Разом з тим, у разі перемоги, лише цей пункт міг бути виконаний одразу. Врешті, вимоги просто поєднали. «Інші вимоги (крім відставки Масола, – Авт.) були загальнодемократичними, вони звучали тоді у протестах у багатьох інших країнах. Їх, звісно, підтримували, але вони не були настільки важливими, як та загальна вимога, яку розуміли усі. Це вимога демократії та незалежності», – згадує Володимир Чемерис, тоді – студент фізичного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка (КДУ). Також він говорив про рішення проводити акцію під колективним керівництвом, до якого увійшли О. Доній, М. Іващишин та О. Барков. А ось якою була позиція О. Донія: «Ми боролись за незалежність України, а вимоги були лише технічним засобом досягнення цього» (Історії трьох майданів).

Ідея долучення до акції Дніпродзержинської УСС полягала не стільки у збільшенні кількості учасників, а в тому, щоб представити всі регіони країни та показати єдність областей УРСР від заходу до сходу задля досягнення спільної мети (Патріарх Київський, 2018, с. 200–201). До підготовки заходу підійшли скрупульозно: орендували розкладачки та намети, замовили кілки для них на заводі «Більшовик», читали літературу про методики голодування. Однак, за наявними спогадами, правил входу та виходу з голодування майже ніхто не дотримувався. Одним з важливих етапів підготовки стало переконання майбутніх учасників акції. «Я був проти голодування, – згадує Михайло Свистович, тоді – студент економічного факультету КДУ. – Вважав, що акція хороша, але треба її відкласти. Ми нічого не доб'ємося і не зможемо вдруге використати цей інструмент. Тоді я приєднався з чистої солідарності» (Історії трьох майданів).

Та попри надзвичайну конспірацію, наявні документи свідчать, що у КДБ знали про планування проведення акції протесту. Зокрема, про це йдеться в листі КДБ та МВС УРСР від 29.09.1990 р. (Лист КГБ, 1990).

Початок акції був запланований на 1 жовтня, але в той день у Києві відбувався інший страйк опозиційних сил. 2 жовтня 1990 р. події теж відбувалися не за планом. Місце проведення акції довелося перенести з Маріїнського парку на майдан Жовтневої революції через зосередження в парку значних сил правоохоронців. Отже, декілька десятків студентів групами по двоє-трьох зібралися о 10:00 на гранітних плитах площі Жовтневої революції, повідомили про початок голодування й висунули свої вимоги (Пристай). Більшість протестувальників становили студенти зі Львова, Дрогобича, Дніпропетровська, киян було лише 37 осіб. О 20:00 на майдані було зведено намети. За даними О. Бойка і Д. Яневського, у перший день акції у ній брали участь 119 студентів та 120 осіб обслуги (Бойко, Яневський, 2021, с. 300).

Президія Київської міської ради легалізувала подібні протести. Наметове містечко мало чітку структуру. Голодуючі носили білі пов'язки, охорона табору на чолі з Андрієм Кліщем – чорні. Сині пов'язки одягали допоміжні служби: медична (нею керував Тарас Семущак або Олег Тягнибок) та прес-група (Сергій Башук та Олег Кузан). Табір протестуючих мав чітку структуру: на верхньому й нижньому ярусах сходів розмішувалися охорона та обслуга, другий ярус – голодуючі. Було встановлено штабне шатро та окремі намети для медслужби й прес-групи. Також у таборі був майданчик для бідонів і термосів з окропом для голодуючих та із солодким чаєм для охорони. По периметру вартували охоронці. Вхід до табору здійснювався за спеціальними перепустками. Всюди дотримувалися суворої дисципліни, щоб уникати провокацій з боку влади (Історії трьох майданів).

У наметовому містечку можна було побачити такі плакати: «Голодують «деструктивні елементи» Львівського сільгоспінституту, «Наше ярмо: 239, КДБ, КПУ», «Кравчук – персона нон-грата на Україні». На одному з плакатів було зображено пам'ятник В. Леніну на бульварі Т. Шевченка, а над ним руку з гачком від підйомного крана й підпис: «Бульвар Т. Шевченка, а не Леніна» (Бойко, Яневський, 2021, с. 302). Серед гасел студентів були такі: «Комуністам – комунізм. Україні – свободу», «КПРС – на смітник історії» (Касьянов, 2008, с. 24).

Щодня студенти проходили медичне обстеження. Тим, чий стан був критичним, рекомендували припинити участь в акції. Медики здійснювали промивання кишківника, брали аналіз крові на цукор, тож ніхто з голодуючих не міг вживати їжі чи калорійні напої, бо це змогли б виявити. Як згадує учасниця протестів Роксоляна Шемчук, жінкам заборонили голодувати: «Ми були свідомі того, що посеред нас є провокатори. У часи Радянського Союзу за кожним з нас слідкували. Ми тримали в секреті дату проведення цієї акції. Дуже важливо на той час було показати, що то не знову там

«бандьори» шось «мутять», а щоби піднялася вся Україна, щоб вона не задихнулася. Наприклад, ми декларували, перебуваючи на Майдані, що з нами Харків, а насправді з нами була одна Марічка Бурмака» (Садловська).

Неабияку роль у ході студентських протестів відіграла підтримка киян, представників місцевих структур. Так, розкладачки для голодуючих надійшли за розпорядженням секретаря парткому КПІ В. Крючкова. Ленінська районна рада народних депутатів м. Києва подбала про соціальні послуги для протестувальників: табір забезпечили матрацами, простирадлами, рушниками, зубними щітками, пастою. До наметового містечка провели телефон і встановили колонки та мікрофон. Містяни щодня приносили теплі речі, ковдри, термоси з гарячою водою. Люди збиралися біля табору, щоб висловити свою підтримку, приносили квіти. Студентів підтримували також митці та музиканти. Священники УАПЦ та УГКЦ по черзі правили службу, сповідали та причащали (Історії трьох майданів).

3 жовтня до табору прийшли представники ВР УРСР, зокрема очільник опозиції Ігор Юхновський, Укрпрофради, Міністерства вищої та середньої освіти. Двоє депутатів вислухали вимоги від Донія, Іващишина та Баркова і попросили прибрати вимогу про перевибори, але ті відмовилися. 4 жовтня до протестувальників стало приєднуватися все більше людей з інших міст України – Івано-Франківська, Сум, Рівного, Полтави, Дрогобича, Вінниці, Тернополя; зростала й кількість співчуваючих киян. Голодувала тоді 151 особа, ще 131 – забезпечували обслуговування. 5 жовтня до табору завітав голова ВР УРСР Леонід Кравчук. Доній та Іващишин проводили з ним переговори, але результату вони не мали. Важливо, що цю зустріч транслювали по телебаченню. Це дало змогу пересічним громадянам дізнатися про те, що в Києві зібралися не екстремісти (за словами КПУ), а звичайні люди без злих намірів (Пристай).

8 жовтня створена за дорученням Верховної Ради комісія надала звіт, де йшлося про 158 голодуючих студентів з 24 міст України. Повідомлення про те, що стан здоров'я студентів стрімко погіршується, а холод і хвороби можуть призвести до трагедії, викликало сміх у ряду депутатів. Один з них обвинуватив молодь у тиску на парламент, за що почув оплески з боку колег. Даний інцидент було трансльовано по телебаченню, що стало каталізатором для виходу з лав КППС по всій країні. Серед таких був письменник Олесь Гончар, який прийшов до табору голодуючих, визнав їхні вимоги справедливими та привселюдно спалив партійний квиток. Мотивував він своє рішення так: «З такими, з безмежно жорстокими, що глумливим сміхом зустрічають трагедію власного народу, страждання дітей України, я не хочу мати нічого спільного. Оцим і пояснюється мій вихід з КППС...» (Історії трьох майданів; Пристай).

9 жовтня відбулася зустріч за «круглим столом» за участю делегацій від Верховної Ради та студентів. О. Доній знову озвучив вимоги протестувальників. Однак депутати дали чітких відповідей, і «круглий стіл» перетворився на інтерв'ювання студентів. І. Юхновський висловив подяку молоді за її мужність й активність та закликав припинити голодування, якщо буде ухвалено рішення про непідписання союзного договору й про проходження військової служби українцями лише на території республіки. Л. Кравчук пообіцяв винести на голосування питання про недовіру В. Масолу та показати запис «круглого столу» по телебаченню. Проте своїх обіцянок він дотримав не до кінця: ефір вийшов із цензурою (Бойко, Яневський, 2021, с. 303–304).

10 жовтня на майдані з'явилася потужна радіоапаратура, а самі мітинги в наметовому містечку почали проходити більш організовано. Л. Кравчук виніс на таємне голосування питання про недовіру голові уряду В. Масолу. Однак депутати розпочали затяжні «дебати», в результаті голова ВР УРСР був змушений винести на відкрите голосування лише питання про внесення до порядку денного сесії обговорення студентських вимог. Цю пропозицію підтримав всього-на-всього 161 депутат. Обурені діями влади студенти заблокували Держтелерадіо УРСР. Найбільш радикально налаштовані депутати прорвалися всередину й, скориставшись технічною паузою, отримали 10 хвилин прямого ефіру. Віктор Бедь зачитав заяву опозиції, а дев'ять депутатів оголосили голодування на знак підтримки вимог молоді. Через півгодини плановий ефір було перервано, а Л. Кравчук виступив із промовою, в якій висвітлив ситуацію по-своєму. У результаті цих подій 25 працівників Держтелерадіо написали заяву про департизацію українського телебачення та радіомовлення й припинили своє членство в КППС (Пристай).

Декілька слів про дальший розвиток подій. 11 жовтня студентами було організовано 100-тисячну демонстрацію в Києві; 13–15 жовтня відбулося розгортання загального студентського страйку; «окупаційний страйк», тобто захоплення студентами Червоного корпусу КДУ ввечері 15 жовтня; поява біля стін Верховної Ради УРСР другого наметового «містечка свободи» 16 жовтня (у цей день голодувало 298 студентів, 27 з них – з першого дня, 60% голодуючих було застуджено). За даними Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, у голодуванні та страйку з 85 тис. студентів стаціонару вишів Києва взяло участь близько 30 тис. осіб. У Львові з 65 тис. – майже 59 тис. студентів, у Тернополі та Івано-Франківську – по 10 тис., або майже всі студенти. Загалом з 510 тис. студентів

стаціонару вишів УРСР у «Революції на граніті» взяли участь майже 100 тис. осіб. Акції на підтримку голодуючих мали місце в Тернополі, Рівному, Донецьку, Кременчуку, Горлівці, Херсоні, Хмельницькому, Дніпропетровську, а в центрі Донецька, Сум, Житомира було розгорнуто наметові містечка (Бойко, Яневський, 2021, с. 304; Тараненко, 2000).

Для розгляду вимог студентів було створено погоджувальну комісію Верховної Ради. До її складу ввійшли по п'ять депутатів від більшості та Народної Ради, а також Іван Плющ як представник президії ВР. На засідання комісії було запрошено п'ять представників голодуючих студентів. Під час переговорів було досягнуто угоди, яка передбачала, що в разі задоволення всіх вимог протестувальників вони припинять голодування. 17 жовтня – фінальний день революції! До парламенту УРСР знову запросили очільників протестних рухів. Після 19:00 депутати за пропозицією Л. Кравчука починають голосувати. Постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року» прийняли: «за» – 314, «проти» – 38. Навіть після цього студенти не бажали припинення протестів, але обцянку довелося виконати і припинити голодування (Пристай). Нижче наводимо зміст Постанови:

«1. Стосовно проведення нових виборів:

Впродовж другої сесії Верховної Ради УРСР прийняти Закон про референдум в Українській РСР, Закон про громадські об'єднання та організації в Українській РСР, Закон про статус народного депутата Української РСР, передбачені порядком денним, та Закон про вибори в Українській РСР на багатопартійній основі.

В 1991 році провести в Українській РСР народне голосування (референдум) з питання довіри Верховній Раді Української РСР дванадцятого скликання і за його результатами вирішити питання про проведення нових виборів до кінця року.

2. Стосовно військової служби громадян України:

Забезпечити проходження строкової військової служби громадянами України поза межами республіки тільки за добровільною згодою громадянина.

З цією метою до 31 грудня 1990 року прийняти Закон про проходження строкової військової служби громадянами України на території республіки, Закон про альтернативну військову службу, а також утворити необхідні державні органи.

3. Стосовно націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України:

Відповідно до постанови Верховної Ради УРСР від 15 жовтня 1990 року (376-12) розглянути на сесійному засіданні висновки Державного арбітражу УРСР, Міністерства юстиції УРСР і Державного комітету УРСР по економіці у питання щодо націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України і до 1 грудня 1990 року утворити тимчасову комісію Верховної Ради УРСР з цього питання.

4. Стосовно Союзного договору:

Згідно з Зверненням Президії Верховної Ради УРСР, схваленим Верховною Радою УРСР 15 жовтня 1990 року, спрямувати всі зусилля Верховної Ради УРСР на стабілізацію політичної і економічної ситуації в республіці, на побудову правової суверенної Української держави, прийняття нової Конституції республіки, і поки цього не досягнуто, укладення Союзного договору вважати передчасним.

5. Стосовно відставки Голови Ради Міністрів УРСР:

Взяти до відома повідомлення Голови Верховної Ради УРСР Кравчука Л. М. від 17 жовтня 1990 року стосовно відставки Голови Ради Міністрів УРСР Масола В. А. і вирішити це питання у порядку, передбаченому статтею 97 п. 9, статтею 108 п. 4 Конституції УРСР (888-09).

З метою створення правової основи для виконання цієї постанови до 30 листопада 1990 року привести діючу Конституцію УРСР у відповідність з положеннями Декларації про державний суверенітет України» (Постанова, 1990).

Доній та Іващишин виступили по телебаченню із переможною заявою про припинення голодування. 18 жовтня об 11:00 відбувся святковий мітинг. На ньому висловили подяку студентству, наголосили на їхній мужності, відвазі та патріотизмі. Влада виконала дві із п'яти вимог. Голову Ради Міністрів УРСР В. Масола відправили у відставку. Щодо «Проходження військової служби юнаками лише на території УРСР» немає чіткої картини. Верховна Рада УРСР почала робити кроки щодо вирішення цього питання, що помітно з постанови ВР УРСР № 1332-XII «Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР з питань проходження громадянами республіки строкової військової служби» (5 липня 1991 р.), але реальних результатів не було досягнуто, а після розпаду СРСР це питання вирішило вже керівництво незалежної України (Постанова, 1991). Союзний договір підписано не було. Процес з його підписанням було загальмовано, а вже після заколоту ДКНС 19–21 серпня 1991 р. даний документ став непотрібним, республіки, які доти не вийшли з СРСР прискорили процес виходу з нього. З націоналізацією майна компартії Радянського Союзу та ВЛКСМ справа затягнулася. Про реальні кроки щодо виконання цієї справи свідчить постанова Верховної

Ради України № 2005-XII про введення в дію закону «Про повернення майна Компартії України та КПРС на державну власність» (20 грудня 1991 р.) (Постанова, 1992). Верховну Раду УРСР не розпустили, а нові вибори після парламентських виборів березня 1990 року не провели. Це було зроблено вже в незалежній Україні 1994 року. Також владою була дана обіцянка не притягати учасників «Революції на граніті» до кримінальної відповідальності, її не було дотримано. О. Донія кинули в Лук'янівське СІЗО, однак під тиском громадськості його випустили (Пристаї).

Висновки. «Протести на граніті» не мали того результату, про який мріяв О. Доній. Однак вони все одно призвели до серйозних політичних наслідків. Це була перемога студентів і українського суспільства: хоч і часткова, але все ж перемога. Адже саме тоді вдалося вмовити владу перейти до змін, хоч і не до всіх, які висували протестувальники. Успішна ненасильницька акція громадянської непокори, спрямована проти комуністичної влади, заклала традиції демократичних форм протесту, змінила ситуацію в УРСР й стала одним з факторів розпаду СРСР. О. Доній згадує: «Нам пощастило з часом, тому акція стала більш масовою і впливовою. Вона стала одним із камінчиків для досягнення незалежності. Разом з тим, усі співрозмовники відзначають: значні зміни відбулися у свідомості людей» (Історії трьох майданів). Найважливішим чинником перемоги «на граніті» стало формування українського демократичного суспільства, яке обстоювало свої права та свою незалежність у майбутньому – у Помаранчевій революції та Революції Гідності.

Krugliak M., Kuchanskyi A. "Revolution on granite" as a form of reflecting the value orientations of Ukrainian students during the period of "Perestroika"

The article is devoted to the study of «Revolution on Granite» (1990) as a form of reflection of the worldview of students in Soviet Ukraine during the period of Gorbachev's «perestroika». The implementation of the policy of «glasnost» and the democratization of society against the background of the crisis of the command-administrative system of economy, which was expressed in shortages and low living standards, caused the students to despair of the right path of development of Soviet society. Political (resignation of the head of the government, prevention of signing a new union treaty; re-election of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on a multiparty basis), economic (ensuring the nationalization of the property of the Communist Party of Ukraine and the Lenin Communist Youth Union of Ukraine), and social requirements of the students (return of Ukrainian soldiers to the territory of the Ukrainian SSR; military service by young Ukrainians exclusively on the territory of the republic) that had a revolutionary character at that time were considered. The slogans of the youth were anti-communist in nature and called for a struggle for the independence of Ukraine, against the bureaucracy that was in power, for the democratization and Ukrainization of society. Significant support of the student action was demonstrated by the youth, workers, and intelligentsia of all Ukraine; it is shown how some members of the Communist Party (writer Oles Honchar) sided with the hunger strikers and began to leave the ranks of the party and support the students. The result of the «Revolution on Granite» was the government's fulfillment of two of the five demands, in particular, the resignation of the head of the government of the Ukrainian SSR Vitalii Masol. It has been proven that the student hunger strike of October 1990 became a catalyst for the collapse of the USSR and a starting point for democratic revolutions in the recent history of Ukraine («Orange Revolution», Revolution of Dignity), which is evidenced by the participation of the active organizers of the «Revolution on Granite» in political and cultural life of independent Ukraine (V. Kyrylenko, O. Donii, O. Tyahnybok, M. Burmaka).

Key words: studentship, «Revolution on Granite», «perestroika», «glasnost», democratization, hunger strike.

Література:

1. Бойко О., Яневський Д. 30 років незалежності України : у 2 т. Т. 1: До 18 серпня 1991 року. Харків : Фоліо, 2021. 446 с.
2. 25 років: Заповіти незалежності України / О. В. Савченко, Л. Г. Лук'яненко, І. Ф. Драч, В. С. Брюховецький, І. О. Заєць, В. М. Пилипчук, В. А. Василенко. Київ : Самміт-Книга, 2017. 160 с.
3. Історії трьох майданів: Революція на Граніті. URL: <http://surl.li/klxhuu>.
4. Касьянов Г. Україна 1991–2007 : нариси новітньої історії. Київ : Наш час, 2008. 432 с.
5. Лист КГБ та МВС УРСР від 29.09.90. URL: <http://surl.li/kvmthg>.
6. Нариси новітньої історії України, 1991–2021 / ред. М. Мінаков, Г. Касьянов та М. Роджанські. Київ : Laurus, 2021. 344 с.

7. Патріарх Київський та всієї Руси-України Філарет та ін. Три розмови про Україну. Харків : КК «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 288 с.
8. Постанова Верховної Ради України «Про введення в дію Закону України «Про повернення майна Компартії України та КПРС на державну власність». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 13. Ст. 182. URL: <http://surl.li/ocjuos>.
9. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». *ВВР*. 1990. № 45. Ст. 604. URL: <http://surl.li/opksqw>.
10. Постанова Президії Верховної Ради Української РСР «Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР з питань проходження громадянами республіки строкової військової служби. *ВВР*. 1991. № 44. Ст. 577. URL: <http://surl.li/ciaijk>.
11. Пристай Д. Революція на граніті. Хроніка студентського протесту на майдані. URL: <http://surl.li/hxlzof>.
12. Садловська К. «Це були незабутні часи. Ми думали, що можемо щось змінити». Спогади учасників Революції на граніті. URL: <http://surl.li/migowe>.
13. Семененко А. І. Українська Студентська Спілка у боротьбі за незалежність України. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2007. № 3. С. 63–70.
14. Тараненко В. Переможців не судять. *Літературна Україна*. 2000. 25 жовтня. С. 1.
15. Шляхов Б. Від революції на Граніті до Євромайдану. URL: <http://surl.li/smbahm>.

References:

1. Boiko O., Yanevskyi D. 30 rokiv nezalezhnosti Ukrayiny : u 2 t. T. 1: Do 18 serpnia 1991 roku [30 years of Ukraine's independence: in 2 volumes, Volume 1: Until August 18, 1991]. Kharkiv : Folio, 2021. 446 s. [in Ukrainian].
2. 25 rokiv: Zapovity nezalezhnosti Ukrayiny [25 years: Testaments of Ukraine's independence] / O. V. Savchenko, L. H. Lukyanenko, I. F. Drach, V. S. Briukhovetskyi, I.O. Zayets, V.M.Pylypchuk, V.A. Vasylenko. Kyiv : Sammit-Knyga, 2017. 160 s. [in Ukrainian].
3. Instoriyi tryokh maidaniv : Revoliutsiia na Hraniti [Stories of three Maidans: Revolution on Granite]. URL: <http://surl.li/klxxyy>. [in Ukrainian].
4. Kasianov H. Ukrayina 1991–2007 : narysy novitnyoyi istoriyi [Ukraine 1991–2007: Essays of Recent History]. Kyiv : Nash Chas, 2008. 432 s. [in Ukrainian].
5. Lyst KGB ta MVS URSR vid 29.09.90 [Letter from the KGB and the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR dated September 29, 1990]. URL: <http://surl.li/kvmthg>. [in Ukrainian].
6. Narysy novitnyoyi istoriyi Ukrayiny, 1991–2021 [Essays on the modern history of Ukraine, 1991–2021] / ed. M.Minakov, H. Kasianov and M.Rodzhanski. Kyiv : Laurus, 2021. 344 s. [in Ukrainian].
7. Patriarch Kyivskyi ta vsiyeyi Rusy-Ukrayiny Filaret etc. Try rozmovy pro Ukrayinu [Three conversations about Ukraine]. Kharkiv : КК “Клуб сімейного дозвілля”, 2018. 288 s. [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny “Pro vvedennia v diyu Zakonu Ukrayiny “Pro obvernennia maina Kompartiyi Ukrayiny ta KPRS na derzhavnu vlasnist” [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Implementation of the Law of Ukraine "On the Transfer of Property of the Communist Party of Ukraine and the CPSU to State Property"]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*. 1992. № 13. St. 182. URL: <http://surl.li/ocjuos>. [in Ukrainian].
9. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayinskoyi RSR “Pro rozgliad vymog studentiv, yaki provodiat holoduvannia v m. Kyevi z 2 zhovtnia 1990 roku” [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "On considering the demands of students who have been on hunger strike in Kyiv since October 2, 1990"]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*. 1990. № 45. St. 604. URL: <http://surl.li/opksqw>. [in Ukrainian].
10. Postanova Prezydiy Verkhovnoyi Rady Ukrayinskoyi RSR “Pro khid vykonannia postanov i doruchen Verkhovnoyi Rady Ukrayinskoyi RSR z pytan prokhozhennia hromadianamy respubliky strokovoyi viyskovoyi sluzhby [Resolution of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "On the progress of implementation of resolutions and instructions of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on issues of military service by citizens of the republic]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*. 1991. № 44. St. 577. URL: <http://surl.li/ciaijk>. [in Ukrainian].
11. Prystay D. Revoliutsiia na hraniti. Khronika studentskoho protestu na maidani [Revolution on granite. Chronicle of the student protest on the Maidan]. URL: <http://surl.li/hxlzof>. [in Ukrainian].
12. Sadlovskys K. “Tse buly nezabutni chasy. My dumaly, shcho mozhemo shchos zminyty”. Spohady uchasykyiv Revoliutsiyi na hraniti [“Those were unforgettable times. We thought we could make a difference”. Memories of the participants of the Revolution on Granite]. URL: <http://surl.li/migowe>. [in Ukrainian].

13. Semenenko A. I. Ukrayinska Studentska Spilka u borotbi za nezalezhnist Ukrayiny [The Ukrainian Student Union in the struggle for the independence of Ukraine]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. 2007. № 3. S. 63–70. [in Ukrainian].
14. Taranenko V. Peremozhtsiv ne sudiat [Winners are not judged]. *Literaturna Ukraina*. 25 October. S. 1. [in Ukrainian].
15. Shliakhov B. Vid revoliutsiyi na Hraniti do Yevtomaidanu [From the revolution on Granite to the Euromaidan]. URL: <http://surl.li/smbahm>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2024

Стаття рекомендована до друку 07.11.2024

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Кудінов І. О.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0001-7785-1637
ikudinov@cisr.org.ua*

Синенко А. Ю.,

*аспірант кафедри соціології
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0009-0005-0163-0383
anthony.synenko@gmail.com,*

Дроздов К. П.,

*магістрант кафедри економіки та фінансів
факультету менеджменту
Університету імені Коменського в Братиславі (Словаччина)
ORCID ID: 0009-0000-0422-5512
kirilkadrozdov@gmail.com,*

Стаття присвячена дослідженню імітаційного моделювання як інструменту соціологічного аналізу на прикладі вивчення впливу міських зон з обмеженням руху транспорту на поведінку водіїв та рівень забруднення повітря. У роботі розглянуто основні підходи до соціального моделювання, включаючи агент-орієнтоване моделювання, системну динаміку, мережеве моделювання та мультиагентні системи. Особлива увага приділяється агент-орієнтованому моделюванню як найбільш придатному методу для аналізу поведінки водіїв в умовах впровадження зон обмеження руху. На основі адаптованої методології проведено імітаційне моделювання впливу трьох розмірів "зелених зон" (15%, 30% і 40% від загальної площі міста) на рівень викидів забруднюючих речовин. Розроблено алгоритм генерації випадкових маршрутів та класифікації поїздок за їх взаємодією із зоною обмежень. Результати моделювання показали, що найбільшої ефективності у зниженні викидів досягає зона розміром 40% від загальної площі міста. При цьому ключову роль відіграють поведінкові реакції водіїв – скасування поїздок або їх відтермінування до періодів з меншими обмеженнями. Представлено рекомендації щодо подальшого вдосконалення моделі, зокрема через розробку більш детальних алгоритмів розрахунку викидів та інтеграцію з картографічними сервісами.

Ключові слова: агент-орієнтоване моделювання, зони низьких викидів, поведінка водіїв, екологічна політика міста, Python.

Постановка проблеми. Соціальні науки завжди прагнули зрозуміти і пояснити складні динамічні процеси, що відбуваються в суспільстві. Однак у світі, де швидкі зміни та непередбачувані обставини стають нормою, традиційні методи збору та аналізу даних іноді не дозволяють належним чином оцінити вплив масштабних подій на суспільство. Саме в таких умовах особливу цінність набуває імітаційне моделювання – інструмент, що дозволяє створювати віртуальні сценарії соціальної взаємодії та прогнозувати можливі наслідки подій у штучно створеному середовищі.

Імітаційне моделювання – це методологічний підхід, що дозволяє досліджувати складні соціальні процеси через створення віртуальних моделей, які відображають реальні соціальні взаємодії. Воно використовує математичні моделі й алгоритми для формування ситуаційних сценаріїв, де

дослідники можуть аналізувати поведінку індивідів і груп у контрольованому середовищі. Це особливо доцільно у випадках, коли реальні експерименти є неможливими чи неетичними, або коли соціальні явища надто складні для аналізу в традиційний спосіб. Як зазначає Володимир Паніотто, «це один із найперспективніших напрямів для застосування в соціології, адже створення імітаційних моделей дає змогу використовувати поняття, близькі до предметної області соціології. У соціології майже немає функціональних закономірностей, вони переважно стохастичні, крім того, соціологи за нинішньої системи освіти мають математичну підготовку, котра істотно слабша, ніж у фізиків або представників природничих наук, тому імітаційне моделювання створює сприятливіші умови для співпраці математиків і соціологів» (Паніотто, 2014). У сучасній ситуації в Україні, де вплив війни на різні аспекти суспільного життя є надзвичайно багатограним і непередбачуваним, імітаційне моделювання стає незамінним інструментом для аналізу соціальних, економічних і психологічних процесів та ситуацій.

Зокрема, сьогодні соціологи можуть використовувати імітаційне моделювання для оцінки впливу війни на міграцію населення, трансформацію соціальних зв'язків та економічних взаємодій. Наприклад, агент-орієнтоване моделювання (agent-based modeling, ABM) дозволяє створити середовище, де агенти (індивіди чи групи) діють за певними правилами, що відображають, скажімо, умови військових конфліктів або евакуації населення. Такий підхід надає змогу аналізувати колективні зміни, що виникають із сукупності індивідуальних рішень, і передбачати наслідки для різних соціальних систем (Axtell, Farmer, 2022).

Для України, яка переживає масштабну міграцію населення як всередині країни, так і за її межі, імітаційне моделювання може допомогти оцінити потенційний вплив цього явища на ринок праці, освіту та систему охорони здоров'я. Окрім того, моделювання може бути корисним для аналізу адаптації як ВПО у приймаючих громадах, так і взагалі українських громадян у приймаючих країнах, соціально-психологічної підтримки вимушених переселенців та планування політики, спрямованої на реінтеграцію в Україні тощо. Імітаційне моделювання дозволяє не лише прогнозувати, а й знаходити ефективні рішення для кризових ситуацій, які виникають через надзвичайні ситуації, в тому числі, збройні конфлікти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними підходами в соціальному моделюванні є агент-орієнтоване моделювання (ABM), системна динаміка, мережеве моделювання та мультиагентні системи. Кожен з цих підходів має свої особливості та застосовується для різних цілей – від аналізу індивідуальної поведінки до моделювання глобальних процесів і змін у суспільстві.

Агент-орієнтоване моделювання (ABM) є одним з найбільш популярних підходів у моделюванні соціальних процесів, особливо для вивчення міжособистісної взаємодії в складних соціальних системах (Axtell, Farmer, 2022). В рамках цього підходу створюються окремі агенти (які можуть відображати індивідів, групи або організації), що діють за заздалегідь визначеними правилами та можуть приймати рішення на основі своїх «переконань» чи доступної інформації. Ці агенти взаємодіють один з одним і з середовищем, що дозволяє аналізувати виникнення нових зразків поведінки та процесів у результаті їхніх взаємодій (Monti et al, 2023; Šešelja, 2023). Агент-орієнтовані моделі особливо корисні для вивчення явищ, де важливу роль відіграють індивідуальні рішення, як-от поширення інформації, колективні дії чи поведінка в умовах ризику, що є надзвичайно актуальним у сучасних кризових умовах (Poledna et al, 2023).

Системна динаміка (system dynamics) – підхід, що спрямований на моделювання соціальних процесів, але з фокусом на макрореспективу. На відміну від ABM, де наголос робиться на індивідуальній поведінці, системна динаміка базується на концепції зворотних зв'язків та взаємозалежностей між змінними (Венгіна, 2011). Цей підхід є потужним інструментом для моделювання економічних і демографічних процесів, таких як зміна чисельності населення, соціальна нерівність, чи, скажімо, вплив політики на економічний розвиток (Cosenz, Noto, 2016). У системній динаміці взаємозв'язки між різними компонентами соціальної системи визначаються математичними рівняннями, що дозволяє моделювати складні соціальні явища на рівні великих груп або цілих суспільств.

Мережеве моделювання застосовується для аналізу соціальних структур та відносин між індивідами або групами. Цей підхід дозволяє візуалізувати і вивчати мережі соціальних зв'язків, таких як комунікація між людьми, економічні взаємодії чи міграційні потоки (Богуславська, 2006). У мережевих моделях велике значення мають такі фактори, як інтенсивність та сила зв'язків між агентами, що дозволяє дослідити, як структура мережі може впливати на поширення інформації, інновацій або навіть захворювань (Rahman et al, 2009). Мережеве моделювання особливо важливе для вивчення динаміки соціальних медіа та формування громадської думки, адже воно дозволяє наочно побачити, як певні інформаційні вузли можуть впливати на велику кількість людей.

Мультиагентні системи (MAS) поєднують різні підходи та дозволяють одночасно моделювати взаємодію між окремими агентами та великими соціальними системами (Будур, Бойко, 2020). На

відміну від АВМ, де зазвичай використовуються індивідуальні агенти, у мультиагентних системах можуть співіснувати різноманітні агенти, що взаємодіють як з іншими агентами, так і з більшими системами (Celaya, Desrochers, 2009). Це дає змогу створювати комплексні моделі, наприклад, де кожен агент у системі представляє окремий регіон або організацію. Мультиагентні системи широко застосовуються в міському плануванні, аналізі екосистем та для моделювання впливу політики на різні групи населення (Chernyshov, 2015).

Кожен з описаних підходів має свої переваги і обмеження, але в сукупності вони надають соціологам багатий інструментарій для розуміння різних аспектів соціальної динаміки. В умовах сучасних викликів ці підходи набувають ще більшої актуальності, оскільки дозволяють соціологам досліджувати як локальні, так і глобальні зміни, прогнозувати можливі наслідки соціальних рішень і сприяти розробці адаптивної та гнучкої соціальної політики.

Для ілюстрації практичного застосування імітаційного моделювання в соціологічних дослідженнях ми розглянемо актуальний кейс, що відображає важливі аспекти сучасного міського планування та соціальних змін. Мова йде про імітаційне моделювання впливу міських зон з обмеженням руху (англійською звучить як Urban Low Emissions Zone (ULEZ), надалі будемо їх називати «зеленими зонами»), на поведінку водіїв і загальну мобільність міських жителів. ULEZ є стратегічною ініціативою, покликаною значно зменшити рівень забруднення в міських зонах, обмежуючи доступ для транспортних засобів, що виробляють велику кількість викидів. Ці зони стали важливими елементами екологічної політики міст і отримали визнання як ефективний спосіб боротьби з транспортним забрудненням і стимулювання сталого розвитку (Low Emission Zones, 2018).

З огляду на стрімке зростання міського населення та посилення екологічних проблем, запровадження «зелених зон» стає однією з ключових відповідей міст на виклики урбанізації. У зв'язку з прогнозом, що до 2050 року дві третини світового населення мешкатимуть у містах (Комнатний, 2021), зростає потреба в рішучих діях для вирішення проблем транспортного затору та забруднення повітря. Імітаційне моделювання, в даному контексті, дозволяє глибше зрозуміти, як соціальні структури та екологічна політика взаємодіють в умовах дії «зелених зон», та передбачити, яким чином поведінка міських жителів може адаптуватися до нових умов мобільності та обмежень.

Особливу увагу привертає концепція управління поведінкою (англійською behavioural operations management (BOM)), що у поєднанні з імітаційним моделюванням забезпечує ширше розуміння не тільки операційних управлінських рішень, але й соціально-поведінкових змін в умовах дії «зелених зон». Стратегії BOM, що враховують культурні й поведінкові особливості міських спільнот, дозволяють розробляти ініціативи, які не лише змінюють умови пересування, а й стимулюють екологічно орієнтовану поведінку через мотиваційні механізми (Lurkin et al, 2021). Таким чином, дослідження впливу «зелених зон» інтегрує соціологічний аналіз з інструментами міського управління, забезпечуючи комплексне розуміння того, як соціальні норми та екологічні пріоритети формують поведінку мешканців.

Методологічною основою нашої роботи стали результати тих досліджень, що були зосереджені на питаннях впровадження зон з обмеженням руху транспорту та їхнього впливу на міське середовище. Автори цих робіт проаналізували політичні, соціальні та культурні аспекти запровадження «зелених зон» з метою вдосконалення якості повітря у містах. Оскільки подібні зони спрямовані на зменшення забруднення повітря та поліпшення якості життя, вони стають важливими інструментами екологічної політики муніципалітетів більшості країн світу.

Так, дослідження Бігазі і Руле акцентує на важливості врахування поведінкових змін водіїв у відповідь на появу зон обмеження руху транспорту, таких як скорочення кількості поїздок або вибір транспортних засобів з меншими викидами. Дослідження показує, що ефективність зон з обмеженням руху транспорту значною мірою залежить від контексту міського середовища, включно з демографічними та культурними факторами (Bigazzi, Rouleau, 2017). Подібний підхід використовує і Морал-Карседо, який аналізує результати запровадження «зелених зон» в Мадриді, де спостерігалося скорочення дорожнього руху в межах міста, але водночас збільшення навантаження на навколишні райони, що вказує на потенційні побічні ефекти (Moral-Carcedo, 2024).

Дослідження Чекато та ін. акцентує на необхідності комплексного підходу до реалізації «зелених зон», зокрема врахування ймовірних відхилень водіїв від стандартних маршрутів та переходу на екологічні види транспорту. Автори доводять, що такі зони можуть сприяти оновленню транспортного парку та зміні транспортних звичок, але водночас підкреслює потребу у врахуванні додаткових екологічних впливів, які можуть виникати поза межами зон обмеження (Seccato et al, 2024).

Особливе місце серед досліджень займає робота Луркіна та ін., в якій використано метод імітаційного моделювання для оцінки ефективності зон з обмеженням викидів, де автори запропонували концептуальну структуру, що аналізує такі характеристики «зелених зон», як охоплення території, тривалість дії обмежень та адаптивність поведінки водіїв. Запропонована модель не лише оцінює

рівень забруднення повітря всередині зони, а й розглядає потенційні екологічні наслідки для навколишніх районів. Як показали результати роботи, використання сценаріїв поведінки, таких як уникнення зон обмеження або використання транспортних засобів із нульовими викидами, дозволяє краще зрозуміти адаптацію водіїв до змін і можливий вплив таких «зелених зон» на якість повітря (Lurkin et al, 2021).

Одним із обмежень, з якими ми стикнулися під час вибору основи для подальшого аналізу, то це неможливість відтворення результатів дослідження в українських умовах. По-перше, деякі дослідження потребують значних фінансових ресурсів, а точніше технічних передумова – починаючи від доступу до значної кількості транспортних засобів і закінчуючи засобами фіксації GPS-координат. По-друге, наявні дослідження, де безпосередньо застосовуються методи імітаційного моделювання виявились непридатними для аналізу у зв'язку із неможливістю отримати дані розрахунків авторів (електронні адреси, що було вказано у публікації не дійсні) для їх відтворення у наших умовах. Саме тому всі представлені далі результати є результатом наших власних експериментів, хоча теоретично засновані на моделі Луркіна та ін.

Виклад основного матеріалу. Зміст нашого імітаційного моделювання розгортається навколо адаптації підходу, запропонованого Луркіним та ін., для вивчення впливу зон з обмеженням викидів на поведінку водіїв і забруднення повітря в міських умовах. Підхід можна віднести до агент-орієнтованого моделювання (ABM), оскільки їх дослідження включало створення сценаріїв, де окремі «агенти» – водії з різними характеристиками транспортних засобів та поведінковими реакціями – взаємодіють з середовищем. У цій моделі враховуються різні поведінкові сценарії для водіїв, такі як уникнення зони, відміна поїздки (або заміна транспортних засобів на електромобілі) або коригування часу поїздки (Lurkin et al, 2021).

Імітаційне моделювання має допомогти відповісти на два питання: 1) на скільки впливає розмір «зеленої зони» на рівень зниження забруднення повітря; 2) як зміна поведінки водіїв впливає на зниження викидів.

У межах дослідження «зелених зон» ми дотримуємося трьох основних аспектів, важливих для їхнього впровадження (Lurkin et al, 2021): характеристик транспортних засобів, визначення зони та часових рамок обмежень, які разом складають так звані VAT-параметри. Наша робота базується на загальній логіці, викладеній в оригінальному джерелі, але ми здійснили власну реалізацію, зокрема коригування формул розрахунків.

Особливу увагу ми приділили відтворюваності й прозорості дослідження: увесь код і дані доступні у відкритому репозиторії, що дозволяє іншим дослідникам перевіряти результати та розвивати дослідження (<https://github.com/iitiro/ulez>). Такий підхід до відкритої науки контрастує з відсутністю доступних додаткових матеріалів і неможливістю верифікації розрахунків в оригінальній статті.

Ми визначаємо три розміри «зелених зон» у відсотках від загальної площі та позначаємо їх різними кольорами: розміри становлять 15%, 30% і 40% від загальної площі. Для точного відображення розмірів зон у просторі 100x100 одиниць, відсоткові значення конвертуються у фактичні розміри. Результати, представлені на рис. 1, ілюструють три «зелені зони»: Зона 1–15%, Зона 2–30% і Зона 3–40%.

Модель працює за умови надання (наявності) даних, що відображають характеристики транспортного потоку, категорії транспортних засобів та стандарти викидів транспортних засобів. Зазвичай дані мають відношення до відповідного населеного пункту і можуть бути отримані на офіційних порталах муніципалітетів, тематичних веб-ресурсах або за офіційним запитом до профільних органів влади.

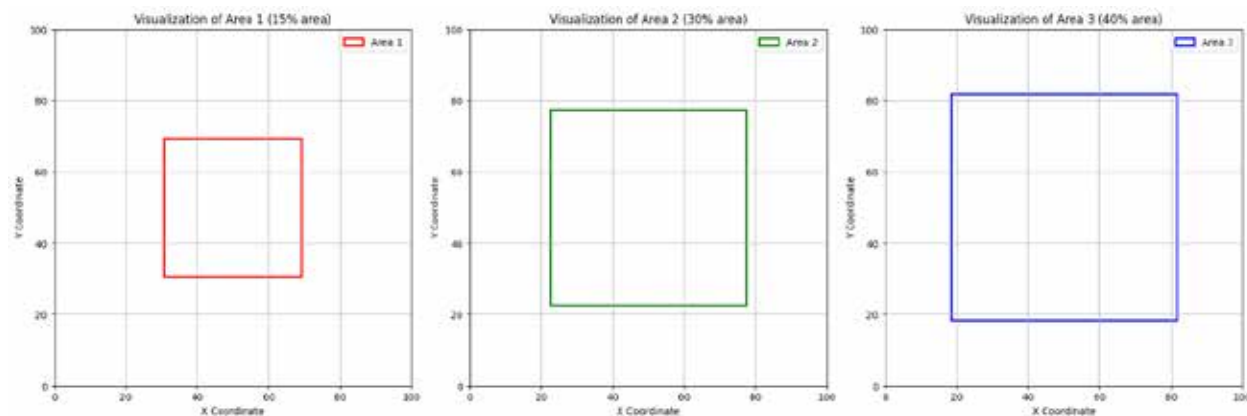

Рис. 1. Три типи «зелених зон»

Перший набір даних відображає розподіл трафіку (кількості транспортних засобів) протягом доби. Ми визначаємо часові інтервали від півночі до півночі наступного дня, поділені на годинні сегменти. Для кожної години ми призначаємо значення ймовірності, яке відображає щільність трафіку в цей період. Враховуючи максимальну та мінімальну швидкості у місті (50 км/год та 10 км/год відповідно), ми обчислюємо середню швидкість для кожної години на основі ймовірності трафіку. Також враховується швидкість наступної години для побудови комплексного профілю швидкості протягом дня. Цей набір даних зберігається як 'traffic_distribution.csv' для подальшого аналізу.

Другий набір даних відображає початкові відсоткові частки різних категорій транспортних засобів. Сюди входять легкові автомобілі з бензиновими двигунами, дизельні легкові автомобілі, комерційні транспортні засоби (дизельні) та мотоцикли (бензинові), причому для кожної категорії призначається ймовірність на основі їхньої поширеності. Ці ймовірності нормалізуються, щоб їхня сума дорівнювала одиниці, що забезпечує узгоджений розподіл. Цей набір даних зберігається як 'vehicle_categories.csv' для використання у моделюванні.

Третій набір даних відображає розподіл за віковими категоріями транспортних засобів у країні відповідно до екологічних стандартів. У ньому представлені легкові автомобілі, комерційні транспортні засоби та мотоцикли, з даними про рік виробництва. Для кожного типу транспорту ми обчислюємо загальну кількість транспортних засобів і визначаємо ймовірнісний розподіл для кожного стандарту, враховуючи частку транспортних засобів, що відповідають стандартам від Euro 6 до Euro 1. Цей набір даних зберігається як 'euro_classes.csv' і надає детальний розподіл транспортних засобів за стандартами викидів для нашого аналізу.

Для забезпечення керованості аналізу та моделювання ми зосереджуємося на одному дні, припускаючи, що протягом цього часу відбувається певна кількість індивідуальних поїздок. Для генерації випадкових поїздок використовується розроблений нами алгоритм (<https://github.com/iitiro/ulez>). Алгоритм починається з визначення функції для генерування випадкових координат у просторі 20x20, що представляє міське середовище (центр міста) з максимальною відстанню в діаметрі 20 км. Кожна пара координат позначає початкову та кінцеву точки поїздки. Обчислюється евклідову відстань між цими точками з округленням до трьох знаків після коми.

Для класифікації кожної поїздки на основі її взаємодії із «зеленою зоною» функція обчислює відповідний випадок для кожної поїздки. Початкова та кінцева точки маршруту перевіряються на перебування всередині чи поза зоною обмежень. В результаті кожна поїздка (маршрут) відноситься до однієї з п'яти категорій: обидві точки всередині зони, виїзд із зони, в'їзд у зону, перетин зони або обидві точки початку і закінчення маршруту знаходяться поза зоною.

У візуалізаціях використовуються кольори для диференціації п'яти випадків, і накладається прозорий зелений квадрат, що представляє «зелену зону». Кожна поїздка представлена у вигляді вектору (стрілка вказує на напрям руху).

Перші чотири категорії маршрутів – це ті, які перетинають «зелену зону», повністю (як у категорії 1) або частково (як у категоріях 2, 3 і 4). У той час як категорія 5 – це маршрути, які повністю уникають зони обмежень.

Згідно Луркіну та ін., ефективність «зелених зон» у досягненні цілей зі зниження викидів значною мірою залежить від поведінки «постраждалих» водіїв (маршрутів, що підпали під обмеження). Зокрема, у разі постійного функціонування «зеленої зони» (наприклад, сценарії RR1, RR2 і RR3) водії, які підпадають під обмеження, мають два основні варіанти дій (Lurkin et al, 2021):

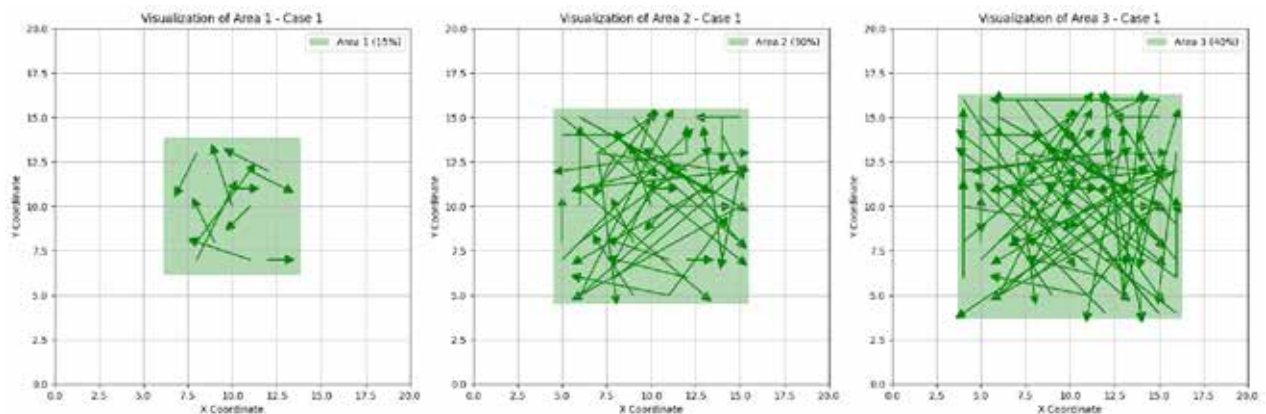

Рис. 2. Візуалізація першої категорії маршрутів

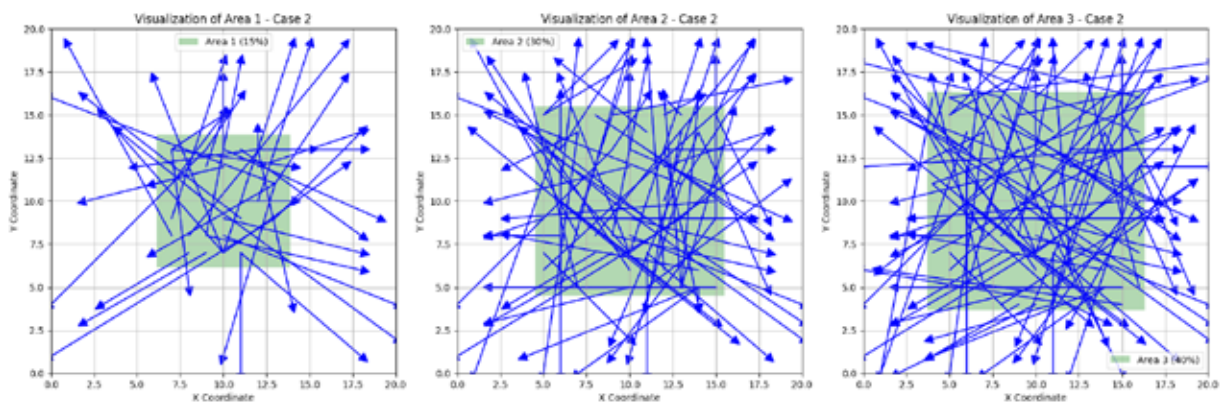

Рис. 3. Візуалізація другої категорії маршрутів

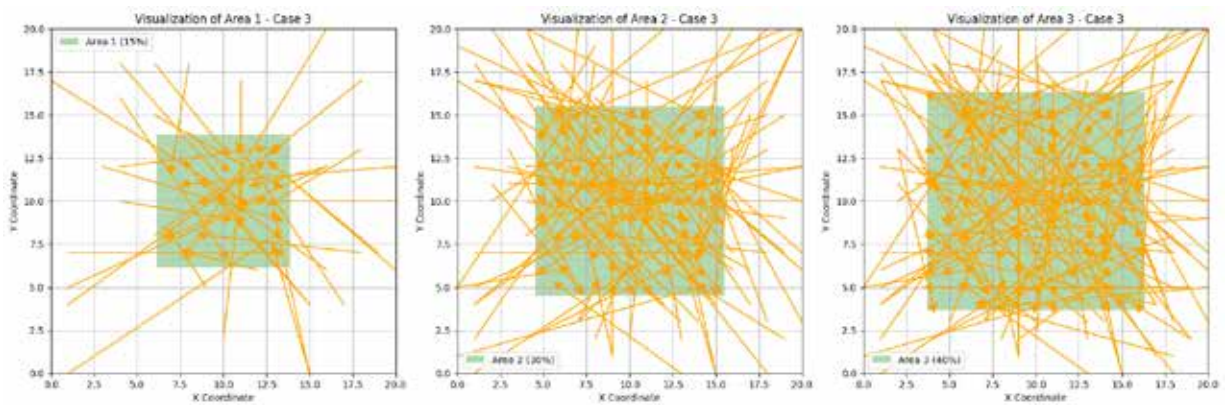

Рис. 4. Візуалізація третьої категорії маршрутів

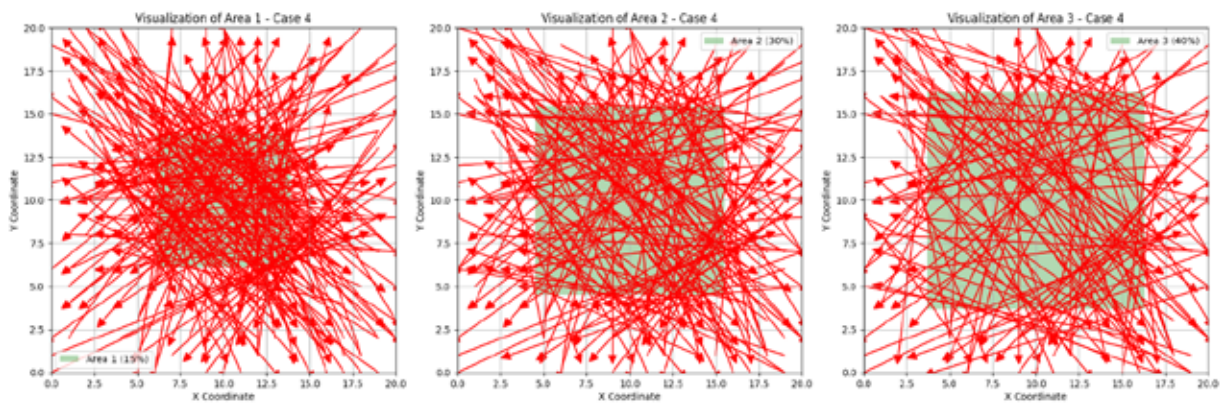

Рис. 5. Візуалізація четвертої категорії маршрутів

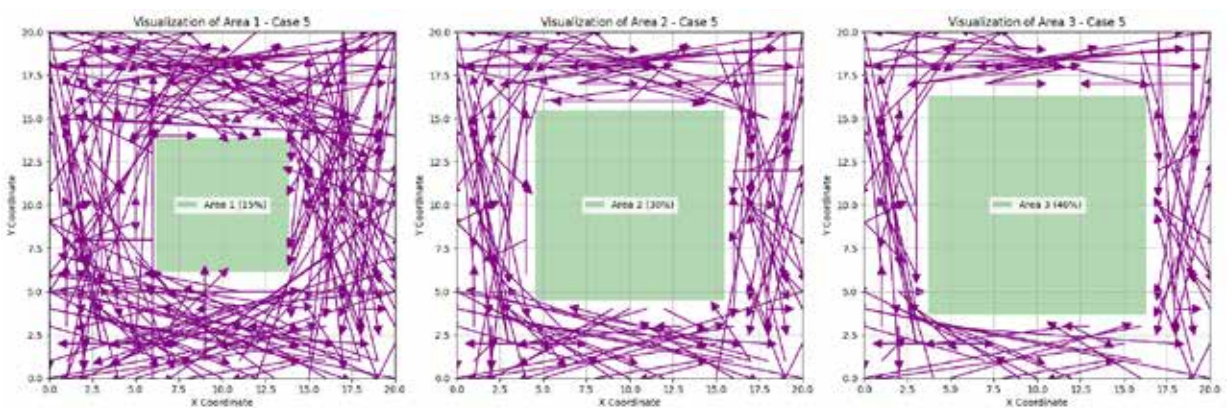

Рис. 6. Візуалізація п'ятої категорії маршрутів

1. Замінити транспортний засіб – коли заборона поширюється на всі транспортні засоби з високими викидами, водії можуть обрати заміну на транспортні засоби з нульовими викидами. Така заміна може бути двох видів:

а) повна заміна для всієї поїздки – водії використовують транспортний засіб з нульовими викидами для всієї подорожі від початкової до кінцевої точки, що позначено як Поведінковий сценарій 1 (BS1).

б) часткова заміна – водії залишають свої транспортні засоби з високими викидами на спеціальних стоянках і використовують транспортні засоби з нульовими викидами для частини поїздки в межах «зеленої зони», що позначено як Поведінковий сценарій 2 (BS2).

2. Об'їхати «зелену зону» за рахунок вибору більш довшого маршруту, що позначається як Поведінковий сценарій 3 (BS3).

3. Скоригувати час відправлення – у випадках, коли «зелена зона» не працює цілодобово (тобто обмеження є непостійними), водії «заборонених» транспортних засобів можуть коригувати час відправлення, щоб уникнути обмежень під час їх деактивації. Припускається, що водії можуть змінити час відправлення максимум на одну годину. Поведінкові сценарії BS4 і BS5 включають коригування часу відправлення.

У наших розрахунках ми представили три сценарії для опису поведінки водіїв у разі наявності обмежень. Перший сценарій охоплює ситуації, де обмеження не впливають на маршрут, і водії можуть продовжити свою поїздку без змін початкових планів. Другий сценарій враховує ситуації, де обмеження значно впливають на маршрут, змушуючи водіїв повністю відмовитися від поїздки або перейти на інший вид транспорту. Третій сценарій стосується водіїв, які можуть відтермінувати поїзду на 1-2 години до скасування обмежень, що дозволяє їм виконати маршрут.

Для подальшої роботи коду ми об'єднали алгоритм генерації випадкових маршрутів із даними ймовірностей про час початку руху, тип, категорію транспортного засобу тощо). Після чого було застосовано правила обмежень для кожного випадку у масиві. Для кожної зони ми визначили дев'ять правил обмежень («1_RR1» до «1_RR9» для зони 1, 2 та 3).

Наступним етапом є розрахунок викидів. Для розрахунку рівня викидів для кожного транспортного засобу спочатку потрібно було визначити середню швидкість руху залежно від часу доби. Це було важливо, оскільки умови руху, а отже, й швидкості транспортних засобів, значно варіюються протягом дня. Для досягнення цього ми використали дані розподілу трафіку, які містять ймовірність заторів у різні години. Ми розрахували швидкість, з якою кожен транспортний засіб буде рухатися під час подорожі, враховуючи час її початку, що дозволило визначити тривалість кожної поїздки, а також обсяги викидів.

В результаті всі маршрути було поділено на три окремі категорії. Перша категорія включає транспортні засоби, які, завдяки своїм специфічним характеристикам (часу подорожі або особливостям маршруту) не підпадали під жодні обмеження. Ці транспортні засоби завершували свої поїздки без змін, викидаючи однаковий обсяг забруднюючих речовин – «незмінний» обсяг викидів. Друга категорія складається з транспортних засобів, які через різні причини не могли розпочати або продовжити свою поїздку. Ці транспортні засоби фактично сприяли зниженню загальних викидів. Третя категорія складається з транспортних засобів, які відтермінували рух, і змогли здійснити свою подорож. Ці транспортні засоби, ймовірно, викидали менше забруднюючих речовин, оскільки час їхньої подорожі був пристосований до періоду з меншими обмеженнями.

Щоб підсумувати загальні викиди, програма вираховує суму викидів для всіх категорій у кожній зоні, як у вигляді табличних даних, так і діаграм.

Висновки. Результати імітаційного моделювання ситуації впровадження «зеленої зони» у місті із заданою чисельністю транспортних засобів (наприклад, не менше 5000 одиниць) дозволяють стверджувати, що розмір «зеленої зони» суттєво впливає на рівень викидів. Зона розміром 40% від

Таблиця 1

Правила обмеження руху транспортних засобів відповідно до категорії авто та часу руху

Тривалість обмежень	Рух дозволено лише для транспортних засобів з нульовими викидами	Рух дозволено лише для бензинових транспортних засобів класу Euro 6 та мотоциклів класу Euro 3	Рух дозволено лише для бензинових транспортних засобів
24 години	RR1	RR2	RR3
3 7 до 19 години	RR4	RR5	RR6
3 7 до 10 та з 16 до 19 години	RR7	RR8	RR9

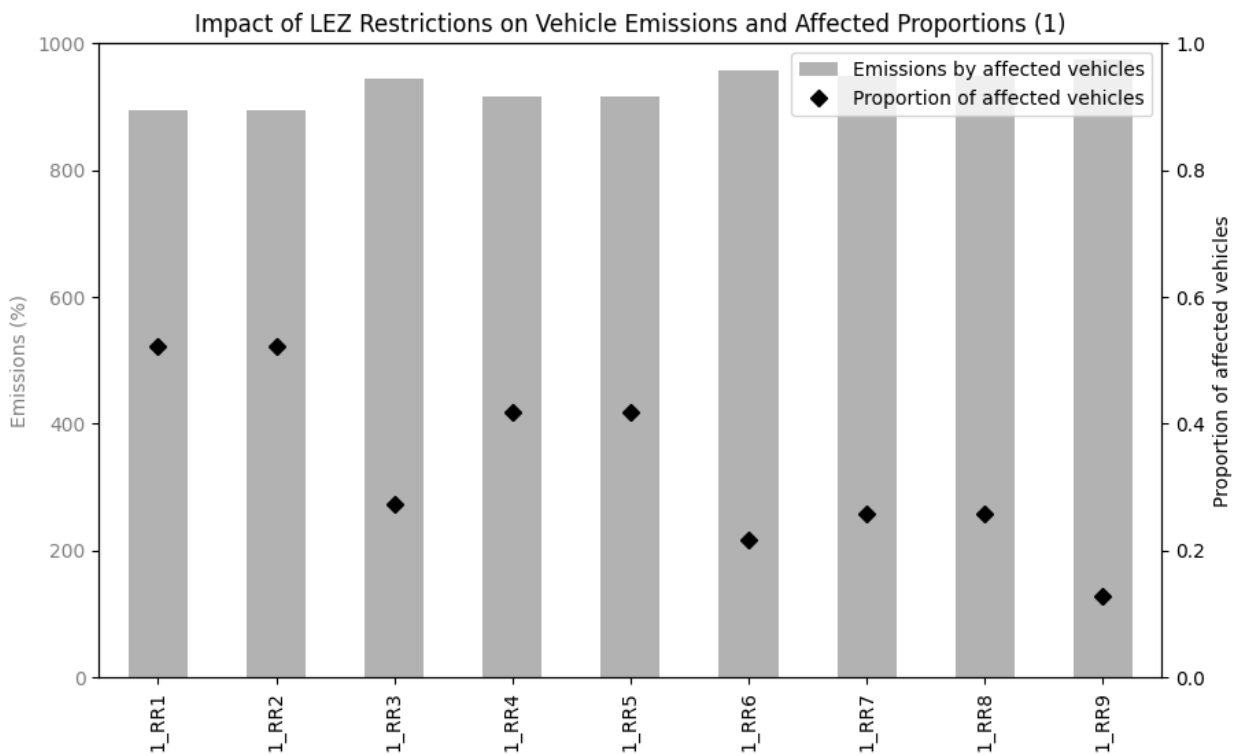

Рис. 7. Вплив обмежень на рівень викидів для «зеленої зони» розміром 15%

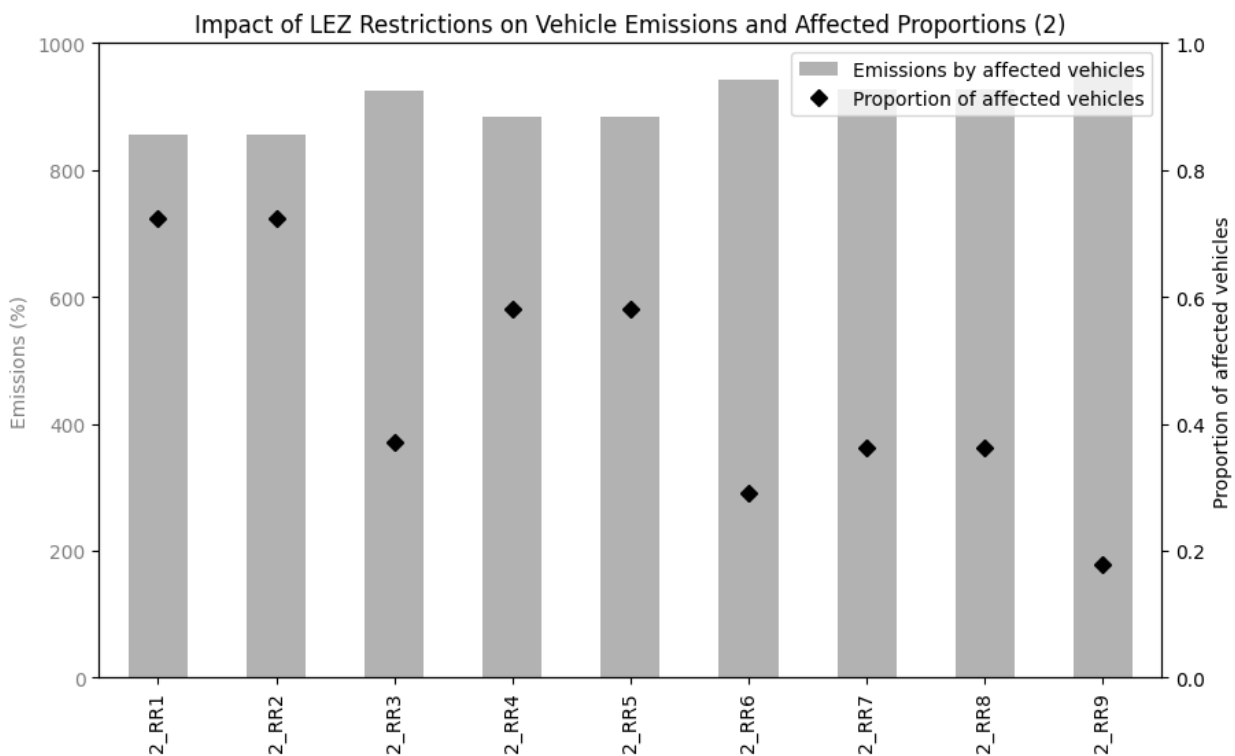

Рис. 8. Вплив обмежень на рівень викидів для «зеленої зони» розміром 30%

загальної площі території міста дає найбільше зниження загальних викидів. Це зумовлено головним чином великою кількістю транспортних засобів, що скасовують свої поїздки, зменшуючи таким чином викиди. Навпаки, менші зони, наприклад, зона розміром у 15%, не спроможна істотно зменшити рівень викидів. Результати також ілюструють те, що поведінкові реакції користувачів доріг, такі як

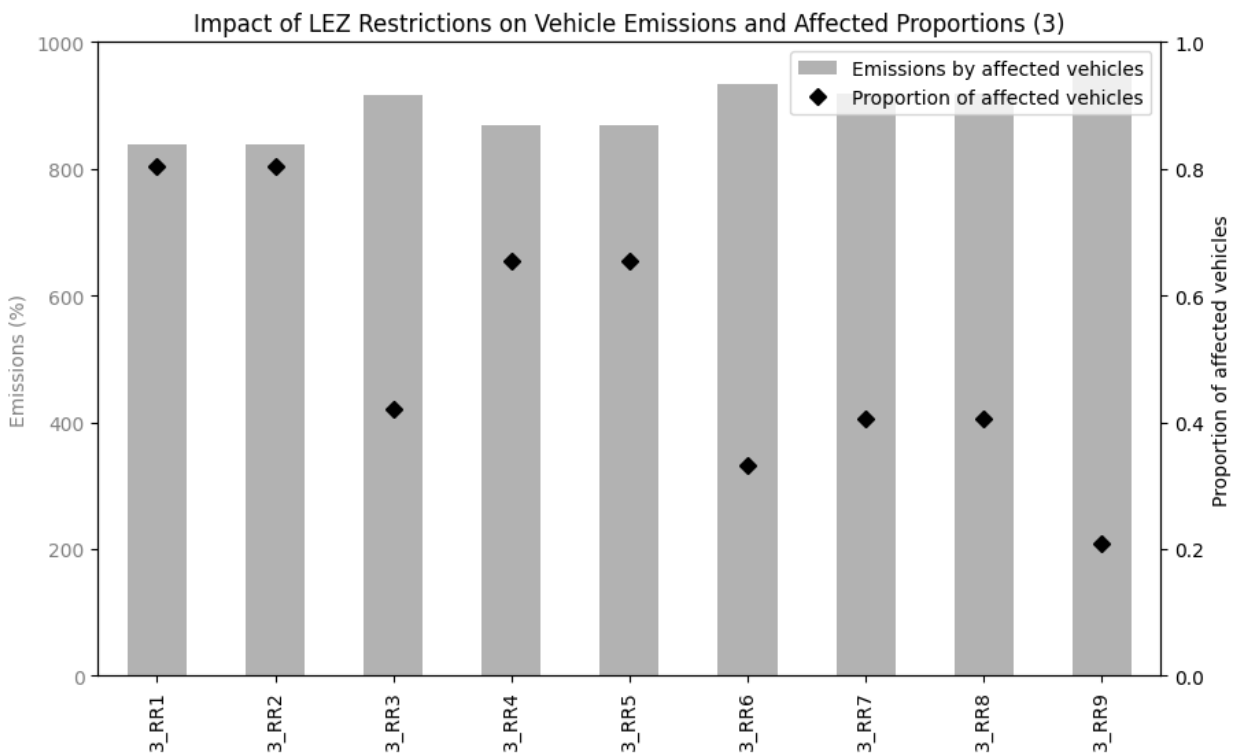

Рис. 9. Вплив обмежень на рівень викидів для «зеленої зони» розміром 40%

скасування поїздок або відтермінування подорожі до закінчення обмежень, відіграють важливу роль у визначенні ефективності «зелених зон». З розширенням зони обмежень більше транспортних засобів змушені скасовувати свої поїздки, або відтермінувати їх до тих часових проміжків, коли рівень забруднення повітря можна знизити до потрібного рівня.

Слід зазначити, що представлений у роботі приклад імітаційного моделювання може отримати подальший розвиток і вдосконалення, особливо за умов колективної роботи над вихідним кодом програми. Подальші напрямки досліджень можуть бути спрямовані на розробку алгоритмів більш чіткого розрахунку викидів з урахуванням не двох, а більш швидкісних режимів, а також врахування даних про затори. Для роботи подібних алгоритмів можна навіть підключати відповідні сервіси – Google Maps, OpenStreetMap тощо.

Kudinov I., Synenko A., Drozdov K. Simulation modeling as a tool for sociological analysis

The article explores simulation modeling as a tool for sociological analysis, focusing on studying the impact of urban low emission zones (ULEZ) on driver behavior and air pollution levels. The paper examines the main approaches to social modeling, including agent-based modeling, system dynamics, network modeling, and multi-agent systems. Particular attention is paid to agent-based modeling as the most suitable method for analyzing driver behavior in the context of implementing restricted traffic zones. The theoretical framework includes a comprehensive review of existing research on the implementation of low emission zones and their impact on urban environments. The study emphasizes the importance of behavioral operations management concepts in understanding social and behavioral changes in response to traffic restrictions. The methodology is based on an adapted version of previous research, with a focus on transparency and reproducibility. All code and data are made available in an open repository, allowing other researchers to verify and build upon the results. The simulation considers three sizes of ULEZ (15%, 30%, and 40% of the total city area) and their impact on emission levels. A custom algorithm was developed to generate random routes and classify trips based on their interaction with the restriction zone. The study incorporates three key datasets: traffic distribution throughout the day, initial percentage shares of different vehicle categories, and the distribution of vehicles by age categories according to environmental standards. The simulation algorithm classifies routes into five categories based on their interaction with ULEZ. Three behavioral scenarios were analyzed: situations where restrictions do not affect the route, cases where restrictions significantly impact the route leading to trip cancellation or modal shift, and scenarios where

drivers can delay their trip by 1–2 hours until restrictions are lifted. Nine restriction rules were defined for each zone, varying by vehicle type and time of day. The emission calculations took into account average speed variations throughout the day and traffic conditions. The results demonstrate that the size of ULEZ significantly affects emission levels, with the 40% zone achieving the greatest reduction in total emissions. This is primarily due to the large number of vehicles canceling their trips. Behavioral responses of road users, such as trip cancellation or postponement, play a crucial role in determining the effectiveness of ULEZs. As the restriction zone expands, more vehicles are forced to either cancel their trips or delay them until periods when air pollution can be reduced to required levels. The model integrates various factors including traffic patterns, vehicle categories, and emission standards, providing a comprehensive framework for analyzing the impact of low emission zones. The study concludes with recommendations for further model improvement, particularly through the development of more detailed emission calculation algorithms and integration with mapping services. Potential future research directions include incorporating more speed regimes in emission calculations and considering traffic congestion data through integration with services like Google Maps and OpenStreetMap.

Key words: agent-based modeling, low emission zones, driver behavior, urban environmental policy, Python.

Література:

1. Богуславська К. Мережевий підхід: причини виникнення, напрями дослідження мереж та їх типологізація. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць*. Київ, 2006. Вип. 32. С. 402–414. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bohuslavska_merezhevyi.pdf. Дата доступу: 2024-10-28.
2. Будур І.М., Бойко С.А. Мультиагентна модель системи підтримки прийняття рішення по управлінню розподіленими об'єктами. *Системи озброєння і військова техніка*. 2020. 3(63). С. 54–61. URL: <https://doi.org/10.30748/soivt.2020.63.08>. Дата доступу: 2024-10-28.
3. Венгріна І.Є. Досвід застосування імітаційного моделювання у дослідженнях соціальних явищ та процесів. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2011. Т. 122. С. 14–18. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3671>. Дата доступу: 2024-10-28.
4. Комнатний С.О. Філософія сталого розвитку як дороговказ для формування сучасної державної житлової політики. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. Т. 1. Вип. 21. С. 60–71. URL: <https://doi.org/10.33270/02212101.60>. Дата доступу: 2024-10-28.
5. Паніотто В. Амосов і моделювання соціальних процесів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2014. Випуск 1. С. 199–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2014_1_17. Дата доступу: 2024-10-28.
6. Axtell R.L., Farmer J.D. Agent-Based Modeling in Economics and Finance: Past, Present, and Future. *INET Oxford Working Paper No. 2022-10*. 2022. URL: <https://oms-inet.files.svdcn.com/production/files/JEL-v2.0.pdf>. Accessed: 2024-10-28.
7. Bigazzi A., Rouleau M. Can traffic management strategies improve urban air quality? A review of the evidence. *Journal of Transport & Health*. 2017. Issue 7. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jth.2017.08.001>. Accessed: 2024-10-28.
8. Ceccato R., Rossi R., Gastaldi M. Low emission zone and mobility behavior: Ex-ante evaluation of vehicle pollutant emissions. *Transportation Research. Part A: Policy and Practice*. 2024. Issue 185. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2024.104101>. Accessed: 2024-10-28.
9. Celaya J.R., Desrochers A.A. Modeling and Analysis Methods for Multi-Agent Systems. *I-Tech Education and Publishing*. 2009. URL: <https://doi.org/10.5772/6596>. Accessed: 2024-10-28.
10. Cosenz F., Noto G. Applying System Dynamics Modelling to Strategic Management: A Literature Review. *Systems Research and Behavioral Science*. 2016. Volume 33, Issue 6. P. 703–741. URL: <https://doi.org/10.1002/sres.2386>. Accessed: 2024-10-28.
11. Chernyshov K.R. Multi-Agent Systems within Modeling and Identification Problems. *IFAC-PapersOnLine*. 2015. Volume 48, Issue 3. P. 1308–1313. ISSN 2405-8963. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2015.06.266>. Accessed: 2024-10-28.
12. Hendijani R. Behavioral Operations Management: A Review of the Field. *Journal of Psychological Research*. 2019. Volume 1, Issue 3. P. 12–30. URL: <https://doi.org/10.30564/jpr.v1i3.736>. Accessed: 2024-10-28.
13. *Low Emission Zones. Urban Access Regulations in Europe*. 2018. URL: <https://urbanaccessregulations.eu/low-emission-zones-main>. Accessed: 2024-10-28.

14. Lurkin V, Hambuckers J., Woensel T. van. Urban Low Emissions Zones: A Behavioral Operations Management Perspective. *Transportation Research Part A*. 2021. Issue 144. P. 222–240. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2020.11.015>. Accessed: 2024-10-28.
15. Monti C., Pangallo M., De Francisci Morales G. et al. On Learning Agent-based Models from Data. *Scientific Reports*. 2023. Issue 13. URL: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-35536-3>. Accessed: 2024-10-28.
16. Moral-Carcedo J. Dissuasive Effect of Low Emission Zones on Traffic: the Case of Madrid Central. *Transportation*. 2024. Issue 51. P. 25–49. URL: <https://doi.org/10.1007/s11116-022-10318-4>. Accessed: 2024-10-28.
17. Poledna S., Miess M.G., Hommes C., Rabitsch K. Economic forecasting with an agent-based model. *European Economic Review*. 2023. Volume 151. URL: <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2022.104306>. Accessed: 2024-10-28.
18. Rahman M.A., Pakštās A., Wang F.Z. Network modelling and simulation tools. *Simulation Modelling Practice and Theory*. 2009. Volume 17, Issue 6. P. 1011–1031. URL: <https://doi.org/10.1016/j.simpat.2009.02.005>. Accessed: 2024-10-28.
19. Šešelja Dunja. Agent-Based Modeling in the Philosophy of Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2023. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/agent-modeling-philsience>. Accessed: 2024-10-28.

References:

1. Bohuslavska, K. (2006). Merezhevyi pidkhyd: prychny vynyknennia, napriamy doslidzhennia merezh ta yikh typolohizatsiia [Network Approach: Reasons for Emergence, Directions of Network Research, and Their Typology]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats*, Kyiv, 32, 402–414. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bohuslavska_merezhevyi.pdf. Accessed: 2024-10-28. [in Ukrainian]
2. Budur, I.M., Boiko, S.A. (2020). Multiagentna model systemy pidtrymky pryiniattia rishennia po upravlinniu rozpodilenykh ob'ektamy [A Multiagent Model of a Decision Support System for Managing Distributed Objects]. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika*, 3(63), 54–61. URL: <https://doi.org/10.30748/soivt.2020.63.08>. Accessed: 2024-10-28. [in Ukrainian]
3. Vengrina, I.Ye. (2011). Dosvid zastosuvannia imitatsiinoho modeliuvannia u doslidzhenniakh sotsialnykh yavlyshch ta protsesiv [Experience in Using Simulation Modeling in the Study of Social Phenomena and Processes]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky*, 122, 14–18. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3671>. Accessed: 2024-10-28. [in Ukrainian]
4. Komnatnyi, S.O. (2021). Filosofiia staloho rozvytku yak dorohovkaz dlia formuvannia suchasnoi derzhavnoi zhytlovoi polityky [The Philosophy of Sustainable Development as a Guide for Forming Modern State Housing Policy]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, 1(21), 60–71. URL: <https://doi.org/10.33270/02212101.60>. Accessed: 2024-10-28. [in Ukrainian]
5. Paniotto, V. (2014). Amosov i modeliuvannia sotsialnykh protsesiv [Amosov and the Modeling of Social Processes]. *Sotsiologiiia: teoriia, metody, marketynh*, 1, 199–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2014_1_17. Accessed: 2024-10-28. [in Ukrainian]
6. Axtell, Robert L., Farmer, J. Doynе. (2022) Agent-Based Modeling in Economics and Finance: Past, Present, and Future. *INET Oxford Working Paper No. 2022-10*. URL: <https://oms-inet.files.svdcn.com/production/files/JEL-v2.0.pdf>. Accessed: 2024-10-28.
7. Bigazzi, A., Rouleau, M. (2017) Can traffic management strategies improve urban air quality? A review of the evidence. *Journal of Transport & Health*, 7. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jth.2017.08.001>. Accessed: 2024-10-28.
8. Ceccato, R., Rossi, R., Gastaldi, M. (2024) Low emission zone and mobility behavior: Ex-ante evaluation of vehicle pollutant emissions. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 185. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2024.104101>. Accessed: 2024-10-28.
9. Celaya, Jose R., Desrochers, Alan A. (2009) Modeling and Analysis Methods for Multi-Agent Systems. *I-Tech Education and Publishing*. URL: <https://doi.org/10.5772/6596>. Accessed: 2024-10-28.
10. Cosenz, F., Noto, G. (2016) Applying System Dynamics Modelling to Strategic Management: A Literature Review. *Systems Research and Behavioral Science*, 33 (6), 703–741. URL: <https://doi.org/10.1002/sres.2386>. Accessed: 2024-10-28.
11. Chernyshov, K.R. (2015) Multi-Agent Systems within Modeling and Identification Problems. *IFAC-PapersOnLine*, 48(3), 1308–1313. ISSN 2405-8963. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2015.06.266>. Accessed: 2024-10-28.
12. Hendijani, R. (2019) Behavioral Operations Management: A Review of the Field. *Journal of Psychological Research*, 1(3), 12–30. <https://doi.org/10.30564/jpr.v1i3.736>. Accessed: 2024-10-28.

13. *Low Emission Zones. Urban Access Regulations in Europe*. (2018) URL: <https://urbanaccessregulations.eu/low-emission-zones-main>. Accessed: 2024-10-28.
14. Lurkin, V., Hambuckers, J., Woensel, T. van. (2021) Urban low emissions zones: A behavioral operations management perspective. *Transportation Research Part A*, 144, 222–240. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2020.11.015>. Accessed: 2024-10-28.
15. Monti, C., Pangallo, M., De Francisci Morales, G. et al. (2023) On learning agent-based models from data. *Scientific Reports*. 13, 9268. URL: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-35536-3>. Accessed: 2024-10-28.
16. Moral-Carcedo, J. (2024) Dissuasive effect of low emission zones on traffic: the case of Madrid Central. *Transportation*, 51, 25–49. URL: <https://doi.org/10.1007/s11116-022-10318-4>. Accessed: 2024-10-28.
17. Poledna, S., Miess, M.G., Hommes, C., Rabitsch, K. (2023) Economic forecasting with an agent-based model. *European Economic Review*, 151, 104306. ISSN 0014-2921. URL: <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2022.104306>. Accessed: 2024-10-28.
18. Rahman, M.A., Pakštas A., Wang, F.Z. (2009) Network modelling and simulation tools. *Simulation Modelling Practice and Theory*, 17(6), 1011–1031. ISSN 1569-190X. URL: <https://doi.org/10.1016/j.simpat.2009.02.005>. Accessed: 2024-10-28.
19. Šešelja, Dunja. (2023) Agent-Based Modeling in the Philosophy of Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/agent-modeling-philscience>. Accessed: 2024-10-28.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2024

Стаття рекомендована до друку 17.12.2024

(НЕ)ПЕРЕБУВАННЯ У ЗОНІ АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ВИМУШЕНЕ (НЕ)ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОРИ СТРЕСОВИХ СТАНІВ УКРАЇНЦІВ¹

Сальнікова С. А.,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень

Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

доцент кафедри соціології

Українського католицького університету

ORCID ID: 0000-0001-6368-9480

sv.salnikova@knu.ua, s.salnikova@ucu.edu.ua

Сидоров М. В.-С.,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,

завідувач кафедри методології та методів соціологічних досліджень,

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-5333-8393

myksyd@knu.ua

Дембіцький С. С.,

доктор соціологічних наук,

заступник директора з наукової роботи

Інституту соціології Національної академії наук України.

ORCID ID: 0000-0002-7958-3557

e_forge@me.com

Метою статті є порівняння стресових станів українців внаслідок вторгнення росії на територію України. Чинники вимушеного (не)переселення та (не)перебування у зоні активних бойових дій виокремлені авторами як ключові чинники стресових станів українців. На основі змінних зміни місця проживання внаслідок війни (внутрішнє переселення) – (так; ні) та проживання у зоні активних бойових дій (АБД) – (так; ні) побудовано змінну, яка класифікує респондентів за травматичним досвідом війни і переміщення, і складається з 4-х груп: 1. Перебували у зоні активних бойових дій, не змінювали місця проживання; 2. Перебували у зоні активних бойових дій, змінювали місце проживання; 3. Не перебували у зоні активних бойових дій, не змінювали місця проживання; 4. Не перебували у зоні активних бойових дій, змінювали місце проживання. Порівняння стресових станів українців здійснювалося за індексами психічної стійкості, посттравматичного стресового розладу, медіатравматизації, подовженого стресового розладу, апатії, виснаження, сили, фрустрації за допомогою непараметричних критеріїв. Виявлено, що нова соціально-демографічна ознака травматичного досвіду війни і переміщення є більш диференціюючою, ніж регіон проживання; стаття також є значущою. Підтверджено статистично значущі відмінності у розподілах індексів психологічної стійкості та ПТСР для 4 груп респондентів, у тому числі в розрізі статі. Для показника медіатравматизації статистично значущі відмінності між групами спостерігаються лише для жінок. Аналіз стресових станів, а також апробацію шкали травматичного досвіду, здійснено на масиві даних Інституту соціології НАН України (жовтень 2023 р.) в рамках проекту «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації».

¹ Статтю підготовлено в рамках науково-дослідницької роботи «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації» (державний реєстраційний номер: 0123U100793) за конкурсною тематикою НАН України «Наукові і науково-технічні (експериментальні) роботи за пріоритетним напрямом “Українське суспільство в умовах війни, повоєнної трансформації та європейської інтеграції” на 2023–2024 рр.» (шифр: 6541230).

Ключові слова: російсько-українська війна, стресор, травма війни, вимушене переміщення, психологічна стійкість, ПТСР, травматичний досвід війни і переміщення.

Вступ. Війна і вимушена міграція (Філіпчук, Сирбу, 2022) призводять до значного психічного травмування населення. Люди зіткнулися з активними бойовими діями, руйнуванням інфраструктури, вбивствами та загрозами життю, тощо. Все це призвело до загострення стресового стану, розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії та інших психічних розладів.

Окрім цього вимушені переселенці зіткнулися з низкою соціальних і економічних проблем, зокрема зниженням рівня доходів, проблемами адаптації та інтеграції на місцях, як в Україні (Малиновська, Яценко, 2023), так і за кордоном (Sydorov, & Kovalska, 2022; Jirka, Kamionka, & Masková, 2023; Oliinyk, & Oliinyk, 2024). Для вимушених переселенців вже сам факт того, що вони вимушені покинути особисте майно, змінити звичне середовище, поступитись якимись правилами, можливо, втратити роботу або бізнес, та вирушити на інше місце проживання, є сам по собі сильними стресором. Тож економічна маргіналізація, зменшення або відсутність стабільності доходів, втрата бізнесу створюють додатковий стрес для них. Це приводить до зниження рівня життя, зростання рівня бідності та соціальної ізоляції (Українське суспільство в умовах..., 2022). Зрештою, вимушена міграція має сильний гендерний аспект. Жінки часто несуть більшу частку відповідальності за збереження родини, догляд за дітьми та іншими членами сім'ї. У свою чергу це також збільшує їхній рівень стресу. Особливо війна вплинула на психічне здоров'я дітей і підлітків, які є найбільш вразливими до стресових ситуацій (Сохор, та ін., 2024; Klymenko, Salnikova, & Dembitskyi, 2024).

Постійний стан з підвищеним емоційним порогом може переходити від психологічної площини у фізичну і негативно відображатись на здоров'ї. Довготривалий психологічний вплив має наслідки, що включають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію, панічні атаки, тривогу та інші психічні розлади. Ці проблеми можуть тривати ще довго після закінчення війни (Панок, 2023). І ці проблеми торкаються не лише тих, хто вимушено переселився, а й тих, хто такого досвіду не має, але хто живе у війні.

Метою дослідження є порівняння стресових станів українців за чинниками вимушеного (не)переселення та (не)перебування у зоні активних бойових дій.

Методологія дослідження

Дизайн дослідження

В статті використано масив даних соціологічного дослідження, польовий етап якого був проведений Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології Національної академії наук України на всій території України (крім окупованих територій Криму та Донбасу) з 6 по 10 жовтня 2023 року. Збір даних проводився у змішаному форматі (mixed mode) із застосуванням комп'ютеризованого телефонного опитування (CATI) для рекрутингу респондентів та веб опитування (CAWI) для відповідей респондентів за основним блоком анкети. Обсяг вибірки становить 2767 респондентів і репрезентує жителів України у віці від 18 до 69 років, які користуються смартфоном (орієнтовно – 74% дорослого населення України). До вибірки не потрапили українці, які наразі не перебувають в Україні. Похибка вибірки становить $\pm 2,0\%$, довірча імовірність – 0,95, дизайн-ефект – $D=1,1$, досяжність респондентів – $RR=9,5\%$.

Побудова змінної ключового фактору

Ми припускаємо, що одним з важливих чинників стресових станів є травматичний досвід війни і вимушеного переміщення, зумовлений потенційним стресом на самому початку агресії, загрозою окупації та тимчасовою окупацією територій, масованістю обстрілів, близькістю до зони активних бойових дій, вимушеність переселення та ін.

Згідно поставленої мети ми виділили 2 фактори, що можуть визначати стресові стани, а саме:

- зміна місця проживання внаслідок війни (внутрішнє переселення) – (так; ні),
- проживання у зоні активних бойових дій (АБД) – (так; ні).

Таким чином, виходячи з потенційно різного травматичного досвіду респондентів, ми можемо виокремити 4 підгрупи:

1. Перебували у зоні активних бойових дій, не змінювали місця проживання.
2. Перебували у зоні активних бойових дій і переїхали, як тільки видалась така можливість.
3. Не перебували у зоні активних бойових дій, не змінювали місця проживання.
4. Не перебували у зоні активних бойових дій, але змінювали місце проживання через широкомасштабне вторгнення.

Причому «перебування у зоні активних бойових дій (АБД)» означає не лише безпосередньо «бої поруч», а і, наприклад, перебування поруч з ракетними ударами. Тобто тут поєднано два сильних

чинники травматичного досвіду: досвід вимушеного переселення та досвід бойових дій. Для подальшого використання цієї структури, ми створили змінну *refocsurf* з наведеними вище 4 альтернативами і будемо аналізувати дані у розрізі цієї змінної – травматичного досвіду війни і переміщення – також, вважаючи її більш значимим соціально-демографічним фактором, ніж регіон проживання.

Іншим важливим фактором є стать. Вивчення воєнної травми розглядається крізь призму гендеру (Jenkinson, & Verdier, 2019) з огляду на різні ролі чоловіків і жінок та домінування жінок серед біженців війни.

У дослідженні була реалізована низка методик визначення різних стресових станів, серед яких індекс психологічної стійкості та індекс подовженого стресового розладу (Злобіна, Дембіцький, 2024), індекс посттравматичного стресового розладу², індекс медіатравматизації (експериментальна методика, що проходить апробацію), а також ряд показників, які стосуються ціннісних сили та амбіцій: апатія, виснаження, сила та фрустрація (усі вони також проходять апробацію). Через застосування набору індексів ми прагнемо не лише продемонструвати варіації стресових станів українців, а й апробувати 4-пунктну шкалу та показати її спроможність диференціювати населення України за травматичним досвідом війни і переміщення. Власне, з цієї причини до пулу аналізованих індексів входять такі, що також знаходяться в процесі апробації. Особливістю нової змінної є те, що урахуванням тривалого в часі стресу та пост стресового періоду вона претендує на статус соціально-демографічного показника (на кшталт регіону проживання) у масових опитуваннях.

Порівняння стресових станів для виокремлених 4 груп респондентів здійснювався за допомогою непараметричних критеріїв.

Результати дослідження і дискусійні моменти

Індекс психологічної стійкості

Індекс психологічної стійкості (резильєнтності) (ІПС) – це показник, що відображає здатність людини ефективно адаптуватися до стресових і травматичних ситуацій, долати труднощі та повертатися до нормального психічного стану після негативних подій. Цей індекс є адитивним і будується на 8 показниках, кожен з яких вимірюється за шкалою Лікерта з 5 рівнями: 1. Повністю не згодні; 2. Скоріше не згодні; 3. Важко сказати, згодні чи ні; 4. Скоріше згодні; 5. Повністю згодні.

Розподіл показників записано у табл. 1. Як бачимо, стійкість українців базується на позитивних соціальних комунікаціях³ (спілкуванні з друзями – 0.77), ірраціональних вірі (все буде гаразд – 0.69) та оптимізмі (щодо майбутнього – 0.63), особистій активності (завжди бути зайнятим – 0.62). При визначенні стабільності емоційного стану українці не настільки згодні із пропонованими станами рівноваги (0.41), впевненості у власних силах (0.55), нелегкості зміни емоції на смуток (0.34); тут скоріше спрацьовує т.з. пастка середнього (0.32, 0.33, 0.36 відповідно). Попри власний активізм і оптимізм, українці не відчувають, що «їхнє життя – в їхніх руках» (0.22).

Таблиця 1

Показники Індексу психологічної стійкості, відносні частоти

	1	2	3	4	5
У невизначених ситуаціях Ви зазвичай вірите, що все буде гаразд	0.03	0.06	0.22	0.48	0.21
Вас не дуже легко вивести з рівноваги	0.07	0.2	0.32	0.29	0.12
Ви завжди з оптимізмом дивитесь у майбутнє	0.04	0.1	0.23	0.41	0.22
Спілкування з друзями приносить Вам велике задоволення	0.03	0.04	0.16	0.44	0.33
Для Вас важливо завжди бути зайнятими	0.04	0.1	0.23	0.41	0.21
Вас нелегко засмутити	0.09	0.21	0.36	0.26	0.08
Ви впевнені, що зможете вирішити свої особисті проблеми	0.04	0.09	0.33	0.41	0.14
Ви відчуваєте, що все відбувається по Вашому (відповідно до Ваших бажань, планів та поглядів)	0.12	0.27	0.4	0.18	0.04

Індекс психологічної стійкості для чоловіків не має значущих відмінностей серед різних груп, а у жінок значуще відрізняються розподіли груп 2 та 3, тобто ті, хто був у зоні АБД і переїхав та ті, хто не був у зоні АБД, і не переїжджав (рис. 1). Відсутність статистично значущої відмінності між 4-ю групою та іншими швидше за все викликана порівняно малим обсягом групи – 90 осіб.

² Ми використовували 5 індикаторів шкали інтрузії з більш широкої методики PCL-C(UA) для цивільних (Bezsheiko, 2016; Weathers et al., 2013).

³ Результати досліджень показують, що ресурси соціальної підтримки, доходу та здатності до адаптації, статі та пошуку підтримки сприяють адаптації до травми війни і переміщення, з нею пов'язаного (Killian, & Agathangelou, 2017), а вплив травми війни та психологічної стійкості відображаються лише на поколінні, яке його зазнало (Erkivanc, & Akacan, 2023).

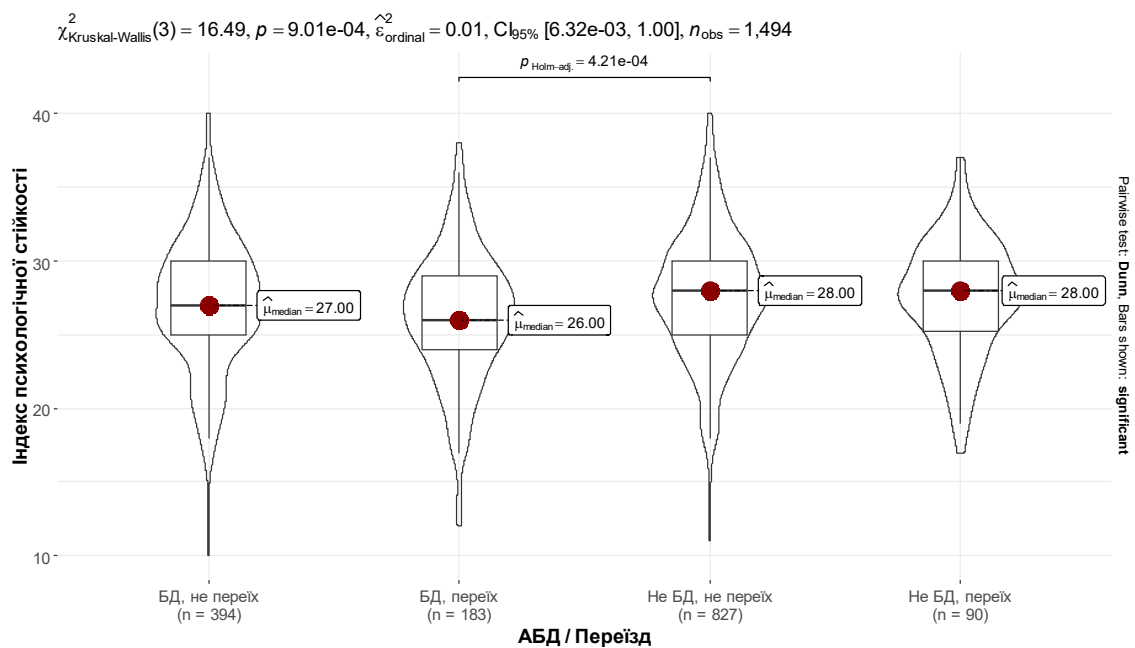

Рис. 1. Розподіл Індексу психологічної стійкості для груп різного досвіду

Посттравматичний стресовий розлад

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це психічний стан, що може еволюціонувати після переживання або спостереження дуже травматичних подій, таких, як війна, вбивства, зґвалтування та ін., та більш негативно впливає на якість життя людини. Він може проявлятися по-різному у чоловіків та жінок через біологічні, психологічні та соціокультурні фактори. Крім того, травматичний досвід перебування у зоні АБД може відігравати вагомий роль у формуванні ПТСР, сприяти посттравматичному стресовому розладу з віком, адже, як демонструють результати досліджень, люди з травматичним досвідом війни і переміщення, з одного боку, є більш сприйнятливими до нових стресових розладів, з іншого, – і триваюча війна, і старіння створюють нові виклики (Sachs-Ericsson et al., 2016).

Цей індекс є адитивним і будується на 5 показниках, кожен з яких вимірюється за 5-бальною шкалою Лікерта: 1. Повністю не згодні; 2. Скоріше не згодні; 3. Важко сказати, згодні чи ні; 4. Скоріше згодні; 5. Повністю згодні.

Розподіл показників записано у табл. 2.

Таблиця 2

Показники ПТСР, відносні частоти

	1	2	3	4	5
Повторювалися тривожні спогади, думки чи уявні картини стресового досвіду з минулого	0.18	0.21	0.47	0.1	0.03
Повторювалися тривожні сни про стресовий досвід з минулого	0.31	0.24	0.36	0.06	0.03
Виникали раптові відчуття, ніби стресова подія відбувається знову (або діяли так, наче Ви знову це переживаєте)	0.31	0.26	0.36	0.06	0.02
Почувалися сильно засмученими, коли Вам щось нагадувало стресовий досвід з минулого	0.2	0.21	0.44	0.11	0.03
Були фізичні реакції, коли щось нагадало Вам про стресовий досвід з минулого	0.33	0.21	0.36	0.08	0.02

У нашому дослідженні спостерігаються досить сильні відмінності між чоловіками та жінками, а також всередині груп, за цим індексом. Для чоловіків відмінність розподілів є статистично значущою для пар груп 1-3, 2-3 та 3-4 (рис. 2). Найвищий рівень медіани ПТСР серед чоловіків у тих, хто не перебував у місцях АБД і змінив місце проживання.

Для жінок ситуація дещо інша (рис. 3). Спостерігається статистично значуща відмінність між групами 1-2, 1-3, 2-3 та 2-4. Найбільша медіана ПТСР у жінок, які перебували у зоні АБД і були

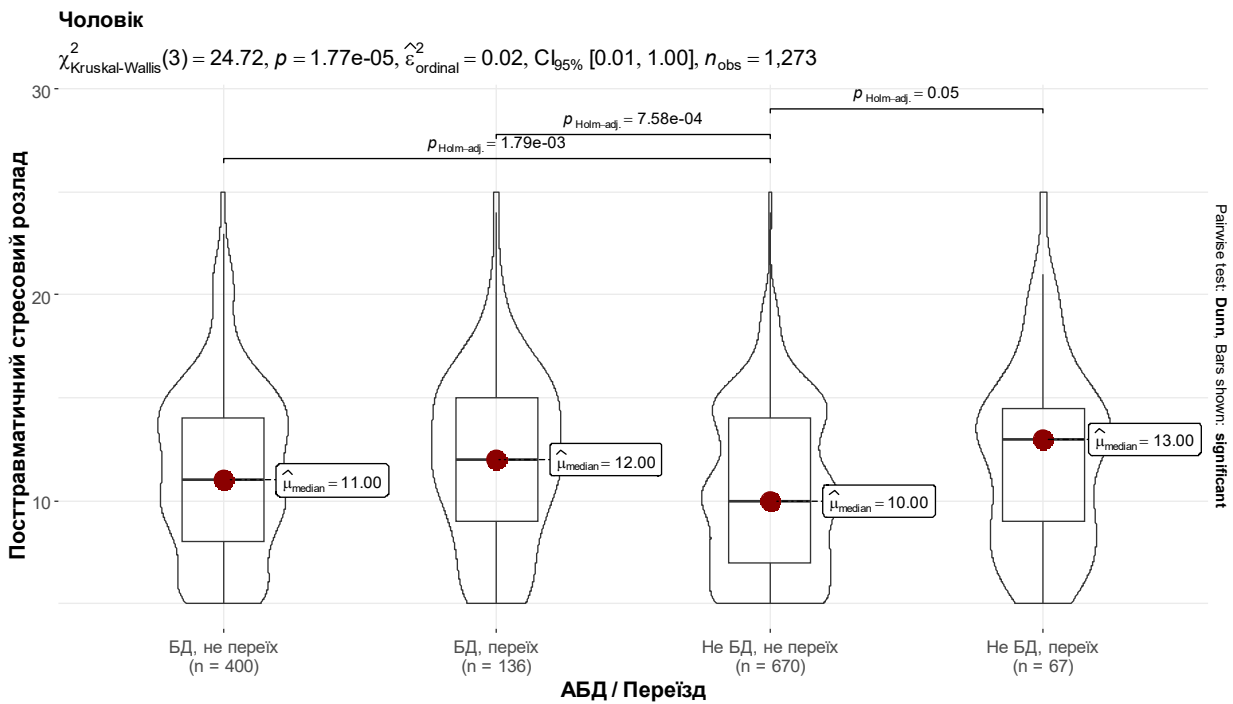

Рис. 2. Розподіл ПТСР у чоловіків для груп різного досвіду

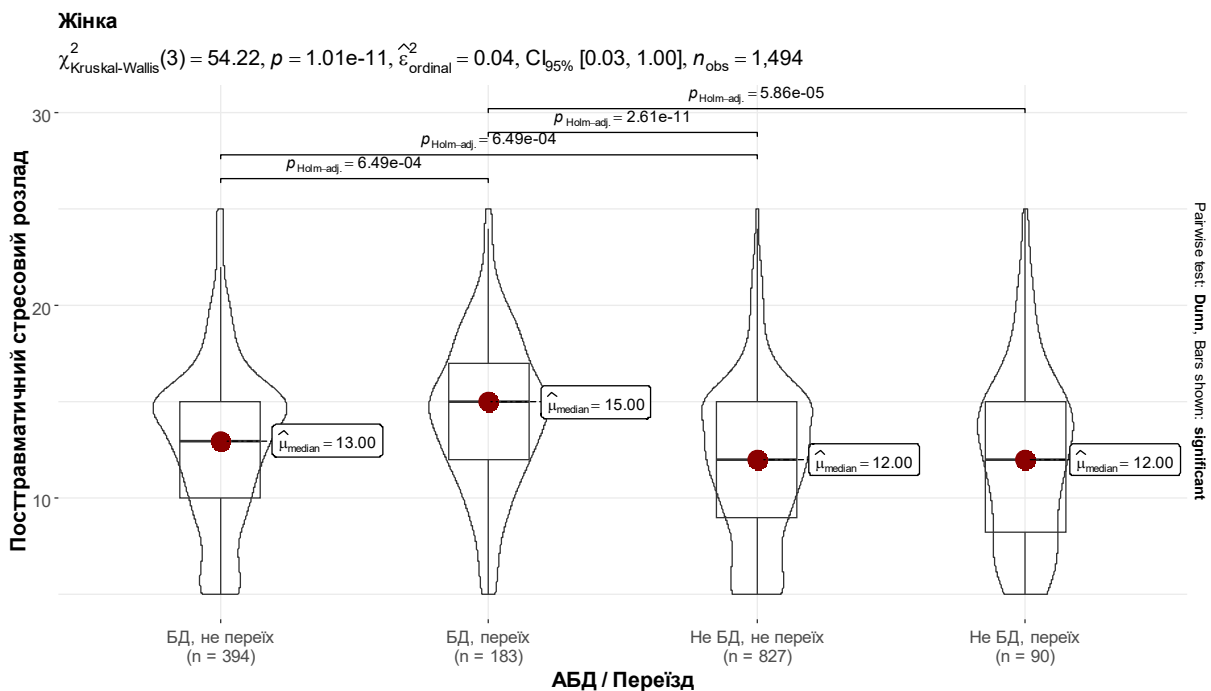

Рис. 3. Розподіл ПТСР у жінок для груп різного досвіду

вимушені звідти виїхати. Крім того, наявність досвіду перебування у зоні АБД стимулює зростання ПТСР.

Багато досліджень засвідчують, що жінки частіше відчувають ПТСР, пов'язаний із впливом стресу під час війни, ймовірно, через тягар захисту сім'ї та участь у військових і воєнізованих ролях з меншою підготовкою, навчанням і підтримкою, ніж чоловіки. І навіть більше, жінки, які пережили великі війни, як солдати, так і цивільні особи, несуть значний тягар довготривалих наслідків збройних конфліктів для свого психічного здоров'я (Young et al., 2022).

Показники медіатравматизації, відносні частоти

	1	2	3	4	5
Коли переглядали/ознайомилися, відчувалося, що це реально відбувається зараз зі мною	0.3	0.32	0.24	0.12	0.02
Картини побаченого/прочитаного потім виринали в моїй пам'яті	0.2	0.38	0.26	0.13	0.02
У мене були хвилі сильних почуттів з приводу побаченого/прочитаного	0.11	0.3	0.3	0.25	0.04
Ви думали про побачене/прочитане, навіть коли не хотіли	0.2	0.35	0.27	0.14	0.04
Ви намагалися не думати про побачене/прочитане	0.21	0.34	0.29	0.12	0.03

Ми також спостерігаємо вищий показник ПТСР для групи тих, хто перебував у зоні активних бойових дій і виїхав звідти; є дані, що внутрішньо переміщені підлітки більшою мірою піддаються щоденним стресам порівняно з тими, хто повернувся чи не переміщувався (Mels et al., 2010). Цікаво, що покращення поточних соціально-економічних умов життя постраждалих від війни підлітків може стимулювати стійкі результати щодо вирішення проблеми ПТСР (Mels et al., 2010).

Дійсно, вплив травматичних подій війни призводить до зниження якості життя на багато років, і війна не лише через руйнування має глибокий вплив на соціальні умови. Matanov et al. (2013) довели, що посттравматичний стресовий розлад та післявоєнне середовище незалежно впливають на якість життя у постраждалих від війни популяціях. Тож, на їхню думку, програми допомоги для покращення добробуту після травматичних подій війни повинні включати як лікування посттравматичних симптомів, так і соціальні інтервенції. Щоправда, у даному дослідженні йшлося не про ВПО.

Медіатравматизація

Медіатравматизація⁴ – це стресовий фон, який виникає внаслідок впливу інформації на психіку людини через медіа (новини на телебаченні, інтернет, соціальні мережі тощо), які регулярно транслюють травматичні події.

Цей індекс є адитивним і будується на 5 показниках, кожен з яких вимірюється за 5-бальною шкалою Лікерта: 1. Повністю не згодні; 2. Скоріше не згодні; 3. Важко сказати, згодні чи ні; 4. Скоріше згодні; 5. Повністю згодні.

Оскільки методика знаходиться у стадії апробації, оцінимо спочатку внутрішню узгодженість пунктів адитивного індексу. Для цього обчислимо показник альфа Кронбаха: він дорівнює 0,814, що говорить про високий рівень внутрішньої узгодженості. Альфа Кронбаха припускає «тау-еквівалентність» набору індикаторів, тобто те, що всі індикатори однаковою мірою навантажені латентною змінною, а коваріація помилок вимірювання дорівнює 0 і шкала латентної ознаки є лінійною. Інший показник, омега Макдональда, не має таких обмежень і будується трохи за іншою логікою, але має таке ж призначення – оцінку внутрішньої узгодженості. Для нашого випадку він дорівнює 0.813, що також засвідчує хорошу внутрішню узгодженість пунктів побудованого індексу медіатравматизації.

Розподіл показників записано у табл. 3.

Серед чоловіків 4-х груп статистично значущих відмінностей між розподілами не виявлено, але для жінок є статистично значуща відмінність між тими, хто був у зоні АБД і мав вимушене переселення, та тими, у кого досвід протилежний: не був у АБД і не переїжджав (рис. 4). Найвищим є рівень (медіана та квартилі) медіатравматизації у жінок, які виїхали із зони АБД.

Подовжений стресовий розлад

Подовжений стресовий розлад (ПСР) – це психічний стан, що виникає внаслідок тривалого впливу стресу або хронічних стресових ситуацій, характеризується довготривалими симптомами стресу, які можуть суттєво впливати на фізичне та психічне здоров'я людини.

Цей індекс також є адитивним і будується на 5 показниках, кожен з яких вимірюється за 4-бальною шкалою Лікерта: 1. Зовсім ні; 2. Зрідка; 3. Періодично; 4. Постійно. Базовим є запитання: Якою мірою перелічене було характерним для Вас за останній місяць?

Розподіл показників записано у табл. 4.

За результатами нашого дослідження подовжений стресовий розлад для чоловіків не має значущих відмінностей серед різних груп, а у жінок ситуація дещо інша (рис. 5). Тут є значуща відмінність між розподілами у 1 і 3 групах (перебували у зоні АБД і не виїжджали звідти та ті, які не перебували у зоні АБД і не виїжджали) та 1 і 4 групах (перебували у зоні АБД і не виїжджали та ті, які не перебували у зоні АБД, але переїжджали).

⁴ Вторинна травма, спричинена медіа, (media-induced secondary trauma) сильніше проявляється тих, хто має травму війни, і розглядається вченими на рівні інших стресових станів (Dahan et al., 2024).

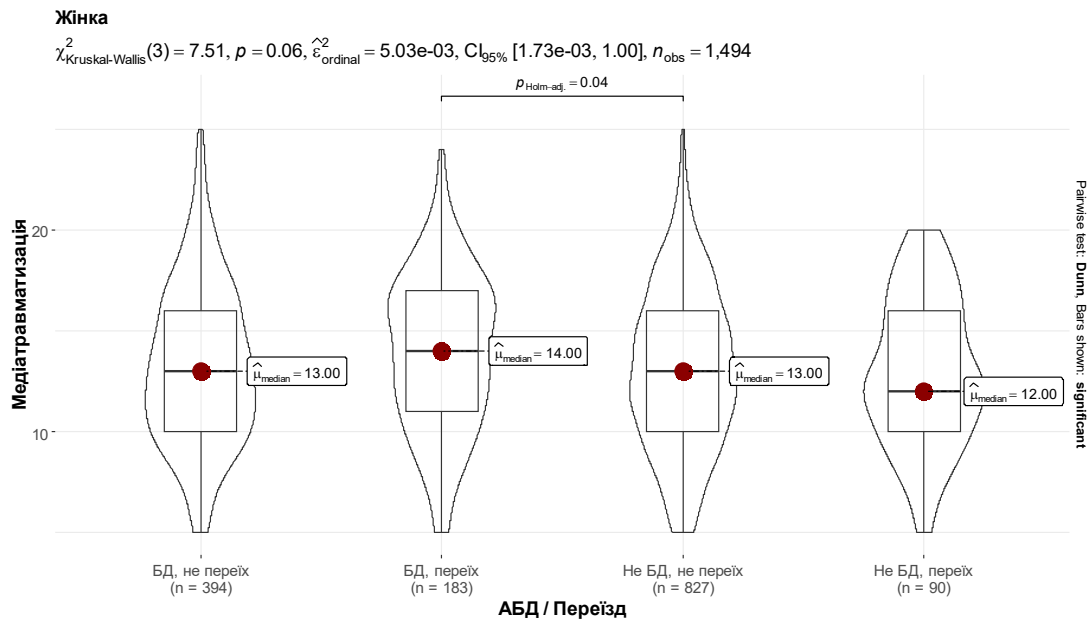

Рис. 4. Розподіл медіатравматизації у жінок для груп різного досвіду

Таблиця 4

Показники подовженого стресового розладу, відносні частоти

	1	2	3	4
Напруга в очікуванні можливого ракетного удару	0.13	0.33	0.34	0.2
Відчуття страху через можливий ядерний удар	0.34	0.32	0.22	0.12
Занепокоєність через можливий блекаут	0.22	0.36	0.29	0.14
Болісне реагування на сигнали повітряної тривоги	0.26	0.32	0.25	0.17
Страх через можливий наступ ворога з метою захоплення більшої кількості наших територій	0.18	0.27	0.3	0.25

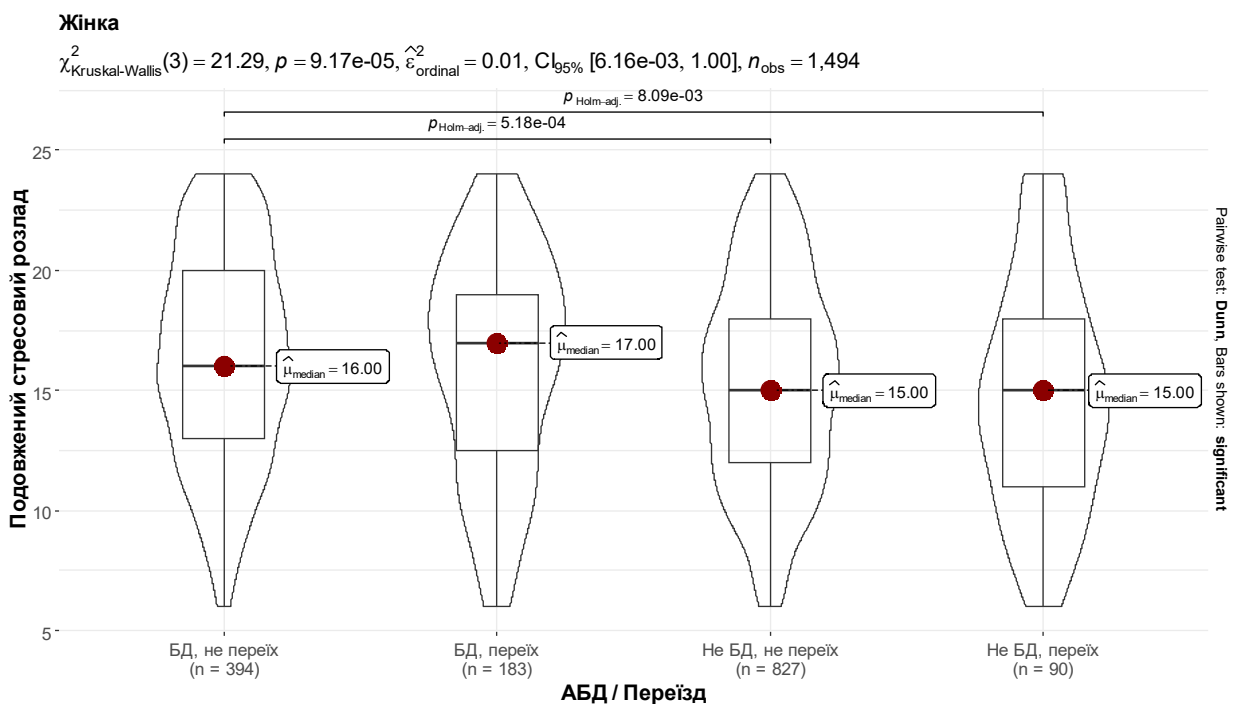

Рис. 5. Розподіл ПСР у жінок для груп різного досвіду

Показники групи ознак ціннісних сил та амбіцій, відносні частоти

	1	2	3	4
Психологічної стійкості до життєвих проблем	0.06	0.23	0.48	0.23
Достатніх фінансових накопичень	0.06	0.22	0.27	0.45
Повної віддачі у професійній, творчій або іншій справі, якою Ви захоплюєтеся	0.11	0.25	0.44	0.2
Затишного і комфортного помешкання	0.04	0.18	0.48	0.3
Інтересу до себе з боку інших людей	0.32	0.12	0.31	0.25
Важелів впливу на інших людей	0.45	0.13	0.22	0.2
Хорошого емоційного стану	0.03	0.21	0.47	0.29
Надійного джерела доходів	0.03	0.17	0.37	0.43
Слідування власним планам	0.04	0.2	0.47	0.28
Добррозичливості та співчутливого ставлення близьких	0.06	0.09	0.64	0.2
Повноцінного дозвілля	0.13	0.2	0.31	0.36
Повноважень на роботі та/або в сім'ї	0.17	0.14	0.45	0.24
Життєвих досягнень	0.08	0.22	0.46	0.25
Слідування своїм моральним принципам	0.05	0.11	0.7	0.14
Розваг у вільний час	0.25	0.18	0.32	0.25
Привабливої зовнішності	0.19	0.2	0.42	0.19
Розуміння, що є правильним і неправильним в житті	0.09	0.11	0.59	0.21
Нових цікавих знань або інформації	0.08	0.2	0.57	0.16
Спілкування з близькими	0.03	0.09	0.72	0.16
Орієнтації у важливих подіях і новинах	0.13	0.14	0.52	0.21
Модного та красивого одягу	0.34	0.16	0.25	0.24
Важливості свого соціального положення	0.19	0.16	0.36	0.29
Життєвої енергії та фізичного тону	0.05	0.34	0.42	0.19
Хороших умов за місцем проживання	0.05	0.17	0.46	0.32
Свободи у прийнятті рішень	0.04	0.12	0.55	0.29
Здоров'я	0.03	0.23	0.43	0.31

Ціннісні сили та амбіції

Блок містить 26, ознак, за допомогою яких за адитивним принципом будемо 4 індекси: апатію, виснаження, силу та фрустрацію. Ознаки мають шкалу з альтернативами: 1. Немає такого бажання; 2. Є бажання, але нема сил; 3. Є і бажання, і сили; 4. Є бажання, але це ніяк від мене не залежить. Базовим запитанням було: Чи є у Вас бажання та сили для забезпечення переліченого?

Розподіл показників записано у табл. 5.

Апатія

Значуща відмінність у розподілах апатії між регіональними групами у розрізі статі відсутня. Тобто серед чоловіків немає значущих відмінностей для 4 груп. У жінок спостерігається схожа ситуація. Але якщо порівняти розподіли апатії для кожної регіональної групи за статтю, то відмінність між розподілами апатії для чоловіків та жінок спостерігається лише для груп, які не міняли місця проживання: $p=0.03$ для 1-ї групи та $p=0,00355$ для 3-ї групи (рис. 6).

Виснаження

Значущої відмінності у розподілах виснаження для різних груп у розрізі статі не виявлено, тобто окремо серед чоловіків та серед жінок немає значущих відмінностей для 4 груп. А от якщо порівнювати розподіли виснаження за статтю для кожної з груп (Рис. 7), то значуща відмінність спостерігається у трьох групах 1,2 та 3 (табл. 6).

Сила

Значуща відмінність між розподілами сили виявлена лише серед жінок (рис. 8). Тут спостерігається відмінність між групами 1-2, 2-3 та 2-4.

З іншого боку, між силою за статтю також є відмінності для різних груп (рис. 9).

За критерієм Манна-Уїтні відмінність значуща лише для 3-х груп (табл. 7)

Фрустрація

Значущих відмінностей у розподілах фрустрації між виокремленими групами різного досвіду у розрізі статі не спостерігається.

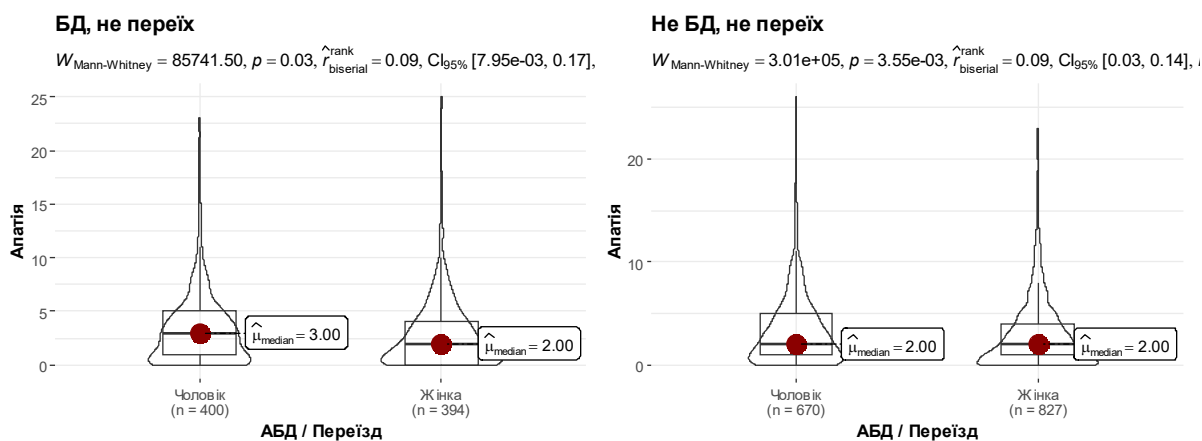

Рис. 6. Розподіл апатії у жінок для груп різного досвіду

Таблиця 6

Значущість відмінності розподілів виснаження за групами, критерій Манна-Уїтні

Група	p-value
1 – перебування у АБД, не переселення	0,000569
2 – перебування у АБД, переселення	0,01
3 – неперешування у АБД, не переселення	0,02

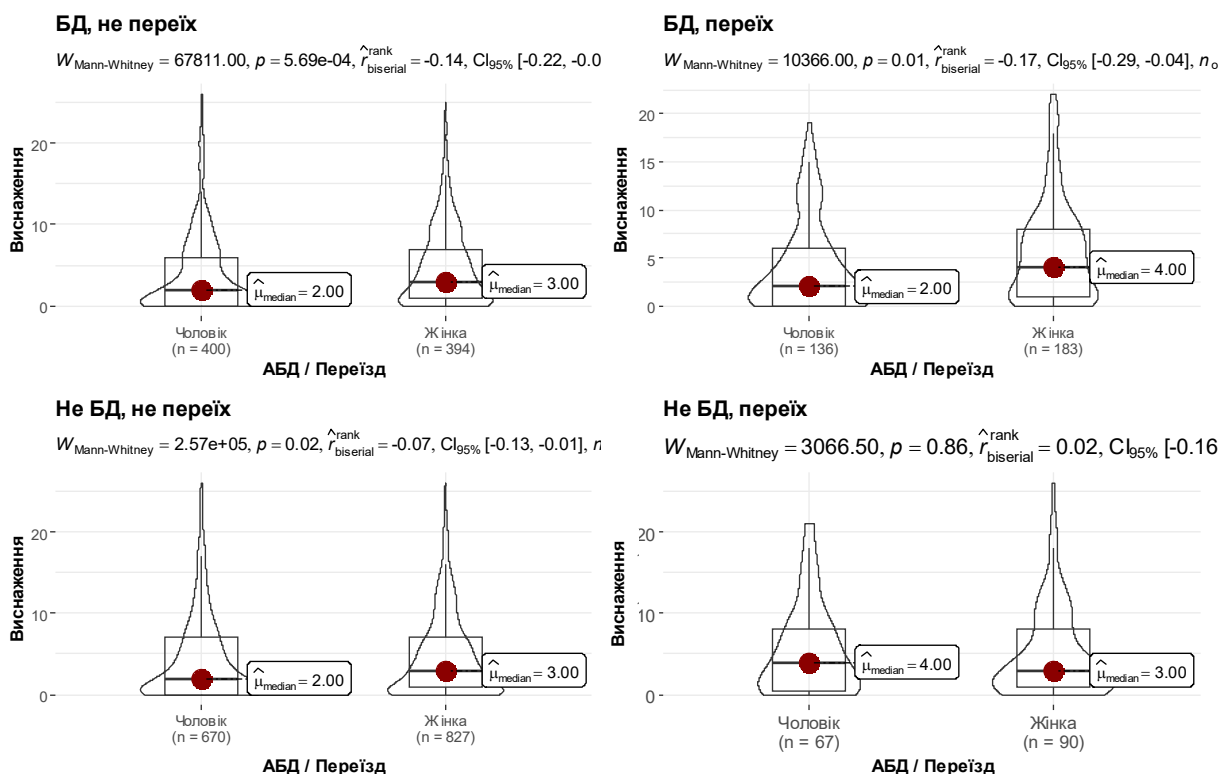

Рис. 7. Розподіл Виснаження для груп різного досвіду

Між фрустрацією за статтю є відмінності для різних груп (Рис.10). За критерієм Манна-Уїтні маємо відмінність у 3-х групах (табл. 8).

ВИСНОВКИ. Війна і вимушена міграція, а також усі спричинені нею жахливі і фатальні руйнування інфраструктури, зривства російських військовослужбовців, втрати невинних життів українців та загрози їх втрати як на фронті, так і по всій території України через постійні пуски ракет

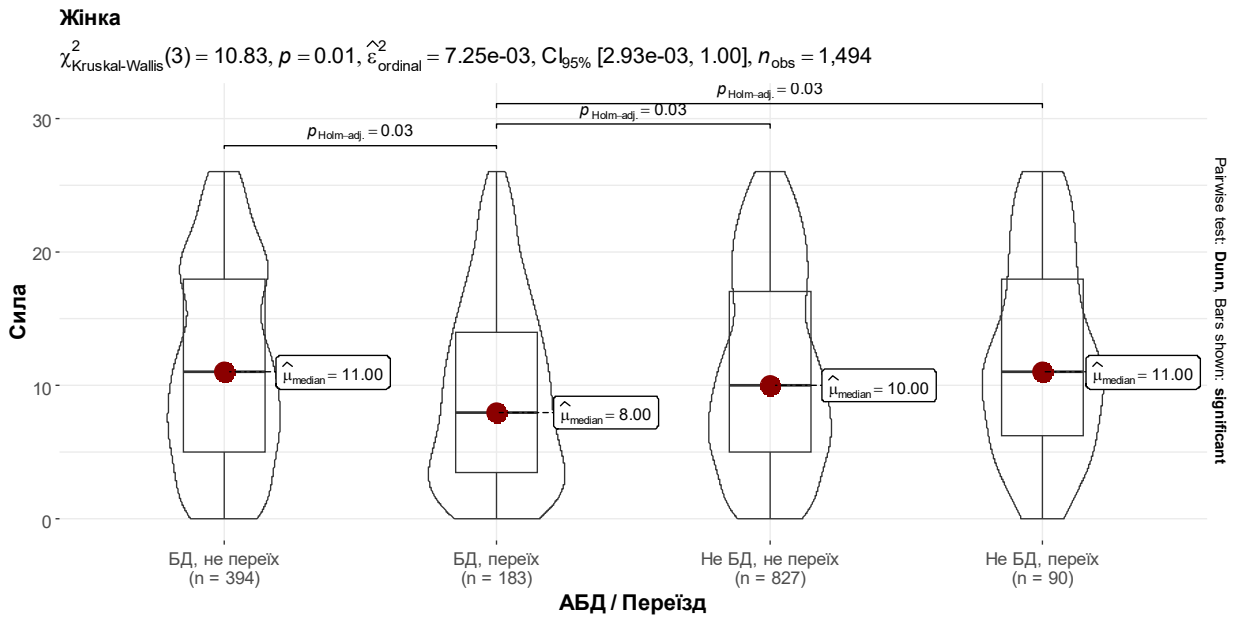

Рис. 8. Розподіл сили серед жінок для груп різного досвіду

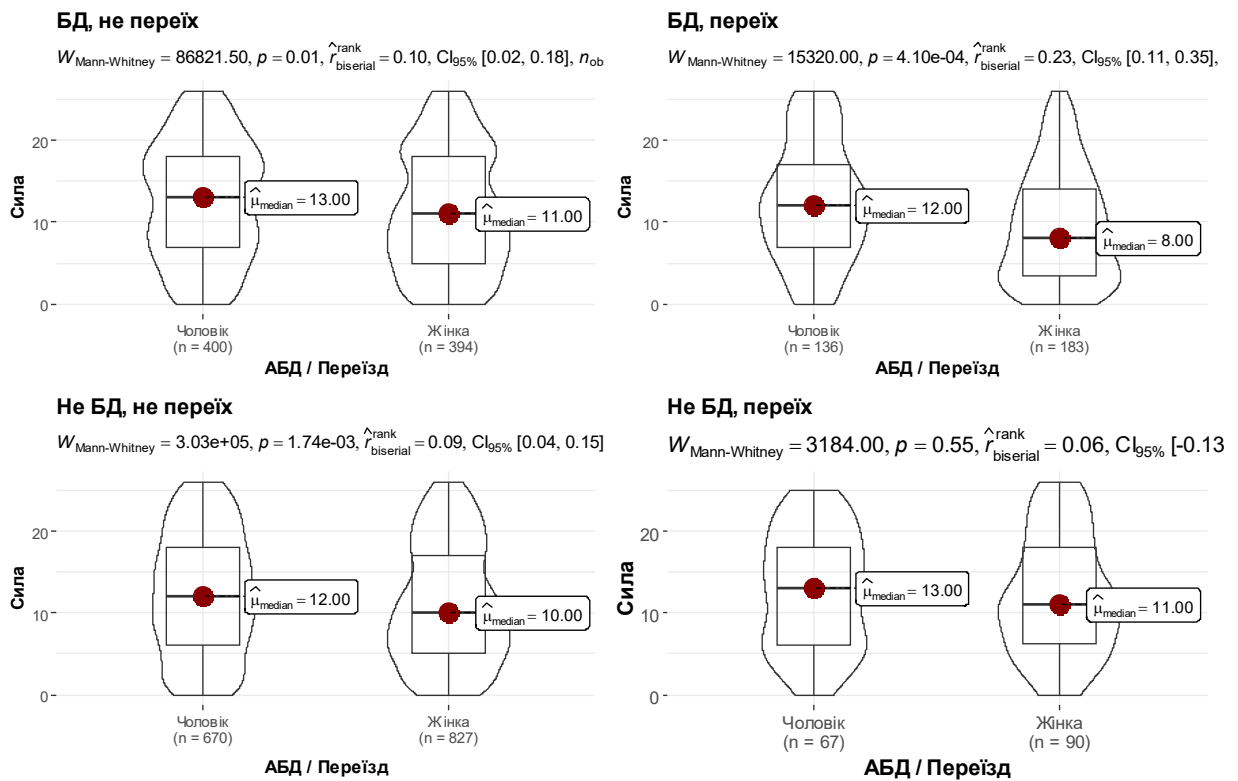

Рис. 9. Розподіл сили за статтю для груп різного досвіду

Таблиця 7

Значущість відмінності розподілів сили за групами

Група	p-value
1 – перебування у АБД, не переселення	0,01
2 – перебування у АБД, переселення	0,000410
3 – неперешування у АБД, не переселення	0,00174

Значущість відмінності розподілів фрустрації за групами

Група	p-value
1 – перебування у АБД, не переселення	0,02
2 – перебування у АБД, переселення	0,01
3 – перебування у АБД, не переселення	0,000000256

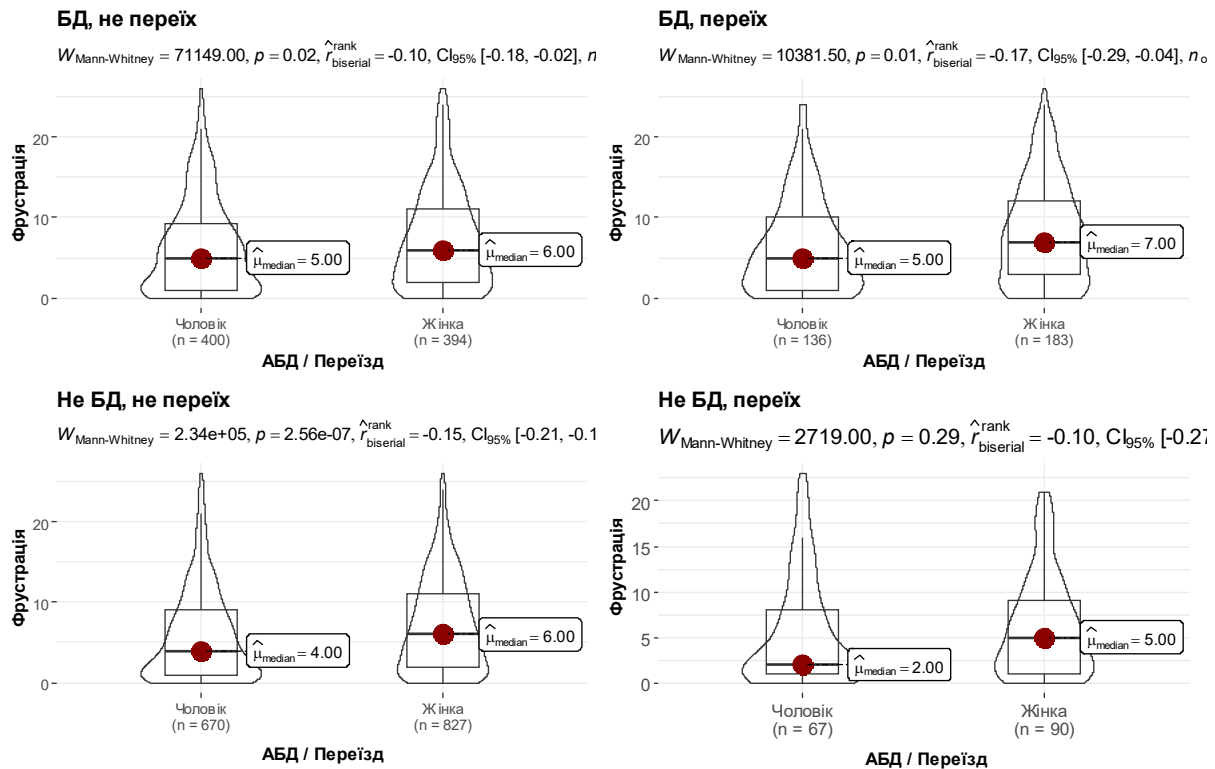

Рис. 10. Розподіл фрустрації за статтю для груп різного досвіду

та дронів, уже розглядаються науковцями як умови розвитку різних стресових станів українців, що неминуче відобразатимуться не лише на індивідуальному психічному здоров'ї кожного українця, а й на його фізичному здоров'ї, і зрештою, на ментальному та фізичному здоров'ї українців в цілому. Звідси, означена тема буде у фокусі багатьох дослідників упродовж не одного покоління українців.

Задля порівняння стресових станів українців ми скористалися експрес-тестом SCL-9-NR, побудували ряд індексів: індекс психічної стійкості, посттравматичного стресового розладу, медіатравматизації, подовженого стресового розладу, апатії, виснаження, сили, фрустрації.

Окрім статі та регіону, де особа проживала на момент початку повномасштабної воєнної агресії, ми виділили 2 фактори стресових станів, а саме: зміна місця проживання внаслідок війни (внутрішнє переселення) – (так; ні), проживання у зоні активних бойових дій (АБД) – (так; ні). На основі цих факторів ми побудували нову ознаку, яка класифікує респондентів за травматичним досвідом війни, та отримали чотири групи:

1. Перебували у зоні активних бойових дій, не змінювали місця проживання.
2. Перебували у зоні активних бойових дій і переїхали, як тільки видалась така можливість.
3. Не перебували у зоні активних бойових дій, не змінювали місця проживання.
4. Не перебували у зоні активних бойових дій, але змінювали місце проживання через широкомасштабне вторгнення.

Чинники вимушеного (не)переселення та (не)перебування у зоні активних бойових дій формують порядкову шкалу (за емоційним забарвленням), яка має хорошу диференціюючу спроможність. Зокрема, зафіксовано статистично значущі відмінності у розподілах побудованих індексів між різними групами за досвідом. Найкраще така диференціація прослідковується серед жінок.

У жінок значуще відрізняються розподіли індексу психологічної стійкості між групами 2 та 3, тобто ті, хто був у зоні АБД і переїхав та ті, хто не був у зоні АБД, і не переїжджав. Відсутність

статистично значущої відмінності між 4 групою та іншими швидше за все викликана порівняно малим обсягом групи – 90 жінок.

Що стосується ПТСР, то для чоловіків відмінність розподілів є статистично значущою для пар груп 1-3, 2-3 та 3-4. Найвищий рівень медіани ПТСР серед чоловіків у тих, хто не перебував у місцях АБД і змінив місце проживання. Для жінок ситуація дещо інша. Спостерігається статистично значуща відмінність між групами 1-2, 1-3, 2-3 та 2-4. Найбільша медіана ПТСР у жінок, які перебували у зоні АБД і були вимушені звідти виїхати. Крім того, наявність досвіду перебування у зоні АБД стимулює зростання ПТСР.

Для медіа травматизації у чоловіків статистично значущих відмінностей між різними групами не виявлено, але для жінок є статистично значуща відмінність між тими, хто був у зоні АБД і мав вимушене переселення, та тими, у кого досвід протилежний: не був у АБД і не переїжджав. Найвищим рівнем медіани медіатравматизації є у жінок, які виїхали із зони АБД.

Підсумовуючи, зазначимо, що для деяких розподілів залежності не є лінійними (до прикладу, для медіатравматизації), що потребує застосування нелінійного регресійного аналізу до групи стресорів.

Подяки

Автори дякують ЗСУ за можливість працювати в Україні.

Salnikova S., Sydorov M., Dembitskyi S. (Non-)Exposure to Active Combat Zones and Forced (Non-)Relocation as Factors in Stress States Among Ukrainians

The aim of this article is to compare stress states among Ukrainians resulting from Russia's invasion of Ukraine. The war and forced migration, along with the devastating destruction of infrastructure, atrocities committed by Russian military forces, the loss of innocent Ukrainian lives, and the constant threats posed by missile and drone attacks, inevitably affect not only the individual mental and physical health of Ukrainians but also their collective well-being. Consequently, forced (non-)relocation and (non-)exposure to active combat zones are identified as key determinants of stress states among Ukrainians. A variable was constructed based on two factors: change of residence due to the war (internal displacement – "yes" or "no") and living in an active combat zone (ACZ – "yes" or "no"). This variable classifies respondents according to their war-related and displacement experiences into four groups: 1. Resided in an active combat zone, without relocation; 2. Resided in an active combat zone, with relocation; 3. Did not reside in an active combat zone, without relocation; 4. Did not reside in an active combat zone, with relocation.

The comparison of stress states among Ukrainians was conducted using non-parametric tests and assessed through indices such as psychological resilience, post-traumatic stress disorder (PTSD), mediatraumatization, prolonged stress disorder, apathy, exhaustion, strength, and frustration. The study revealed that the newly introduced socio-demographic characteristic of traumatic war and displacement experience is a more differentiating factor than the region of residence. Gender was also found to be significant. Statistically significant differences in the distributions of psychological resilience and PTSD indices were confirmed among the four groups of respondents, including gender-based analysis. For the mediatraumatization indicator, statistically significant differences between groups were observed only among women. The analysis of stress states and the validation of the traumatic experience scale were conducted using data from the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. The sociological survey was carried out in October 2023 as part of the project "Stress States of the Population of Ukraine in the Context of War: Prevalence, Risk Groups, and Coping Strategies."

Key words: Russo-Ukrainian war, stressor, war trauma, forced displacement, psychological resilience, PTSD, traumatic experience of war and displacement.

Література:

1. Безшейко В. Адаптація Шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника "Перелік симптомів ПТСР" для української популяції. *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2016. 1(1), e010108. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8>
2. Злобіна О., Дембіцький С. Вплив позитивних та негативних очікувань на психологічний стан населення: диспозиційний оптимізм vs подовжений стрес. *Соціологічні студії*. 2024. 1 (24), 24–33. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-01-21-21>

3. Малиновська О., Яценко Л. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh>
4. Панок В.Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
5. Сохор Н., Ясній О., Смашна О., Гашімова Н. Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей і підлітків (огляд літератури). *Психосоматична медицина та загальна практика*, 2024. 9(1). <https://doi.org/10.26766/pmgp.v9i1.471>
6. *Українське суспільство в умовах війни*. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеева. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2022/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>
7. Філіпчук Л., Сирбу О. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня – 10 червня 2022). *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-%E2%80%9410-cherhnya-2022.pdf>
8. Dahan S., Bloemhof-Bris E., Segev R., Abramovich M., Levy G., & Shelef A. Anxiety, post-traumatic symptoms, media-induced secondary trauma, post-traumatic growth, and resilience among mental health workers during the Israel-Hamas war. *Stress & Health*. 2024. 40(5), e3459. <https://doi.org/10.1002/smi.3459>
9. Erkivanc F., & Akacan B. The Examination of Trauma Exposure Among Adults who Experienced War and Migration and Intergenerational Transmission in Terms of Psychological Resilience. *Archives of Clinical Psychiatry*. 2023. 49(5), 42–49. DOI: 10.1590/0101-60830000000470
10. Jenkinson J., & Verdier C. War trauma among Belgian refugee women in Scotland in the First World War. *Women's History Review*. 2019. 28(7), 1057–1077. <https://doi.org/10.1080/09612025.2019.1600235>
11. Jirka L., Kamionka M., & Macková L. High-Skilled Precarity: The Situation of Ukrainian Refugees in the Czech Republic and Poland. *Sociological Studios*. 2023. 2(23), 51–61. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-02-24-24>
12. Killian K. D. Agathangelou A. M. The Wake of War: Relationships Among Gender, Trauma, Resources, and Traumatic Stress in Refugee Families. *Journal of Feminist Family Therapy*. 2017. 30(3), 129–154. <https://doi.org/10.1080/08952833.2017.1404347>
13. Klymenko O., Salnikova S., Dembitskyi S. Social Trauma vs Adverse Childhood Experiences of Ukrainian Children of Forced Migrants. *Sociological Studios*. 2024. 1(24), 60–68. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-01-32-32>
14. Matanov, A. et al. Subjective quality of life in war-affected populations. *BMC Public Health*. 2013. 13, 624. DOI:10.1186/1471-2458-13-624
15. Mels C., Derluyn I., Broekaert E., Rosseel Y. The psychological impact of forced displacement and related risk factors on Eastern Congolese adolescents affected by war. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2010. 51(10), 1096–1104. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02241.x>
16. Oliinyk O., Oliinyk A. Ukrainian forced migrants in Edinburgh: how the Homes for Ukraine scheme worked. *Sociological Studios*. 2024. 1(24), 69–78. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-01-33-33>
17. Sachs-Ericsson N., Joiner Th. E., Cogle J. R., Stanley I. H., Sheffler J. L. Combat Exposure in Early Adulthood Interacts with Recent Stressors to Predict PTSD in Aging Male Veterans. *The Gerontologist*. 2016. 56(1), 82–91. <https://doi.org/10.1093/geront/gnv036>
18. Sydorov M., Kovalska Ye. Status Characteristics and Peculiarities of Accommodation of Ukrainian War Refugees in Germany (Konstanz). *Sociological Studios*. 2022. 2(21), 20-32. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-20-32>
19. Weathers F.W., Litz B.T., Keane T.M., Palmieri P.A., Marx B.P., Schnurr P.P. The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5). *The National Center for PTSD*. URL: [atwww.ptsd.va.gov](http://www.ptsd.va.gov)
20. Young Y., Kovnick M. O., Korinek K., Huu Minh N. Gendered Exposure, Gendered Response: Exposure to Wartime Stressors and PTSD in Older Vietnamese War Survivors. *Gender & Society*. 2022. 36(5), 704–734. <https://doi.org/10.1177/08912432221113744>

References:

1. Bezsheiko, V. (2016). Adaptation of the Scale for Clinical Diagnosis of PTSD and the Questionnaire "PTSD Symptom Checklist" for the Ukrainian Population. *PMGP*, 1(1), e010108. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8>
2. Dahan, S., Bloemhof-Bris, E., Segev, R., Abramovich, M., Levy, G., & Shelef, A. (2024). Anxiety, post-traumatic symptoms, media-induced secondary trauma, post-traumatic growth, and resilience

- among mental health workers during the Israel-Hamas war. *Stress & Health*, 40(5), e3459. <https://doi.org/10.1002/smi.3459>
3. Erkvanc, F., & Akacan, B. (2023). The Examination of Trauma Exposure Among Adults who Experienced War and Migration and Intergenerational Transmission in Terms of Psychological Resilience. *Archives of Clinical Psychiatry*, 49(5), 42-49. DOI: 10.1590/0101-60830000000470
 4. Filipchuk, L., Syrбу, O. (2022). Forced migration and war in Ukraine (March 24 – June 10, 2022). *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/en/researches/forced-migration-and-war-in-ukraine-march-24-june-10-2022/>
 5. Jenkinson, J., & Verdier, C. (2019). War trauma among Belgian refugee women in Scotland in the First World War. *Women's History Review*, 28(7), 1057–1077. <https://doi.org/10.1080/09612025.2019.1600235>
 6. Jirka, L., Kamionka, M., & Macková, L. (2023). High-Skilled Precarity: The Situation of Ukrainian Refugees in the Czech Republic and Poland. *Sociological Studios*, 2(23), 51–61. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-02-24-24>
 7. Killian, K. D., & Agathangelou, A. M. (2017). The Wake of War: Relationships Among Gender, Trauma, Resources, and Traumatic Stress in Refugee Families. *Journal of Feminist Family Therapy*, 30(3), 129-154. <https://doi.org/10.1080/08952833.2017.1404347>
 8. Klymenko, O., Salnikova, S., & Dembitskyi, S. (2024). Social Trauma vs Adverse Childhood Experiences of Ukrainian Children of Forced Migrants. *Sociological Studios*, 1(24), 60–68. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-01-32-32>
 9. Malinovska, O., Yatsenko, L. (2023). Internal forced displacement: volumes, problems and ways to solve them. *National Institute for Strategic Studies*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh>
 10. Matanov, A. et al. (2013). Subjective quality of life in war-affected populations. *BMC Public Health*, 13, 624. DOI: 10.1186/1471-2458-13-624
 11. Mels, C., Derluyn, I., Broekaert, E., & Rosseel, Y. (2010). The psychological impact of forced displacement and related risk factors on Eastern Congolese adolescents affected by war. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(10), 1096–1104. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02241.x>
 12. Oliinyk, O., & Oliinyk, A. (2024). Ukrainian forced migrants in Edinburgh: how the Homes for Ukraine scheme worked. *Sociological Studios*, 1(24), 69–78. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-01-33-33>
 13. Panok, V. (2023). Psychological Research in War Conditions (Issues and Tasks). *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
 14. Sachs-Ericsson, N., Joiner, Th. E., Cogle, J. R., Stanley, I. H., Sheffler, J. L. (2016). Combat Exposure in Early Adulthood Interacts with Recent Stressors to Predict PTSD in Aging Male Veterans. *The Gerontologist*, 56(1), 82–91. <https://doi.org/10.1093/geront/gnv036>
 15. Sokhor, N., Yasniy, O., Smashna, O., & Hashimova, N. (2024). The impact of war and forced displacement on the mental health of children and adolescents (literature review). *Psychosomatic Medicine and General Practice*, 9(1). <https://doi.org/10.26766/pmgp.v9i1.471>
 16. Sydorov, M., & Kovalska, Ye. (2022). Status Characteristics and Peculiarities of Accommodation of Ukrainian War Refugees in Germany (Konstanz). *Sociological Studios*, 2(21), 20-32. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-20-32>
 17. *Ukrainian society in wartime. 2022: Collective monograph* / Dembitskyi, S., Zlobina, O., Kostenko, N. et al.; Golovakha, Ye. (ed.), Makeiev, S. (ed.). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2022/maket-vijna...2022dlyatipografiivse.pdf>
 18. Weathers, F.W., Litz, B.T., Keane, T.M., Palmieri, P.A., Marx, B.P., & Schnurr, P.P. (2013). The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5). *The National Center for PTSD*. URL: [atwww.ptsd.va.gov](http://www.ptsd.va.gov)
 19. Young, Y., Kovnick, M. O., Korinek, K., & Huu Minh, N. (2022). Gendered Exposure, Gendered Response: Exposure to Wartime Stressors and PTSD in Older Vietnamese War Survivors. *Gender & Society*, 36(5), 704–734. <https://doi.org/10.1177/08912432221113744>
 20. Zlobina, O., Dembitskyi, S. (2024). The Influence of Positive and Negative Expectations on the Psychological State of the Population: Disposition Optimism vs Prolonged Stress. *Sociological Studios*, 1 (24), 24–33. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-01-21-21>

Стаття надійшла до редакції 12.12.2024

Стаття рекомендована до друку 17.12.2024

ДЕРЖАВА, ЩО СПРИЯЄ РОЗВИТКУ, ВІЙНИ ТА (ГІБРИДНІ) КОНФЛІКТИ: ЕКСПЛІКАЦІЯ НЕОЧЕВИДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Федорченко-Кутуєв П. В.,

*доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології*

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-6997-6306

p.kutuev@gmail.com

Мельник Л. І.,

аспірантка кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0001-6510-2807

melnik.lyubov45@gmail.com

Стаття присвячена історичному аналізу ролі держави, що сприяє розвитку в умовах конфліктів, зокрема на прикладі країн Східної Азії, які демонструють різноманітні моделі взаємодії між державою та конфліктами. Автори проводять історико-соціологічний аналіз, як війни, гібридні протистояння та інші форми конфліктів впливають на формування дієздатних держав, здатних до модернізації та економічного зростання. Вони акцентують увагу на важливості соціологічних концепцій, які допомагають зрозуміти механізми, що лежать в основі цього процесу, а також на необхідності вивчення досвіду успішних держав, які змогли подолати виклики конфліктного середовища.

Стаття підкреслює, що здатність держави ефективно управляти конфліктами та використовувати їх як каталізатор для розвитку є ключовою для забезпечення сталого розвитку. Автори також висвітлюють проблеми, пов'язані з недостатнім теоретичним обґрунтуванням цих процесів, що створює потребу в подальших розвідках у цій галузі. Вони акцентують до більш глибокому аналізу взаємозв'язків між конфліктами, державними інститутами та економічним розвитком, що може сприяти формуванню нових підходів до державного управління в умовах нестабільності. Таким чином, стаття не лише розширює наукові горизонти, але й пропонує практичні рекомендації для політиків і дослідників, які прагнуть зрозуміти складні динаміки розвитку держав, що сприяють розвитку, у контексті конфліктів/гібридних конфліктів.

Мета статті полягає в експлікації передумов постання держави, що сприяє розвитку, на прикладі країн Східної Азії, зокрема "азійських тигрів". Автори прагнуть врахувати вплив конфліктів на динаміку таких держав і визначити, наскільки здатність держави врегульовувати конфлікти є важливою для успішної реалізації програм розвитку і модернізації.

Ключові слова: модерн, модернізація, держава, держава, що сприяє розвитку, розвиток, соціальні зміни, Україна, Східна Азія, Японія, Південна Корея, Тайвань, конфлікти, гібридні конфлікти, війни.

Постановка проблеми. Проблемне питання нашої статті зосереджене на недостатній розробці соціологічних концепцій, які пояснюють піднесення країн Східної Азії як держав, що сприяють розвитку, особливо в контексті конфліктів, які мали місце під час глобального протистояння епохи Холодної війни. Автори вказують на важливість аналізу впливу цих конфліктів на формування успішних держав, що сприяють розвитку, та на необхідність вивчення здатності таких держав управляти конфліктами для реалізації політики модернізації.

Таким чином, проблема полягає в тому, що існує брак систематичних теоретичних підходів, які б адекватно пояснювали, як конфлікти можуть бути використані для розвитку держави, а також виявляли б зв'язок між дієздатністю держави та її здатністю до модернізації в умовах конфліктного середовища.

Джерельною базою статті є роботи таких дослідників як Роман Шпорлюк, Павло Федорченко-Кутуєв (П.В. Кутуєв), Максим Єнін, Андрій Багінський, Чарлз Тіллі, Джефрі Александр, Чалмерс Джонсон, Еліс Амсден, Фрідріх Ліст, Джо Стадвелл, Едварда Саїд, Кліффорд Гірц, Фред Блок, Квін Слободян.

Мета статті полягає в експлікації передумов постання держави, що сприяє розвитку, на прикладі країн Східної Азії, зокрема «азійських тигрів». Автори прагнуть врахувати вплив конфліктів на динаміку таких держав і визначити, наскільки здатність держави врегульовувати конфлікти є важливою для успішної реалізації програм розвитку і модернізації.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети було використано історико-соціологічний аналіз та аналітичні інструментарії з арсеналу історичної соціології. Складність динаміки вимагає комплексних аналітичних інструментаріїв, які не протиставляються один одному (у дусі «протодевелопменталіст» Фрідріх Ліст *versus* теоретик держави-нічного сторожа Адама Сміта; після «Подорожі Адама Сміта до Пекіну» таке потрактування є більш ніж сумнівним), а доповнюються й синтезуються. Фактично черговий раз демонструється дієвість дослідницької й методологічної стратегії Джефрі Александра, що він просував починаючи з 1980-х років та яка набула розвитку / реалізації у розвідках одного з авторів цього есею на матеріалі динаміки соціологічних ідей про розвиток та модернізацію, динаміки, що розгорталася на тлі розмаїтих конфліктів доби Холодної війни а потім тектонічних трансформацій, що їх спричинило зникнення ленінізму (Кутуєв П., 2016).

Виклад основного матеріалу дослідження. За кілька останніх років як фахівців соціологів так і загально зацікавлену публіку не могла не потішити поява українських перекладів низки класичних трактатів, які окреслюють контури соціологічного теоретизування та порівняльно-історичного аналізу передумов становлення та еволюції держави, що сприяє розвитку (*developmental state*). Тут безумовно спершу йдеться про німецького мислителя 19-го сторіччя Фрідріха Ліста, який знайомий українському читачеві завдяки блискучій монографії Романа Шпорлюка «Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста» (Роман Шпорлюк, 1998). Але якщо Роман Шпорлюк писав про Ліста (Фрідріх Ліст, 2021), який теоретизував, уявляв та надавав приписи для держави аби вона набула у майбутньому характеристик інституції, що сприяє розвитку, два відомі та впливові американські вчені-соціологи Чалмерс Джонсон (Чалмерс Джонсон, 2022) і Еліс Амсден (Амсден Еліс, 2024) будували свої концепції на основі емпіричного аналізу динаміки реальних держав, що сприяють розвитку, які постали у східній Азії після другої світової війни.

Оскільки хронологічно перші та найуспішніші, з точки зору ефективності, випадки формування держав, що сприяють розвитку трапилися в Азії, саме тому Джонсон та Амсден зосереджуються на Японії та Південній Кореї відповідно. Їхня твереза та дисциплінована соціологічна уява допомагає уникнути пастки орієнталізму. Орієнталістська – згідно дефініції Едварда Саїда – оптика погляду на Азію коливається між двома екстремумами: расистської зверхності з одного боку та некритичної романтизації / захопленню з іншого. Обидва ціннісні / ідеологічні підходи впливають на дослідницькі програми (у дусі давнього спостереження Джефрі Александра (Александр Дж., 1992) про те, що соціологічні терміни містять в собі ідеологічну оцінку, відтак вибір термінології є не лише теоретичним орієнтуванням в академічному полі, але й ідеологічним вибором. В Україні країни Азії фахово досліджуються переважно лінгвістами / філологами, істориками та культурологами, водночас в дискурсі мас-медіа незрідка відтворюється поверхнево генералізований погляд на Азію який маніфестується у некритичному захопленні (прикладом останнього може слугувати модифікація нейтральної назви книжки «How Asia works», яка в українському перекладі отримала назву-енкомій «Чому Азії вдалося») (Джо Стадвелл, 2022). Відтак бракує саме соціологічних концепцій / пояснень піднесення Східної Азії та релевантної азійського досвіду українським викликам, особливо враховуючи інтенсивність конфліктів в Азії за часів глобального протистояння епохи холодної війни та ролі цих конфліктів у формуванні успішної держави, що сприяє розвитку.

Загальновідомі вже є тези видатного історичного соціолога Чарлза Тіллі Про те що війни формують держави (Tilly Charles, 1992). У контексті багаторічної агресії Росії проти України нагально практичного значення набуває завдання створення концептуального підґрунтя для розуміння умов, наявність та чи створені яких є необхідними і корисними для підвищення темпу трансформації Української держави у таку, що спроможна сприяти розвитку, впроваджувати політику модернізації, головно – досягнути перемоги у війні з країною-агресором та забезпечити сталий мир для українського соціуму, важливим є вивчення досвіду успішних держав, які у конфліктному середовищі епохи

холодної війни спромоглися подолати жорсткі кордони між поверхами світ-систем та розбудувати інституційні атрибути заможних демократій.

On a different note, відзначимо що попри позірне протиставлення протистояння та несумісність поглядів Маркса на націю та державу з ідеями Фрідріха Ліста (Фрідріх Ліст, 2021) саме ленінські режими неймовірно переймалися досягненням революційного прориву та проекту національної розбудови який включав створення мобілізаційної політичної спільноти та примусово-прискорену індустріалізацію (Кутуєв П.В., 2016)

Проблематика держави, становлення дієздатної держави – головно держави, що сприяє розвитку – оцінка її дієздатності, спроможності витримувати як удари зовнішні у контексті глобальних / міжнародних / гібридних конфліктів (тобто антикрихкості, якщо скористатися влучним терміном – назвою книжки – Насім Ніколас Талеба «Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті») (Насім Ніколас Талеб, 2021) також індекс крихкості. Індекс крихких держав вимірює вразливість у доконфліктних, конфліктних і постконфліктних ситуаціях (А. Багінський, 2022. с. 32), так і конфліктів внутрішніх (класових, релігійно-ідеологічних і знов-таки гібридних). Безумовно проблематика держави, економічного розвитку та конфліктів різних рівнів та форм є нерозривно пов'язаною з соціологічним теоретизуванням про модерн та модернізацію.

Вельми показово, що найуспішніші держави, які сприяють розвитку, поставали у вирі війни та конфлікту. США народилися у війні за незалежність і є вітчизною Александра Гамільтона, який сам загинув на дуелі з віце-президентом США Аарном Буром (Isenberg Nancy, 2008) та предтечею теоретизування про державу, що сприяє розвитку (про сучасний стан речей пише Фред Блок, чий аналіз у серії з двох статей допомагає віднайти приховану державу – ініціатора та стимулятора розвитку – в позірні домінованих (нео)ліберальною економічною ідеологією США (Block F., 2008).

Представники дослідницької програми держави, що сприяє розвитку, інтелектуально формувалися під впливом дискурсу про необхідність повернення держави – після періоду домінування соціологічного мислення у термінах соціальних та політичних системах – до концептуального апарату соціології (інтелектуальний рух «Bringing the State Back In»). На наш погляд соціологія держави рухалася двома виокремленими маршрутами: вплив держави на (економічний розвиток) та реалізація нею девелопменталітського порядку денного з одного боку та аналіз формування (національних, переважно європейських) держав у контексті воєн та конфліктів. Наше завдання, а відтак і мета – продемонструвати зв'язок між здатністю держави ініціювати та стимулювати розвиток за допомогою підвищення своєї дієздатності та (закоріненої) автономії у поєднанні зі здатністю здійснювати навігацію у конфліктному середовищі (від глобальних до гібридних конфліктів) та використовувати потенціал конфліктів для розробки та реалізації політики модернізації.

Держави, які стали авторами японського і пізніше Східно-Азійського дива, постали як вислід низки воєн, зокрема Другої світової та холодної війни. Відзначимо, що Японія на цьому шляху зазнала катастрофи, але відновилася як економічна надпруга вже у рамках Pax Americana під захистом американських військ. Джованні Аррігі та Брюс Камінгз навіть вважали за можливе говорити про васальну залежність повоєнної Японії від США (Giovanni Arrighi, Takeshi Hanashita, Mark Selden, 2003).

Теза про те що держави формуються у жорсткій – незрідка жорсткій – конкуренції як з іншими апаратами насилля, так і іншими державами – тобто на полі, яке заповнена конфліктами – звісно є загальновідомим та тривіальним. Врешті-решт трактат Валлерстайна (Immanuel Wallerstein, 1974) про модерну світ-систему, так само як і класична праця Чарлза Тіллі про капітал та примус в європейській історії з'явилися як публікації у серії монографій під загальною рубрикою «дослідження у сфері соціальних розривів» (studies in social discontinuity), тобто сама ідея конфліктних розривів послідовностей у ході соціальних змін не є новою, але такі загальні ідеї є дороговказом які у кожному випадку повинні конкретизувати і намагатися забезпечити насичений опис за приписами Кліффорда Гірца саме того сегменту соціальної реальності який є предметом нашої аналітичної уваги.

Ця трійця мислителів – Фрідріх Ліст, Чалмерс Джонсон та Аліс Амсден – пропонують релевантні ідеї для осягнення викликів розвитку та політики модернізації спершу у США, а згодом у країнах Східної Азії. Водночас вчені головно зосереджувалися на передумовах та перебігу економічного розвитку у соціальному контексті, почасти адміністративно-бюрократичному контексті. Певним недопрацювання цих підходів у рамках дослідницької програми держави, що сприяє розвитку (Кутуєв П.В., 2016) була своєрідна неухважність до конфліктно-орієнтованої соціології, позаяк цей економічний розвиток, що легітимно набув яскравих метафоричних назв – від японського дива до азійських тигрів (іноді драконів) – відбувався у неймовірно конфліктному – з огляду на поля ідеології, політики, економіки та військової сфери, якщо поєднувати концептуальні рамки П'єра Бурдьє та Майкла Манна – середовищі (безумовно буде помилковим ігнорувати класовий – у найширшому розумінні його терміну – конфлікт). Ба більше, ці розвиток та модернізація багато в чому відбулися завдяки не лише подоланню цих конфліктів, але майстерному використанню тих можливостей, що ці

ситуації породжували. Так участь Південної Кореї у війні у В'єтнамі на боці США сприяло зміцненню взаємин між США та Кореєю. Остання, засвідчивши свій статус надійного союзника Америки у холодній війні, отримала за свою допомогу цілу низку економічних преференцій: подібно до того, як Японія отримала велику кількість замовлень для американської армії під час війни у Кореї (1950–1953 pp.), так і під час участі південнокорейських збройних сил у війні у В'єтнамі, південнокорейська економіка отримала серйозні стимули для розвитку; з Америки надходили десятки мільярдів доларів у вигляді грантів, позик, субсидій, передачі технологій і пільгового економічного режиму (Tae Yang Kwak, 2003).

Конфліктні практики та ідеї модерні / модернів та модернізації неодноразово предметом нашого аналізу у публікації П. Кутуєва (Кутуєв П.В., 2016), М. Єніна, Л. Мельник (Єнін М., Мельниченко А., Мельник Л., 2019).

У цій розвідці ми зосереджуємося на вирішенні таких завдань:

Експлікувати передумови постання держави що сприяє розвитку на прикладі переважно тигрів Східної Азії.

Врахувати вплив конфліктів на динаміку держави такого типу та визначити наскільки здатність такої держави приборкувати / врегульовувати / розв'язувати конфлікти є релевантною для її спроможності успішно реалізувати програму розвитку і модернізації.

Визначити, чи не може конфліктне середовище, у якому перебуває держава, слугувати стимулом для зростання її дієздатності та налаштованості на розвиток.

Автори цього тексту з кінця 1980-х років надихаються синтетичним теоретичним будівництвом, заклик до якого сформулював Джеффри Александер (Александр Дж., 1992). Прикладами реалізації розбудови синтетичних дослідницьких програм слугують розвідки П. Кутуєва (Кутуєв П.В., 2016), М. Єніна, Л. Мельник (Єнін М., Мельниченко А., Мельник Л., 2019).

Відтак, ми вже традиційно намагаємося поєднати / синтезувати різні дослідницькі програми, шиболетом яких є використання термінів модерн(и), модернізація, розвиток, держава та конфлікти, включно з гібридними. Звісно тут в нагоді стає широкий спектр соціологічних напрацювань, які мають чітку орієнтацію на вивчення конфліктів з позицій історичної соціології.

Аналізуючи феномен японського дива та азійських тигрів ми мусимо зробити висновок, що вони власне є наразі єдиним успішним прикладом держави, що сприяє розвитку, що скористалися конфліктними розколами світу після другої світової війни та здійснили подорож від «традиції до модерну» (ми вживаємо цю метафору «переходу» від «традиції» до «модерну» не з метою відродження оптимістичного погляду першої фази теоретизування про модернізацію (Кутуєв П.В., 2016), а радше здійснити омаж на адресу Лернера, автора і досі цінного трактату (Lerner, Daniel, 1958) чи стрибок «зі світу третього до світу першого» (за риторично потужною формулою Лі Кван Ю). Безумовно, існує ще випадок Кельтського тигру (Ірландії), який розпочався під час конфлікту у Північній Ірландії, а досягти повного розгортання ПІСЛЯ мирного врегулювання ворожнечі, тому цей кейс потребує окремого розгляду. Власне у своїй монографії Павла Федорченко-Кутуєва (Кутуєв П.В., 2016) акцентувалася важливість різноманітних конфліктів після Другої світової війни на формування як нового світу, так і на його соціологічне осмислення. Саме у контексті протистояння / конфліктів холодної війни постає дослідницька програма модернізації, яка за словами одного зі своїх фундаторів мала поєднувати антикомунізм та розвиток. З іншого боку периферія / решта світу (the Rest) також починає конструюватися (радикально) по іншому, тобто не лише і не стільки як поле зіткнення / конфліктів між імперіалістичними надпотугами (а відтак чие соціальне структурування і фактично і нормативно накладається зовнішнім джерелом агентності; згадаємо парадигматичну промову кайзера Вільгельма II про гунів, втіленням яких мали стати німецькі солдати, яких спрямовували до Китаю з метою придушення «боксерського» повстання, а як партнер / союзник, що має власну агентність. Якщо в епоху колоніалізму та імперіалізму метрополія / ядро і погоджувалося на присутність якоїсь самостійності / агентності у суспільствах Решти, то це переважно була стихійна хтонічна загроза у дусі тої ж «жовтої загрози» (yellow peril) про яку палко писав Джек Лондон.

Після того, як Китай потрапив під владу ленінського режиму у 1949 році теоретики і практики національної безпеки в США говорили про Азію у термінах теорії доміно – падіння однієї країни (тобто потрапляння її під владу ленінців) спричиняється до ефекту доміно коли інші шашечки також впадуть / стануть ленінськими режимами. Тобто азійські суспільства все ще розглядаються як позбавлені агентності в дусі орієнталістської традиції.

Ще раз наголосимо на такому. Ми прагнемо продемонструвати що Японія та азійські тигри формувалися у конфліктному середовищі, саме їхня подвійна здатність – спроможність виживати інституційно у вирі конфліктів, ба більше, використовувати їх собі на користь, та здатність стимулювати економічний розвиток – і стало тою формулою успіху, яке спричинилося до піднесення цих країн.

Як вже неодноразово зазначалося, теоретизування про державу, що сприяє розвитку традиційно фокусується на Східній Азії. Деякі суспільствознавці свого часу навіть пропонували

регіональну «прив'язку» певних груп теорій – плюралізм найбільш релевантний для Північної Америки та Західної Європи, корпоративізм – для Латинської Америки і власне дослідницька програма держави, що сприяє розвитку має найбільший пояснювальний потенціал в Азії. Але ця зосередженість на Азії не повинна бути одновимірною та перетворюватися на фіксацію. У соціологічній літературі на межі 1990–2000-х років почав використовуватися термін «Ірландський тигр» (по аналогії з азійськими). З одного боку контраст поміж цими зразками «тигрів» навряд чи міг би бути більш вражаючим. Японія до своєї поразки у Другій світовій війні була авторитарною, те ж саме стосується Тайваню та Південної Кореї (випадки Гонконгу та Сінгапуру ми лишимо поза нашим аналізом, через їхній розмір / статус міст-держав). Свою чергою, Ірландія є демократією (ми свого часу навіть запропонували поняття демократичної держави, що сприяє розвитку (Кутуєв П.В., 2016). Але часто забувається той факт, що не лише Азія – зокрема Східна Азія – була ареною конфліктів. Ірландія має історію колоніального пригноблення в рамках британської імперії включно навіть із трагедією масового голоду у середні 19-го сторіччя. Звільнення від панування метрополії залишило Північну Ірландію під владою Британії і конфлікти навколо ситуації у цій частині Сполученого Королівства вдалося врегулювати лише у 1998 році завдяки Good Friday Agreement. Випадок Ірландського тигра є релевантним Україні у двох вимірах – а) це демократія, яка успішно реалізувала проект розвитку; б) це відбулося – на відміну від Східноазійських держав – не за умов аграрного суспільства, що стало на рейки швидкої індустріалізації, а в рамках парадигми інформаційного соціуму (Fedorchenko-Kutuev P., Pygolenko I., Khomiak A., 2023).

Втім повернемо нашу дискусію до Східної Азії. Японська модернізація багато в чому була спричинена необхідністю відповіді на потенційну військову/колоніальну загрозу з боку США та Західної Європи. Але успішна військово-індустріальна модернізація звісно мала і зворотній – темний – бік. Японія змогла уникнути колонізації та залежності від західних центрів влади та багатства, успішно долучившись до боротьби поміж імперіями (завдавши поразки Китаю, спроби модернізації якого загрузили, та Російській імперії – це перша поразка держави з західного геополітичного поля «гравітації» (Giovanni Arrighi, Takeshi Hamashita and Mark Selden, 2003).

Але ці успіхи спричинилися до посилення авторитарно-мілітаристських тенденцій в Японії та спричинилися до катастрофи у Другій світовій війні. Як ми вже зазначали вище, устрій світу після Другої світової війни формувався під впливом іншого глобального конфлікту – Холодної війни, яка являла собою гостру / конфліктну конкуренцію двох ядерних надпотуг (США та СРСР), а також серії військових проксі конфліктів та гібридних конфліктів.

Зупинимось пунктирно на основних конфліктах. Китай був ареною тривалої збройної боротьби між націоналістами (Гоміньданом) та комуністами, яка у 1949 році завершується перемогою останніх та заснуванням КНР. Масштабним військовим конфліктом стала Корейська війна 1950–1953. Власне на допомогу Південній Кореї з мандатом ООН прийшли збройні сили коаліції, які були об'єднані під егідою Командування ООН, але кістяк цього контингенту складали підрозділи збройних сил Південної Кореї та США, тоді як на боці Північної Кореї участь у бойових діях брали численні загони Китайської народної армії та радянські військові радники, переважно авіатори. Наш світогляд все ще сформований під впливом європоцентристських ідей та ідеалів погляд на світ (зосереджується на втратах американських військ – понад 37 тисяч загиблих – і незрідка залишає поза увагою втрати власне корейців, так лише південнокорейська армія втратила приблизно 1 млн. загиблих, а втрати цивільного населення оцінюються від 2 млн. загиблих (Cumings, Bruce, 2011).

Далі ми маємо тривалу війну у В'єтнамі, а у 1965 році менш відому, але неймовірно криваву подію – винищення членів комуністичної партії Індонезії у 1965 році, під час якої кількість загиблих може сягати 1 млн. осіб. та заміну правління Сукарно на режим Сухарто. Також варто брати до уваги той факт, що корейська війна завершилася де факто, але мирної угоди не було досягнуто і дві Кореї перебувають у фазі перемир'я. Ця ситуація фактично є гібридним конфліктом з використанням інструментарію ідеологічної пропаганди, погроз застосування конвенційної та ядерної зброї (brinkmanship) та операцій спецслужб.

Випадок Південної Кореї є напевно одним з найбільш інтригуючих, позаяк на початку 1960-х років це була одна з найбідніших країн світу, а починаючи з 1990-х років досягла рівня розвинених економік за відповідним показником як ВВП на душу населення (наздогнавши зокрема свою колишню метрополію Японію). У контексті нашого аналізу вартує уваги той факт, що Ірландія перебувала в орбіті колоніальної експансії Англії, а потім Великої Британії, що є паралеллю до розвиткових траєкторій (developmental trajectories) Південної Кореї та України. Деякі дослідники здійснюють спробу переоцінки впливу колоніалізму на периферію (Atul Kohli, 1994). Для радикальних соціологів – приміром творця дослідницької програми залежності та розвитку недорозвитку Андре Гундера Франка – вплив метрополії на колонізовану / залежну периферію був суто деструктивним, а взаємодія цих двох прошарків / рівнів світової системи був виключно конфліктним у термінах панування та експлуатації /

нееквівалентно обміну, що спричинялися до поглиблення нерівності та посилення тенденцій розвитку недорозвитку (Кутуєв П.В., 2016). Натомість, починаючи з кінця 1980-х років після зникнення ленінізму та розповсюдження ідеї про кінець історії починають повертатися до життя оновлені версії теорії модернізації, які врешті-решт кульмінуються у спробах віднайти позитивний вплив колоніалізму на колонізовану периферію. Відносно свіжої версії такої позиції відтворює Ніл Фергюсон у своїх книжках «Імперія» та «Цивілізація». У контексті наших міркувань ми можемо стверджувати, що конфліктна спадщина минулого (включно з колоніалізмом) може мати різні наслідки в залежності від політики колонізаторів, яка суттєво вар'ювалася на відміну від статичної уніформної картини, що змальовував Андре Гундер Франк.

Конфлікти / участь в них / врегулювання конфліктів можуть створювати для держав периферії шанс укласти обопільно вигідні альянси з гегемоном і у такий спосіб отримати запрошення піднятися вище сходами ієрархії світ-системи та ініціювати успішну політику модернізації / проєкт розвитку.

Дослідження американського історика економічних ідей та практик їхнього втілення Квіна Слободіана показує, що лібертаріанські дистопії можуть реалізуватися у рамках репресивних політичних режимів. Приміром бантустані у Південно-Африканській республіці часів апартеїду (Slobodian, Quinn, 2023).

Брайан Чен (директор з питань вироблення політик – policy director – в компанії Data and Society) цитує характерні заяви членів конгресу, які віддзеркалюють їхнє занепокоєння «політичною» – читай «гібридною» активністю Китаю, активністю, що межує з (гібридною) війною (Second Session April 17, 2024). Знов-таки символічно та симптоматично, що сучасні гібридні конфлікти охоплюють сферу технологій, зокрема таку принципово важливу сьогодні галузь як виробництво напівпровідників, яке значною мірою зосереджено на території Тайваню, а саме це утворення перебуває у центрі гібридного (поки що) конфлікту між США та Китаєм. Відтак, тема Китаю з його гібридними загрозами стала трохи не єдиною позапартійною у поляризованому Конгресі США та мотивувала прийняття «Закону про CHIPS і науку від 2022 року», одне з головних законодавчих досягнень Джо Байдена, який виділяє 52,7 мільярда доларів США на запуск виробництва напівпровідників у США за рахунок субсидій, податкових пільг, а також витрат на дослідження та розробки та навчання персоналу. Якби не об'єднуюча загроза технологічного прогресу Китаю, законопроект, ймовірно, розвалився б за звичайним партизанським принципом. Натомість, через два роки після впровадження закону, його сприйняли як серйозну економічну зміну, рішучий перехід від неоліберальної вільної торгівлі до промислової політики, керованої державою» (Brian J. Chen, 2024). Як це часто буває з законодавчими актами в США, назва цього документу є грою слів. З одного боку присутнє слово «чіпи», з іншого воно є акронімом англійською мовою: створення корисних заохочень для виробництва напівпровідників (Creating Helpful Incentives to Produce Semiconductors (CHIPS)).

Як бачимо, структурно орієнтована історична соціологія дійсно допомагає кращому розумінню та поясненню як походженню конфліктів, так і їхньої взаємодії з політикою модернізації / програмою розвитку (politics of modernization / developmental agenda). Зазвичай аналіз держави, що сприяє розвитку зосереджується на її інституційній структурі та на здатності бюрократії (цивільної та / або військової) дисциплінувати капіталістичний клас (під дисципліною мається на увазі допомога національному капіталу у розбудові перспективних галузей промисловості за одночасного акценту на досягнення конкурентоспроможності цих infant industries) та контролю за робочою силою. Воднораз роль конфліктного середовища, у якому ці держави формувалися залишаються без достатньої аналітичної уваги. Саме цю лакуну наша розвідка і заповнює (для південнокорейських політиків зв'язок між економічним піднесенням Кореї та участю у військовому конфлікті у В'єтнамі є самоочевидною. Так, «6 червня 2017 року, у День пам'яті Південної Кореї, новообраний президент Мун Чже Ін звернувся до ветеранів війни у В'єтнамі, заявивши, що економічне зростання Кореї стало результатом їхньої жертви у В'єтнамі» (Kwon, Neonik 10 July 2017).

Конфлікти є всеприсутніми і зазвичай розглядаються як феномен, що є несумісним або загрозованими для реалізації проєктів національного розвитку. Наш аналіз показує набагато складнішу картину. Явища, які за звичай сприймаються в академічному та публічному дискурсах як суто негативні за своєю природою та наслідками, як-от колоніалізм, можуть спричинити несподівану послідовність подій. Колоніальне панування Японії заклало підвалини індустріалізації та пізнішого піднесення таких східноазійських тигрів, як Південна Корея і Тайвань. Ці країни також з одного боку встояли у вирі конфліктів як безпосереднього військового зіткнення, так і впродовж гібридних протистоянь.

Отже, ми бачимо що для успіху розвитку та розбудови дієздатної держави ключовою є стійкість держави vis-a-vis конфлікти та спроможність обертати собі на користь кон'юнктуру, що постає внаслідок цієї конфліктної динаміки. Безумовно важливу роль відіграє гіпотеза Імануїла Валерстейна (Wallerstein I. 2004) про ситуації коли гегемон світ-системи запрошує державу / групу держав з периферії / напівпериферії підвищити свій статус. Втім, дієздатність та стійкість держави, що отримує таке

запрошення є ключовим фактором, щоби успішно скористатися своїм шансом. Поза всяким сумнівом досвід держав східноазійських тигрів є надзвичайно релевантним для розуміння та реагування на виклики, які стоять сьогодні перед Україною.

Fedorchenko-Kutuev P., Melnyk L. The developmental state, war and (hybrid) conflict: explicating implicit connections

The paper is dedicated to a comprehensive comparative-historical sociological analysis of the role of the development-oriented state in the context of conflicts, particularly using the example of East Asian countries that demonstrate various models of interaction between the state and conflicts. The authors conduct a historical-sociological analysis of how wars, hybrid confrontations, and other forms of conflict influence the formation of viable states capable of modernization and economic growth. They emphasize the importance of sociological concepts that help understand the mechanisms underlying this process, as well as the necessity of studying the experiences of successful states that have managed to overcome the challenges of a conflictual environment.

The paper highlights that the ability of a state to effectively manage conflicts and use them as a catalyst for development is key to ensuring sustainable development. The authors also address issues related to the insufficient theoretical grounding of these processes, which creates a need for further research in this area. They call for a deeper analysis of the interconnections between conflicts, state institutions, and economic development, which could contribute to the formation of new approaches to governance in conditions of instability. Thus, the article not only broadens scientific horizons but also offers practical recommendations for policymakers and researchers seeking to understand the complex dynamics of developmental states in the context of conflicts/hybrid conflicts.

Key words: modernity, modernization, state, developmental state, development, social changes, Ukraine, East Asia, Japan, South Korea, Taiwan, conflicts, hybrid conflicts, wars.

Література:

1. Амсден Е. Корейське економічне диво. Як Південна Корея стала технологічним гігантом за 30 років. К. Наш Формат, 2024, 472 с.
2. Александер Дж. Новий теоретичний рух // Філософ. і соціол. думка. 1992. No 2. С. 121–130 та No 4. С. 132–156.
3. Багінський А.В. Крихіткі держави в умовах кризових ситуацій / А.В. Багінський // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. – Київ, 2022. – No 3 (55). – С. 29–35.
4. Гобсбаум Е. Вік екстремізму: Коротка історія XX віку, 1914–1991. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2001. – 543 с.
5. Джонсон Ч. Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудували провідну економіку світу. К.: Наш Формат, 2022, 456 с.
6. Єнін М., Мельниченко А., Мельник Л. Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів: сутність, технології, домінуючі дискурси // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2019. – № 25. – С. 104–115.
7. Кутуєв П. (Федорченко-Кутуєв П.) Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології: монографія. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2016. 516 с.
8. Кутуєв П. (Федорченко-Кутуєв П.) Держава, що сприяє розвитку: вступ до соціологічної проблематики / П. Кутуєв, О. Якубін, Д. Герчанівський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. – № 4. – С. 3–19.
9. Ліст Ф. Національна система політичної економії. К.: Наш Формат, 2021, 368 с.
10. Мельник Л. І. Основні методи дослідження гібридних конфліктів (на прикладі бібліометричних даних системи Scopus) // Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право – 2023. – № 2. – С. 16–20.
11. Стадвелл Дж. Чому Азії вдалося. К.: Наш Формат, 2022. 448 с.
12. Талеб Н.Н. Антикрихіткість. Про (не)вразливе у реальному житті. К.: Наш Формат, 2021, 392 с.
13. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. К.: Основи, 1998, 480 с.
14. Федорченко-Кутуєв П. В., Мельник Л. І., Держава та демократія: конфліктні реалії модерну: XI Міжнародна науково-практична конференція «Конфлікти, війни та соціальні трансформації епохи модерну: теорія, історія, сьогодні» (12–13 червня 2023 р., м. Київ) – Київ.

15. Fedorchenko-Kutuev P., Pygolenko I., Khomiak A. Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal*. 2023. Issue 1 (23). P. 148–171.
16. Arrighi, Giovanni. *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. New York, Verso, 2007. 420 pp.
17. Ali, Tariq. *Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity*. London: Verso, 2003, 342 pp.
18. Chen Brian J. Semiconductor Island. The colonial making of Taiwan's chip supremacy. *China, Economy, U.S., War and National Security*. September 16, 2024. Electronic resource. – Access mode: <https://www.bostonreview.net/articles/semiconductor-island/>
19. Chibber, Vivek Bureaucratic Rationality and the Developmental State, *American Journal of Sociology*. 2002, Volume 107 Number 4, pp. 951–989.
20. Lerner, Daniel. *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. New York: Macmillan, 1958. 466 p.
21. Slobodian, Quinn. *Crack-Up Capitalism. Market Radicals and the Dream of a World Without Democracy*. New York: Metropolitan Books, 2023. 341 p.
22. Isenberg, Nancy. *Fallen Founder: The Life of Aaron Burr*, New York: Penguin, 2008, 560 pp.
23. Tilly C. *Coercion, Capital, and European States, A.D.990-1990* / Charles Tilly. – Oxford, 1992. – 271 p.
24. Tae Yang Kwak. The Nixon Doctrine and the Yusin Reforms: American Foreign Policy, the Vietnam War, and the Rise of Authoritarianism in Korea, 1968–1973. *The Journal of American-East Asian Relations*. 2003, Vol 12, No. 1/2, pp. 33–57.
25. Block, F., Keller, M. R., & Negoita, M. (2024). Revisiting the Hidden Developmental State. *Politics & Society*, 52(2), PP. 208–240.
26. Glassman, Jim, Young-Jin Choi. The chaebol and the US military–industrial complex: Cold War geopolitical economy and South Korean industrialization *Environment and Planning A* 2014, volume 46, pages 1160–1180.
27. *The Resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 Year Perspectives* / edited by Giovanni Arrighi, Takeshi Hanashita, Mark Selden. London: Routledge, 2003, 368 p.
28. Cumings, Bruce. The Origins and Development of the Northeast Asian Political Economy: Industrial Sectors, Product Cycles, and Political Consequences." *International Organization* 1984 Vol. 38, No. 1, pp. 1–40.
29. Kohli, Atul. (1994). Where do high growth political economies come from? The Japanese lineage of Korea's 'developmental state'. *World Development*, 1(9), 1269–1293. Electronic resource. – Access mode: <http://surl.li/yfbftl>.
30. Wallerstein I. *World-Systems Analysis. An Introduction* [Electronic resource] / I. Wallerstein. – 2004. – Access mode: <http://surl.li/vdjokp>
31. Block, Fred. (2008). Swimming Against the Current: The Rise of a Hidden Developmental State in the United States. *Politics & Society*, 36(2), 169–206. <https://doi.org/10.1177/0032329208318731>.
32. Wallerstein I. *The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* [Electronic resource] / I. Wallerstein. – 1974. – Access mode: <http://surl.li/txfddn>
33. Lacina B. *The Korean War: A History* [Electronic resource] / B. Lacina // *The PRIO Battle Deaths Dataset, 1946-2008, Version 3.0*. – Peace Research Institute Oslo, 2009. – P. 359–362. – Access mode: <http://surl.li/xbsvjg>
34. Torossian, Bianca, Lucas Fagliano and Tara Görderhttps. *Hybrid Conflict. Neither war, nor peace*. *Strategic Monitor* 2019-2020. Electronic resource. – Access mode: <http://surl.li/zqsiin>.
35. Kwon H. Vietnam's South Korean Ghosts [Electronic resource] / H. Kwon // *The New York Times*. – 2017. – July 10. – Access mode: <http://surl.li/iwfkoe>
36. *Defending America from the Chinese Communist Party's Political Warfare, Part I: hearing before the Committee on Oversight and Accountability, House of Representatives, One Hundred Eighteenth Congress, second session* [Text]: Serial No. 118-102, April 17, 2024 / Committee on Oversight and Accountability. – Washington: U.S. Government Publishing Office, 2024.
37. *Hybrid Threats – Hybrid CoE*. Hybrid CoE. Retrieved 2018-01-31. Electronic resource. – Access mode: <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats/>
38. The necessity of "effective reaction" against U.S. hybrid war. *Tehran Times*. 22 June 2019. Electronic resource. – Access mode: <http://surl.li/yghhfa>
39. Bevins V. [@Vinncent]. (2020, 17 травня). The Jakarta Method, Appendix 5 – anticommunist mass murder programs around the world [Tweet]. Twitter. – Access mode: <http://surl.li/gjklcd>
40. Kaiser Wilhelm II "Hunnenrede" [Електронний ресурс] / // Wikisource. – 1900. – Режим доступу: <https://de.wikisource.org/wiki/Hunnenrede>

References:

1. Amsden, A. (2024). *The Korean economic miracle: How South Korea became a technological giant in 30 years*. Nash Format.
2. Alexander, J. (1992). The new theoretical movement. *Philosophical and Sociological Thought*, 2, 121–130, 4, 132–156.
3. Bahinskyi, A. V. (2022). Fragile states in crisis situations. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*. *Political Science. Sociology. Law*, 3(55), 29–35.
4. Hobsbawm, E. (2001). *Age of Extremists: The Short Twentieth Century, 1914–1991*. Alternatyvy.
5. Johnson, C. (2022). *The Japanese Economic Miracle: How professional government and business built the world's leading economy*. Nash Format.
6. Yenin, M., Melnychenko, A., & Melnyk, L. (2019). Hybrid war as a type of socio-political conflicts: essence, technologies, dominant discourses. *Current Issues of Philosophy and Sociology*, 25, 104–115.
7. Kutuev, P. (2016). *Transformations of Modernity: Institutions, Ideas, Ideologies*. Helvetica.
8. Kutuev, P., Yakubin, O., & Herchanivsky, D. (2015). Developmental state: Introduction to sociological problem. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 3–19.
9. List, F. (2021). *The National System of Political Economy*. Nash Format.
10. Melnyk, L. I. (2023). Basic methods of hybrid conflicts research (based on bibliometric data of the Scopus system). *Bulletin of NTUU "KPI" Political Science. Sociology. Law*, 2, 16–20.
11. Stadwell, J. (2022). *How Asia Succeeded*. Nash Format.
12. Taleb, N. N. (2021). *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. Nash Format.
13. Szporluk, R. (1998). *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List*. Osnovy.
14. Fedorchenko-Kutuev, P. V., & Melnyk, L. I. (2023). State and democracy: conflicting realities of modernity. In XI International Scientific and Practical Conference "Conflicts, Wars and Social Transformations of the Modern Era: Theory, History, Present" (June 12–13, 2023, Kyiv).
15. Fedorchenko-Kutuev, P., Pygolenko, I., & Khomiak, A. (2023). Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal*, 1(23), 148–171.
16. Arrighi, G. (2007). *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. Verso.
17. Ali, T. (2003). *Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity*. Verso.
18. Chen, B. J. (2024, September 16). Semiconductor island: The colonial making of Taiwan's chip supremacy. *Boston Review*. <https://www.bostonreview.net/articles/semiconductor-island/>
19. Chibber, V. (2002). Bureaucratic Rationality and the Developmental State. *American Journal of Sociology*, 107(4), 951–989.
20. Lerner, D. (1958). *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. Macmillan.
21. Slobodian, Q. (2023). *Crack-Up Capitalism: Market Radicals and the Dream of a World Without Democracy*. Metropolitan Books.
22. Isenberg, N. (2008). *Fallen Founder: The Life of Aaron Burr*. Penguin.
23. Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990–1990*. Oxford.
24. Kwak, T. Y. (2003). The Nixon Doctrine and the Yusin Reforms: American Foreign Policy, the Vietnam War, and the Rise of Authoritarianism in Korea, 1968-1973. *The Journal of American-East Asian Relations*, 12(1/2), 33–57.
25. Block, F., Keller, M. R., & Negoita, M. (2024). Revisiting the Hidden Developmental State. *Politics & Society*, 52(2), 208–240.
26. Glassman, J., & Choi, Y. J. (2014). The chaebol and the US military-industrial complex: Cold War geopolitical economy and South Korean industrialization. *Environment and Planning A*, 46, 1160–1180.
27. Arrighi, G., Hanashita, T., & Selden, M. (Eds.). (2003). *The Resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 Year Perspectives*. Routledge.
28. Cumings, B. (1984). The Origins and Development of the Northeast Asian Political Economy: Industrial Sectors, Product Cycles, and Political Consequences. *International Organization*, 38(1), 1–40.
29. Kohli, A. (1994). Where do high growth political economies come from? The Japanese lineage of Korea's 'developmental state'. *World Development*, 1(9), 1269–1293.
30. Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press
31. Block, F. (2008). Swimming Against the Current: The Rise of a Hidden Developmental State in the United States. *Politics & Society*, 36(2), 169–206.
32. Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*.
33. Laciná, B. (2009). The Korean War: A History. In *The PRIO Battle Deaths Dataset, 1946–2008, Version 3.0* (pp. 359–362). Peace Research Institute Oslo.
34. Torossian, B., Fagliano, L., & Görder, T. (2019–2020). *Hybrid Conflict: Neither war, nor peace*. Strategic Monitor.

35. Kwon, H. (2017, July 10). Vietnam's South Korean Ghosts. The New York Times.
36. U.S. House Committee on Oversight and Accountability. (2024). Defending America from the Chinese Communist Party's Political Warfare, Part I (Serial No. 118–102). U.S. Government Publishing Office.
37. Hybrid Threats – Hybrid CoE. (2018, January 31). Hybrid CoE.
38. The necessity of "effective reaction" against U.S. hybrid war. (2019, June 22). Tehran Times.
39. Bevins, V. [@Vinncent]. (2020, May 17). The Jakarta Method, Appendix 5 – anticommunist mass murder programs around the world [Tweet]. Twitter.
40. Kaiser Wilhelm II. (1900). Hunnenrede. Wikisource. <https://de.wikisource.org/wiki/Hunnenrede>

Стаття надійшла до редакції 26.11.2024

Стаття рекомендована до друку 05.12.2024

ЕВОЛЮЦІЯ ОНП КАФЕДРИ СОЦІОЛОГІЇ КПІ ІМ. ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО: СИНТЕЗ АНАЛІТИЧНОГО ТА ІСТОРИЧНОГО

Федорченко-Кутуєв П. В.,

*доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології*

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-6997-6306

p.kutuev@gmail.com

Пиголєнко І. В.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології*

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-3612-3243

pigolenko@gmail.com

Панченко Л. Ф.,

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології*

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-9979-0625

lubov.felixovna@gmail.com

Хом'як А. О.,

викладач кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-6661-4510

andrii.khomiak@gmail.com

У статті надається реконструкція / пояснення дослідницької та педагогічної логіки, якою керувалися та керуються розробники ОНП другого та третього рівнів вищої освіти кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського. Розглянуто динаміку / розвиток освітньо-наукових програм з соціології в КПІ ім. Ігоря Сікорського. Зокрема, було обґрунтовано створення нової освітньої наукової програми «Аналітика соціальних даних». На основі аналізу статей у наукометричній базі Scopus було виділено чотири основні тематики застосування аналізу соціальних даних. Ідентифіковано інтелектуальні та освітні джерела ОНП третього рівня вищої освіти, розробники якої надихаються ідеями, традиціями та методологічними підходами соціологів, яких асоціюють з історичною макросоціологією. Фокусом останньої є конфлікти та трансформації модерну / модернів у контексті становлення його соціального порядку та інституцій.

Ключові слова: соціальні дані, модерн, модернізація, міграції, інновації, освітньо-наукові програми, соціологія, історична макросоціологія.

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена суттєвими соціальними трансформаціями в українському суспільстві, спричиненими повномасштабним військовим вторгненням та нагальною

потребою повоєнної відбудови. У цьому контексті на кафедрі соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського розроблено інноваційну освітню програму «Аналітика соціальних даних» другого рівня вищої освіти, яка органічно інтегрована в освітній простір технічного університету.

Освітні програми кафедри традиційно зосереджені на вивченні макросоціальних процесів у контексті дослідницьких програм, які можна об'єднати під «парасолькою» історичної соціології. Однак сучасні виклики вимагають переосмислення методологічних підходів та адаптації змісту навчальних курсів до динамічних суспільних змін, особливо в умовах трансформаційних процесів воєнного та повоєнного періодів.

Зростання значущості соціальних даних та необхідність їх комплексного аналізу актуалізує потребу у розвитку міждисциплінарних освітніх стратегій, здатних формувати фахівців нової генерації – соціальних аналітиків з потужним методологічним інструментарієм дослідження суспільних трансформацій.

Водночас на третьому рівні вищої освіти функціонує освітня програма, зосереджена на навчанні аспірантів не лише дослідницьких умінь, але і навчанні широкому баченню соціальних контекстів в межах історичної соціології.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що соціологія як дисципліна постає в контексті трансформації модерну та слугує інструментом для дослідження цих змін. Модерн формується завдяки економічному розвитку, технологічним інноваціям і змінам у соціальній структурі, а також через наукові прориви, що поєднують теоретичне осмислення з практичним експериментом. Німецький соціолог Ріхард Мюнх, послідовник Парсонса з позиції Макса Вебера, підкреслює, що інновації в мореплаванні, військовій справі та застосуванні вогнепальної зброї суттєво змінили соціум, сприяючи становленню нового соціального порядку. Так само як в історії античної філософії дуже часто відтворюється погляд на конфліктну взаємодію між поглядами матеріаліста Демокріта та ідеаліста Платона, так само і в соціології існує тенденція протиставляти соціологічну теорію порядку Парсонса соціологічній теорії конфлікту Дарендорфа (Власне останній і був автором цього протиставлення, до речі, порівнюючи соціологічну теорію свого американського колеги з теорією держави та суспільства Платона, яку він характеризував як таку що позбавлена інтелектуального інструментарію для фіксації руху та змін (Dahrendorf, 1958). Кафедра соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського у своєму дослідницькому та освітньому світогляді акцентує на важливості реалізації ідеї Джефрі Александера про ключову роль синтезу для теоретичного будівництва (Симптоматично що історики філософії також вказують на набагато складніший / subtle зв'язок між ідеями Платона та Демокріта та на спробу інкорпорації «матеріалістичних атомістичних» ідей останнього до дискурсу першого (Ferwerda, 1972).

Перебуваючи в постійному інтелектуальному діалозі з провідними соціологами світу, представники кафедри соціології зосередили свою увагу на дослідженні соціологічного дискурсу модерну, процесу модернізації та супутніх конфліктів. У світлі цих міркувань та аргументів науково-педагогічні працівники кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського як джерело своєї соціологічної уяви активно використовували та використовують ідеї історичної макро соціології, яка асоціюється з такими соціологами як Іммануїл Валлерстайн, Джованні Аррігі, Теренс Гопкінс, Георгій Дерлуг'ян. Всіх цих дослідників об'єднує увага до масштабних структур й тривалих процесів, якщо скористатися назвою однієї з книжок Чарлза Тілі. Також в рамках теоретичних систем координат, які вказані соціології розвивають, ці феномени – структури та процеси – перебувають у стані конфлікту, породжуючи протистояння між різними соціальними групами, зокрема класові зіткнення, які реалізуються у формі соціальних протестів, класової боротьби та революцій, а також міждержавних конфліктів. “Зенітом” останніх стають війни. Як відомо, Макс Вебер наголошував, що соціальні науки виокремлюють певні сегменти хаотичною реальності та надають цим сегментам сенс, а відтак інтерпретацію / пояснення.

Таким «сегментом» для наукової школи кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського є феномен модерну і його структурні та ідеативні трансформації (Кутуєв, 2016), а також, звісно конфлікти, що постають у процесі формування модерну / модернів та їхньої динаміки. Відтак кафедра соціології розробила освітню програму Врегулювання конфліктів та медіація, яка отримала зразкову акредитацію у 2023 році з одного боку, а з іншого боку 3-й рівень вищої освіти, освітня програма соціологія завжди зосереджувалася на застосуванні ідей та методології історичної макро соціології для вивчення конфліктів та конфліктних феноменів. Вочевидь актуальність цих інтелектуально освітніх ініціатив посилилася з початком війни російської федерації проти України у 2014 р.

Якщо починати обговорення освітніх програм з найвищого 3-го рівня вищої освіти, то варто зауважити, що безумовно одним з надзвичайно важливих джерел натхнення та соціологічної уяви і, доповнимо цей термін, педагогічної уяви співробітників кафедри соціології слугував досвід Binghamton University (*Program: Sociology, PhD – Binghamton University*).

Саме в цьому університеті тривалий час працювали фундатори світ системного аналізу Валлерстайна, Аррігі і саме в цьому університеті функціонував центр імені Броделя, знов таки який

заснував Валерстайн та журнал Review, який опублікував дослідження, що виконувалися в рамках дослідницької програми світ системного аналізу. Зробимо примітку, ми розглядаємо світ системний аналіз та державоцентричну дослідницьку програму як основні парадигми дослідницької програми історичної макросоціології що акцентує всеприсутність конфліктів у процесі трансформації, які призвели до формування модерну. Водночас, такий акцент на структурно-конфліктно орієнтованого соціолога не означає ігнорування спадкоємців лінії Парсонса з увагою до соціальної рівноваги спільних цінностей інтеграції солідарності. Тобто ми визнаємо що феномен модерну є іманентно конфліктним або, за висловом соціолога Пітера Вагнера, поєднує свободу та дисципліну, або за висловом Алена Турена є конфліктом розуму та суб'єктивності. За використання інших категорій можемо говорити про взаємодію – дуже часто конфліктну – структури та агентності. Основні курси програми Binghamton University включають такі: “Study Of The Modern World-System”, “Contemporary Capitalism, Structural Inequalities”, “Theoretical Studies, Problems of Method”. Цим курсам знаходяться паралелі у дисциплінах які викладає професор Павло Федорченко-Кутуєв на освітніх програмах для другого та третього рівнів вищої освіти в КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Ще одним прикладом такої творчої взаємодії науково-педагогічних працівників кафедри соціології та представників провідних університетів світу є інтелектуальні паралелі які існують між дисциплінами Павла Федорченко-Кутуєва («Історична соціологія модернів, модернізацій та розвитку» та “Historical Sociology of Global Conflicts”) та дисципліною Хейна Гоемана з Університету Рочестера (США) (див. приміром його лекцію для здобувачів вищої освіти та НПП кафедри соціології (Goemans, 2024)) «Війна і національна держава» (Goemans, 2013).

Так само співробітники кафедри беруть на озброєння розробки таких вчених як Квін Слободян та Моніка Прасад, які читали лекції спільноті кафедри соціології (Кафедра соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018). Обидва ці вчені-соціологи зосереджуються на проблематиці неолібералізму як ідеології та policy blueprint, що кшаталтує економічну політику та поведінку держави, яка зорієнтована на просування певної версії глобалізації (Prasad, 2006; Slobodian, 2023).

Значний вплив на соціологічний дискурс кафедри соціології здійснює вже згаданий Георгій Дерлуг'ян, зокрема його magnum opus «Таємний шанувальник Бурд'є на Кавказі: світ-системна біографія» (Derluguian, 2005).

Діяльність зазначених науковців та освітніх програм закордонних університетів має широкий спектр впливу, що виходить за межі академічного складу кафедри соціології. Одним із ефективних методів удосконалення навчального процесу та посилення міждисциплінарного підходу є залучення іноземних лекторів до викладацької діяльності на кафедрі соціології. Такий підхід сприяє впровадженню інноваційних методик у навчальний процес. Викладачі одного з американських університетів пропонують стратегічний підхід до навчання дослідницьких методів студентів, який включає: (1) активні навчальні завдання та дискусійне навчання; (2) міждисциплінарну інтеграцію через серію гостьових лекцій різних фасилітаторів; (3) фокусування на викликах та перевагах дослідницької діяльності (Pfeffer & Rogalin, 2012). Цей підхід корелює з практикою кафедри соціології КПІ ім. Сікорського, яка послідовно запрошує дослідників з різних суспільних наук та закордонних університетів для збагачення освітнього процесу. Така методологія спрямована на формування комплексного дослідницького мислення у студентів через диверсифікацію освітніх практик та розширення предметного горизонту навчання.

До освітнього процесу були залучені представники дипломатичних відомств, що надало студентам унікальну можливість отримати практичне розуміння міжнародних відносин від безпосередніх учасників дипломатичної діяльності.

Зокрема, представники місії ЄС провели лекцію про миротворчі ініціативи в Україні та світі. Посол України в Японії презентував особливості японської культури, висвітливши її трансформації в історичному контексті порівняно з європейським культурним простором.

Такий підхід дозволяє студентам вийти за межі теоретичного навчання, забезпечуючи безпосередній контакт з експертами міжнародного рівня та поглиблюючи розуміння не лише глобальних соціальних процесів та змін, але і ознайомитись з принципами та умовами формування рішень, що формують та впливають на ці зміни та процеси.

Приміром, в каталогі вибіркового дисциплін кафедри соціології є навчальна бакалаврська дисципліна «Актуальні проблеми азійських студій», яка ґрунтується на навчанні студентів аналізу історичних контекстуальностей економічних і політичних змін у країнах азійського регіону. Студенти несоціологічних спеціальностей, обираючи цю дисципліну, мають змогу ознайомитися з методами історичної соціології та теоріями модерну, а також дослідити інституційні інновації таких країн, як Японія, Південна Корея, Сингапур та інші.

Варто зазначити, що понад сто студентів технічних спеціальностей обирають цю дисципліну щорічно, що свідчить про значну зацікавленість соціологічним вивченням незахідних країн. У межах

курсу відбулися зустрічі з незалежними журналістами з Королівства Данія, які розповіли про сучасне становище суспільства Єгипту та його політичну ситуацію, що тяжіє до диктаторського режиму. Крім того, делегація викладачів та представників бізнес спільноти з Японії презентували студентам інформацію про особливості економічного зростання та японського стилю менеджменту.

Студенти активно долучалися до дискусій, зокрема, цікавилися кореляційною залежністю між японським стилем управління та економічним зростанням, а також релевантністю японських підходів до управління в українських реаліях. Такий формат навчання сприяє розвитку аналітичного мислення здобувачів освіти щодо різноманітних соціальних процесів.

У жовтні 2023 року професор історії Квін Слободян представив студентам кафедри соціології свою нову книгу про вплив ідей необмеженої ринкової економіки на державу та демократичні інститути, а також можливі наслідки радикального лібертаріанства для суспільства (Slobodian, 2023). Студенти ознайомилися з історичним аналізом макропроцесів з точки зору критичної теорії.

Освітні програми кафедри соціології прагнуть продемонструвати різноманітність теоретичних перспектив соціологічної та історичної інтерпретації суспільних явищ і процесів. Інноваційність програм полягає не лише в наданні теоретичного багажу знань з соціології, але й у знайомстві студентів з досвідом емпіричних досліджень, регулярно відбувається залучення самих авторів цих студій, серед яких є вчені зі світовим ім'ям, які представляють провідні університети світу.

Прикладом такого підходу є лекція відомого дослідника демократії Ларі Даймонда на тему «Глобальна рецесія демократії та шляхи її подолання». Виступаючи перед науковцями КПІ ім. Ігоря Сікорського, вчений наголосив на необхідності відродження громадянської освіти, захисту демократичних норм та інституцій, зміцненні міжнародної солідарності для подолання демократичної рецесії. Під час дискусії Ларі Даймонд підкреслив важливість перемоги України над зовнішнім агресором для зміцнення демократії загалом.

Не випадково ми підкреслюємо значущість науки, тобто інформації, у формуванні модерну. Важливо звертати увагу не лише на масштабні структури та довготривалі процеси, а й на аналіз інформації, що демонструється, зокрема, у книжці Чарлза Тілі "Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons" (Tilly, 1984). Враховуючи конфліктність соціальних трансформацій в епоху модерну, ХХ століття стало свідком, мабуть, найкривавіших воєнних конфліктів та диктатур в історії людства. У контексті сучасних геополітичних викликів, зокрема російської агресії проти України, постає необхідність дослідження трансформаційних процесів у суспільствах, що зазнають впливу військових конфліктів та їхніх наслідків (це вивчення має носити характер як історичний, так і аналітичний). Історико-соціологічне та аналітичне вивчення цих соціальних феноменів, особливо в українському контексті, створює теоретико-методологічне підґрунтя для розробки стратегій постконфліктного відновлення та розвитку дієздатної держави, тобто держави, яка сприяє розвитку (developmental state) (Fedorchenko-Kutuev et al., 2023). Таким чином, соціо-історичний контекст поєднується із здатністю аналізувати величезний обсяг інформації, доступної сучасному суспільству.

Відповідно, вивчення соціальних трансформацій вимагає не лише історико-соціологічного підходу, а й глибокого аналізу даних, що відображають динаміку змін у суспільстві. Саме це розуміння стало одним із ключових орієнтирів для розвитку освітніх програм кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського. Орієнтація на міждисциплінарний синтез, зокрема інтеграцію соціології з методами аналізу даних, відповідає світовим тенденціям і забезпечує підготовку фахівців, здатних працювати в умовах інформаційного суспільства.

Особливої актуальності набуває дослідження міграцій як в Україні так і за її межі, спричинених військовою агресією. Аналіз масштабних переміщень населення, їхніх соціально-економічних наслідків та адаптаційних стратегій вимушених мігрантів потребує застосування комплексних методологічних підходів та сучасних інструментів обробки даних (Khomiak et al., 2024). Вивчення цих процесів не лише збагачує теоретичне розуміння соціальних трансформацій модерну, але й має практичне значення для розробки ефективних механізмів підтримки внутрішньо переміщених осіб та реінтеграції тимчасових мігрантів з метою менеджменту конфліктів та їхньої превенції.

Прагнення до розвитку та вдосконалення освітніх програм спонукає адміністрацію КПІ ім. Ігоря Сікорського та колективи кафедр до ґрунтовного дослідження міжнародного досвіду, зокрема практик провідних закордонних університетів та аналізу наукових праць у відповідних галузях знань. Такий комплексний аналіз сприяє не лише модернізації наявних програм, а й створенню нових освітніх програм на їх основі. Яскравим прикладом такої інновації є запровадження освітньо-наукової програми другого рівня вищої освіти «Аналітика соціальних даних». Актуальність цього напрямку в наукових дослідженнях підтверджено результатами аналізу наукових публікацій, індексованих у міжнародній наукометричній базі даних Scopus.

Проаналізувавши статті, що проіндексовані у наукометричній базі Scopus можна зробити висновок, що аналіз соціальних даних науковий та освітній напрямок, який знаходиться у динамічному

розвитку. Як бачимо, якщо в 2014 р. це було 4048 документів, в 2024 р. спостерігаємо 14,835 документів, що складає в 3,7 разів більшу кількість.

Враховуючи обмеження на експорт даних пошуку Scopus (20000 записів) ми звузили пошук, залишивши останні 2 роки та обмежилися відкритими джерелами, це дало в результаті 13264 документи. І подальша візуалізація засобами VosViewer дала змогу представити візуально 67 ключових слів, які зустрічалися більше 50 разів та розподілилися на 4 кластери (рис. 2).

Перший кластер ми пов'язуємо з різноманітним тематиком, яка вивчалася у дослідженнях: міграція, ідентичність, інклюзія, гендерні проблеми, нерівність, вразливі групи, освіта, культура, соціальна справедливість, зміна клімату та ін. *Другий* кластер пов'язаний з епідемією Covid-19 та її впливом на суспільство, ментальне здоров'я, якість життя, депресивні стани, добре самопочуття, соціальну

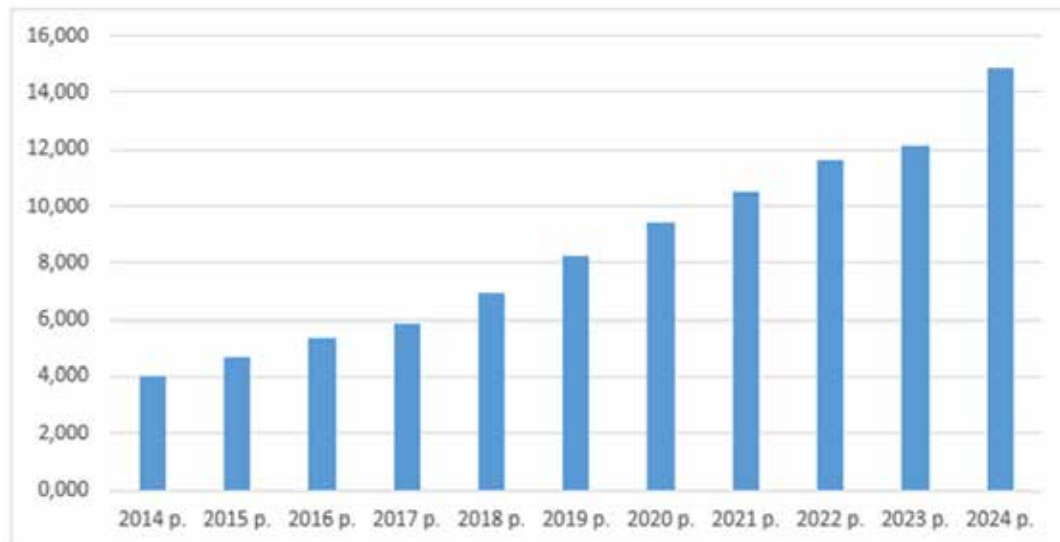

Рис. 1. Розподіл документів Scopus, знайдених за пошуком Social Data Analysis (в тис.од.) за роками

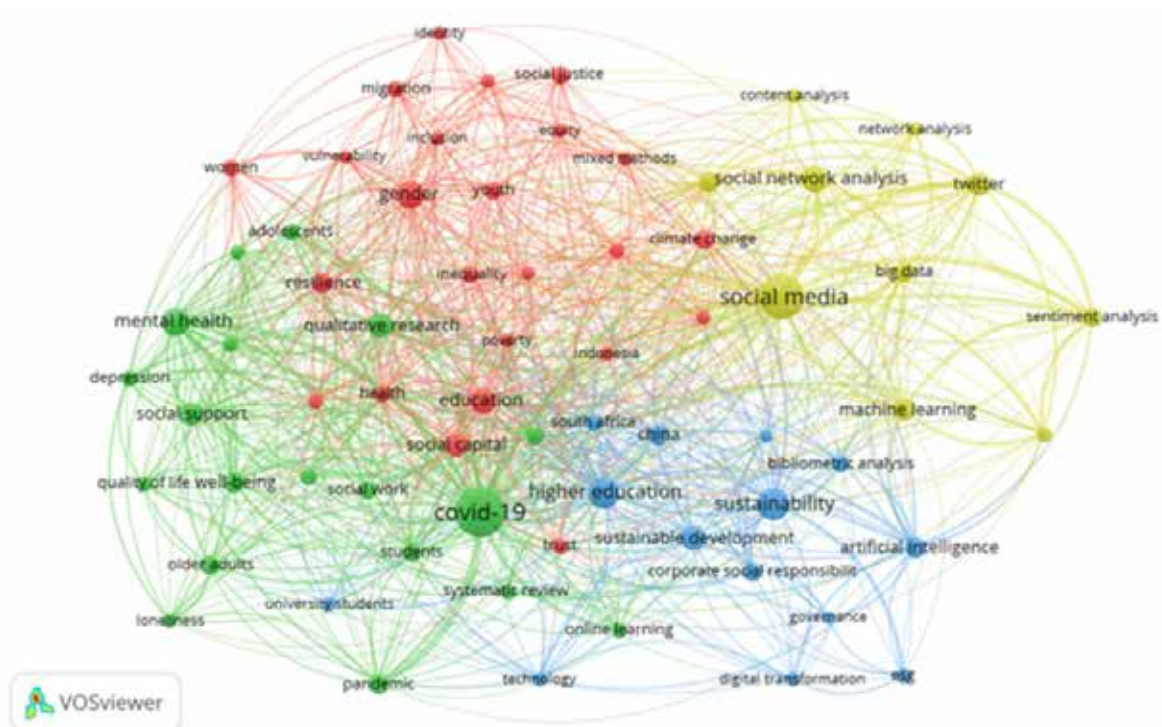

Рис. 2. Кластеризація документів у наукометричній базі Scopus за ключовими словами

підтримку. *Третій* кластер стосується сталого розвитку, який пов'язаний із вищою освітою, корпоративною відповідальністю, цифровою трансформацією, ефективним управлінням. Особливо важливим є *четвертий* кластер, який демонструє активне впровадження новітніх методів аналізу даних у соціологічних дослідженнях, включаючи мережевий аналіз, сентимент-аналіз, контент-аналіз та застосування методів машинного навчання до великих даних. Це вказує на необхідність підготовки фахівців, які володіють не лише класичними соціологічними методами, але й сучасним інструментарієм аналізу даних.

Таким чином, створення освітньо-наукової програми «Аналітика соціальних даних» у найбільшому технічному університеті України є своєчасною відповіддю на глобальні тенденції розвитку соціологічної науки та суспільні потреби у висококваліфікованих фахівцях, здатних застосовувати сучасні методи аналізу для вивчення соціальних явищ та процесів.

Колеги з кафедри соціології у своїх статтях наголошували на важливій ролі гаранта у забезпеченні якості освітньої програми, який, попри відсутність окремої адміністративної посади, має значний вплив на організацію освітнього процесу (Yepin et al., 2022). Успішність його роботи залежить від індивідуальних якостей, особливо комунікативних та організаційних здібностей, що дозволяють ефективно взаємодіяти з ключовими стейкхолдерами – роботодавцями та здобувачами освіти через різні канали комунікації, включаючи офлайн та онлайн зустрічі, анкетування та індивідуальні консультації. Важливими інструментами забезпечення якості освіти є діалогові практики зі студентами щодо вдосконалення програми, взаємовідвідування навчальних занять, організація тренінгів для викладачів, а також регулярні моніторингові опитування щодо оцінювання роботи викладацького складу, які в КПІ імені Ігоря Сікорського здійснюються Науково-дослідницьким центром прикладної соціології «Соціоплюс».

Унікальність освітньо-наукової програми «Аналітика соціальних даних» полягає в можливості для здобувачів технічної освіти після завершення бакалаврату продовжити навчання за соціологічним напрямом на другому освітньому рівні. Це дозволяє студентам не лише застосовувати раніше набуті технічні знання, але й розширювати світоглядні горизонти через поглиблене вивчення соціальних процесів. Освітньо-наукова програма «Аналітика соціальних даних» демонструє суттєві відмінності від класичних освітніх програм у соціології, що зумовлено її особливим акцентом на аналітичному підході, використанні сучасних методів дослідження та інтеграції міждисциплінарних знань. На відміну від класичних програм, які зосереджуються на теоретичних підходах та якісних методах дослідження, програма з аналітики соціальних даних приділяє основну увагу кількісним методам, статистичному аналізу та статистичним моделям, готуючи студентів до роботи з великими обсягами даних та використання математичних інструментів для аналізу складних соціальних процесів.

Важливою особливістю програми є її технологічна спрямованість та міждисциплінарний характер. Програма інтегрує сучасні комп'ютерні методи, такі як аналіз соціальних мереж, машинне навчання та моделювання соціальних процесів, одночасно включаючи елементи математики, статистики, інформатики та економіки. Це дозволяє студентам розвивати практичні навички роботи з даними, включаючи їх збір, обробку, аналіз та інтерпретацію, а також застосовувати ці знання для вирішення реальних соціальних проблем. На відміну від класичних програм, які зазвичай обмежуються традиційними методами дослідження, програма з аналітики соціальних даних готує студентів до роботи з великими обсягами даних з різних джерел, включаючи соціальні мережі та онлайн-платформи. Водночас, викладачами на цій освітній програмі є не лише соціологи, але і спеціалісти в галузі штучного інтелекту та великих даних.

Досліджень щодо аналізу освітніх програм із соціології та загалом для різних освітніх рівнів в українській науці не так багато. Особливої уваги заслуговує дослідження викладачів кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського. У цій роботі автори показали, що для якісної підготовки аспірантів необхідні не лише навчання дослідницьким навичкам, але й важливу роль відіграють вибіркові дисципліни, такі як візуалізація даних, академічне письмо та багатовимірні методи. Також автори проаналізували різні визначення статистичної грамотності та їх розвиток у часі, підходи та напрямки до формування грамотності, методики викладання відповідних курсів (Panchenko et al., 2021).

Якісне наповнення освітніх програм з соціології в КПІ ім. Ігоря Сікорського відбулось завдяки інтеграції досвіду цілої низки програм з провідних світових університетів та впливових постатей в академічному полі соціології до освітнього процесу. Оцінка та рефлексія цього підходу щодо якісних змін навчання студентів та засвоєння ними необхідних навичок та компетентностей для професійної та наукової діяльності потребує певного часу та подальших опитувань і досліджень.

Висновки. Історична соціологія модерну / модернів / модернізації не лише зберігає свою евристичну цінність у глобальному контексті, а й набуває особливої значущості для аналізу трансформаційних процесів в Україні. Модернізаційні зрушення, що в класичних концепціях Вебера, Парсонса, Валлерстайна та Дарендорфа постають як комплексні взаємодії між економічними, політичними та

соціокультурними структурами, у випадку України ускладнені додатковими викликами: агресією рф та імперативами синхронізації з європейськими модернізаційними траєкторіями.

Важливо, що кафедра соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського не лише осмислює ці процеси в рамках історичної (макро)соціології, але й формує концептуальні та методологічні основи для їхнього аналізу. Системне залучення міждисциплінарного підходу, що поєднує соціологічний макроаналіз із сучасними кількісними методами, є логічною відповіддю на виклики, які стоять перед соціальними науками сьогодні.

У цьому контексті створення освітньо-наукової програми «Аналітика соціальних даних» стає не лише відповіддю на глобальні академічні тренди, а й практичним інструментом для підготовки фахівців, здатних аналізувати складні суспільні процеси. Враховуючи прискорену цифровізацію соціальних відносин, зростаючу роль великих даних та необхідність формування політик, заснованих на доказах (evidence-based policy), інтеграція соціологічного знання з аналітичними методами є критично важливою.

Таким чином, синтез історичної соціології модерну та сучасних методів аналізу даних відкриває нові перспективи для дослідження соціальних трансформацій, дозволяючи не лише описувати їхню динаміку, а й формувати прогностичні моделі суспільного розвитку. Це підтверджує, що історична соціологія модернізації продовжує залишатися ключовим аналітичним інструментом для осмислення / аналізу соціальних змін на всіх рівнях соціальної системи. Відтак, можемо зробити висновок, що освітні програми кафедри соціології – головно ОНП другого та третього рівнів вищої освіти відповідно – функціонують автономно та водночас залученні до креативної взаємодії / взаємопроникнення, що результуються у синтезі соціологічного знання та продукуванні інноваційних ідей й освітніх підходів.

Одним з незапланованих вислідів виголошеної Максом Вебером ідеї про розчаклування світу у глобалізованому соціумі «високого / пізнього» модерну стала ірраціоналізація суспільного життя, ірраціоналізація, індикаторами якої стали зростання популізму, політична поляризація, створення інформаційних бульбашок завдяки розповсюдженню соціальних мереж (Milli et al., 2023) постправа та fake news, to name just a few. Історична соціологія надає потужний та ефективний інструментарій для пояснення динаміки модерних соціумів та маніфестацій різних форм модерну. Ці всі тенденції / феномени контрастують з вибуховим розвитком як інформаційно-комунікаційних технологій останніх років, так і проривними розробками у сфері штучного інтелекту. Відтак нагальною є потреба раціонального соціального аналізу ірраціональних елементів модерних соціальних систем, і ключовим підходом тут стає інтеграція cutting edge здобутків науки про дані та програмування до завдань соціологічної науки. Саме таким є rationale створення освітньо-наукової програми другого (магістерського) рівня "Аналітика соціальних даних". Синтетичний підхід до ОНП, зокрема до магістерської програми "Аналітика соціальних даних" та освітньо-наукової програми третього рівня вищої освіти створює унікальний простір для навчання та досліджень, що уможливорює творення концепцій та аналітичних інструментаріїв для осягання конфліктних трансформацій реальних модерних соціумів. Така інтеграція сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців, здатних не лише аналізувати соціальні процеси, але й розробляти ефективні прагматичні підходи для їхнього прогнозування та вирішення / регулювання.

Fedorchenko-Kutuiev P., Pyholenko I., Panchenko L., Khomiak A. The Evolution of the Educational Scientific Programs of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute Department of Sociology: Synthesis of Analytical and Historical

The article provides a reconstruction/explanation of the research and pedagogical logic guiding the developers of educational and scientific programs at the second and third levels of higher education in the Sociology Department of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. The dynamics/development of educational and scientific sociology programs at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute are examined. In particular, the creation of a new educational scientific program "Social Data Analytics" was substantiated. Based on an analysis of articles in the Scopus scientometric database, four main thematic areas of social data analysis were identified. The intellectual and educational sources of the educational and scientific program at the third level of higher education were identified, with developers drawing inspiration from ideas, traditions, and methodological approaches of sociologists associated with historical macro-sociology. The focus of the latter is on conflicts and transformations of modernity/modernities in the context of establishing its social order and institutions.

Key words: social data, modernity, modernization, migrations, innovations, educational and scientific programs, sociology, historical macro-sociology.

Література:

1. Кафедра соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського. Семінари 2018. URL: <http://www.sociology.kpi.ua/seminars-2018> (дата звернення: 03.11.2024).
2. Кутуєв П. Трансформації модерну: Інституції, ідеї, ідеології. Видавничий дім «Гельветика», 2016. 516 с.
3. Dahrendorf R. Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis. *American Journal of Sociology*. 1958. Vol. 64, No. 2. P. 115–127.
4. Derluguian G. Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: A World-System Biography. Chicago : University of Chicago Press, 2005.
5. Fedorchenko-Kutuev P., Pygolenko I., Khomiak A. Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal*. 2023. Vol. 23, No. 1. P. 148–171.
6. Ferwerda R. Democritus and Plato. *Mnemosyne*. 1972. Vol. 25, No. 4. P. 337–378.
7. Goemans H. *War and the Nation State*. Rochester : University of Rochester, 2013.
8. Goemans H. Geographical maps and national identity : відеозапис. 12 листопада 2024 р.
9. Khomiak A., Fedorchenko-Kutuev P., Kolomiets T. Ukrainian Labor Migrants and Refugees in European Countries: Conflicting nature of Migration Policies in Modern Societies. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. 2024. № 1(61). С. 25–37.
10. Milli S. et al. Engagement, User Satisfaction, and the Amplification of Divisive Content on Social Media. arXiv, 2023. Version 6. URL: <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2305.16941>
11. Panchenko L. F., Korzhov H. O., Kolomiets T. V., Yenin M. N. PhD student training: Principles and implementation. *Journal of Physics: Conference Series*. 2021. Vol. 1840, No. 1. P. 012056.
12. Pfeffer C. A., Rogalin C. L. Three Strategies for Teaching Research Methods: A Case Study. *Teaching Sociology*. 2012. Vol. 40, No. 4. P. 368–376.
13. Prasad M. *The Politics of Free Markets: The Rise of Neoliberal Economic Policies in Britain, France, Germany, and the United States*. Chicago : University of Chicago Press, 2006.
14. Program: Sociology, PhD – Binghamton University. January 2025. URL: https://catalog.binghamton.edu/preview_program.php?catoid=2&pooid=301&returnto=46 (дата звернення: 03.02.2025).
15. Slobodian Q. *Crack-Up Capitalism: Market Radicals and the Dream of a World Without Democracy*. Metropolitan, 2023.
16. Tilly C. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York : Russell Sage Foundation, 1984.
17. Yenin M., Fedorchenko-Kutuev P., Kolomiets T. Social communication in the scientific and educational process of higher education institutions: Challenges and development prospects. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. 2022. № 3(55). С. 6–14.

References:

1. Department of Sociology of the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute". (2018). *Seminars 2018*. <http://www.sociology.kpi.ua/seminars-2018>
2. Kutuev, P. (2016). Transformations of Modernity: Institutions, Ideas, Ideologies. *Helvetica*. 516 p.
3. Dahrendorf, R. (1958). Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis. *American Journal of Sociology*, 64(2), 115–127. <https://doi.org/10.1086/222419>
4. Derluguian, G. (2005). *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: A World-System Biography*. University of Chicago Press.
5. Fedorchenko-Kutuev, P., Pygolenko, I., & Khomiak, A. (2023). Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal*, 23(1), 148–171. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2023.01.00006>
6. Ferwerda, R. (1972). Democritus and Plato. *Mnemosyne*, 25(4), 337–378. JSTOR.
7. Goemans, H. (2013). *War and the Nation State*. University of Rochester.
8. Goemans, H. (Режисер). (2024, Грудень 12). *Geographical maps and national identity* [Video recording].
9. Khomiak, A., Fedorchenko-Kutuev, P., & Kolomiets, T. (2024). Ukrainian Labor Migrants and Refugees in European Countries: Conflicting nature of Migration Policies in Modern Societies. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*, 1(61), 25–37. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.1\(61\).306744](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.1(61).306744)
10. Milli, S., Carroll, M., Wang, Y., Pandey, S., Zhao, S., & Dragan, A. D. (2023). *Engagement, User Satisfaction, and the Amplification of Divisive Content on Social Media* (Версія 6). arXiv. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2305.16941>

11. Panchenko, L. F., Korzhov, H. O., Kolomiets, T. V., & Yenin, M. N. (2021). PhD student training: Principles and implementation. *Journal of Physics: Conference Series*, 1840(1), 012056. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1840/1/012056>
12. Pfeffer, C. A., & Rogalin, C. L. (2012). Three Strategies for Teaching Research Methods: A Case Study. *Teaching Sociology*, 40(4), 368–376. <https://doi.org/10.1177/0092055X12446783>
13. Prasad, M. (2006). *The Politics of Free Markets: The Rise of Neoliberal Economic Policies in Britain, France, Germany, and the United States*. University of Chicago Press.
14. Program: Sociology, PhD – Binghamton University, Січень 2025, із https://catalog.binghamton.edu/preview_program.php?catoid=2&poid=301&returnto=46
15. Slobodian, Q. (2023). *Crack-Up Capitalism: Market Radicals and the Dream of a World Without Democracy*. Metropolitan.
16. Tilly, C. (1984). *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. Russell Sage Foundation; JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/10.7758/9781610447720>
17. Yenin, M., Fedorchenko-Kutuev, P., & Kolomiets, T. (2022). Social communication in the scientific and educational process of higher education institutions: Challenges and development prospects. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*, 3(55), 6–14. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269525](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269525)

Стаття надійшла до редакції 09.12.2024

Стаття рекомендована до друку 20.12.2024

МІСТО В ПРОЦЕСАХ РОЗБУДОВИ І СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН У ЗАХІДНІЙ СОЦІОЛОГІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Шкуров Є. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри журналістики та реклами

Державного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0001-5947-599X

yevhen.shkurov@gmail.com

Стаття присвячена аналізу ключових теоретико-методологічних підходів до вивчення міста в західній соціології другої половини ХХ століття. Виокремлено внесок науковців у розуміння ролі політичної влади, економічних інститутів, культурних чинників та мікросоціальних практик у формуванні міського простору. Особливу увагу зосереджено на урбаністичних студіях, що розглядають повоєнну відбудову, субурбанізацію, джентрифікацію та «право на місто» крізь призму соціальної справедливості й інклюзивного планування. Окреслено перспективи застосування західних урбаністичних теорій у розробленні моделей відбудови та розбудови міст сучасної України, які б поєднували інноваційні рішення з принципами соціальної відповідальності та залучення громадян.

Ключові слова: соціологія міста, урбаністика, місто, субурбанізація, джентрифікація, право на місто, глобалізація, мережеве суспільство, креативний клас, відбудова, модернізація, модерн, пізній модерн.

Постановка проблеми. Соціологія міста як галузь наукового знання виникла на перетині кількох фундаментальних викликів модерності: зростання міст у ХІХ столітті, індустріалізації, масових міграцій та пов'язаних із ними соціальних змін. Вона починалася з теоретичних розвідок Ф. Тьонніса, Е. Дюркгайма, Г. Зіммеля та М. Вебера, які сформуливали загальне уявлення про соціальну природу міського середовища (Savage, 2003). Надалі, завдяки Чиказькій школі, соціологія міста здобула емпіричний базис і методологічний інструментарій (Savage, 2003), інтегрувавши підходи екології, географії та економіки. Соціологія сучасного міста входить до ширшого дискурсу про модерн, його трансформації та модернізацію. Соціальні зміни модерну тісно пов'язані з індустріалізацією та урбанізацією, в результаті чого саме місто стає центром формування суспільства, як це відображено в концепціях Тенніса та Дюркгайма (детальніше про метаморфози соціологічного дискурсу про модерн і модернізацію див. П. Кутуєв «Трансформації модерну», 2016). В період пізнього модерну соціологія міста зосереджується на тому, як глобалізація, ризики, швидкі технологічні зміни, посилення ролі знань і комунікацій впливають на міські простори та соціальні відносини в них.

Після Другої світової війни стрімка урбанізація, розширення передмість, науково-технологічний прогрес та економічне зростання стали каталізаторами нових наукових пошуків і теоретичних поворотів. Модернізація у цей час позначалася не лише зростанням розширенням та оновленням інфраструктури, а й трансформацією соціальних інститутів, цінностей і культурних практик. Соціологія міста дедалі глибше аналізувала роль політичної влади, економічних і культурних процесів у формуванні міського простору. Зросла увага до методів мікросоціології та етнографії міських спільнот (В. Вайт, Г. Ганс), що висвітлила глибинні аспекти повсякденної міської культури та локальної самоорганізації. Крім того, від середини ХХ століття в дослідницьких студіях з'явилися потужні критичні та неомарксистські напрями (Д. Гарві, М. Кастельс), теорії джентрифікації (Н. Сміт), ідеї «права на місто» та концепції «виробництва простору» (Г. Лефевр) тощо.

У сучасному світі, який характеризується глобалізацією, постіндустріальними перетвореннями та розвитком інформаційних технологій, міста виступають ключовими вузлами економічного та культурного життя (Sassen, 1991; Castells, 2010). Відтак урбаністика дедалі більше набуває міждисциплінарного характеру, поєднуючи соціологію з економікою, архітектурою, географією та культурними студіями. Для України, де відбуваються масштабні трансформації, спричинені війною, питання

відбудови міст і формування повоєнного гармонійного урбаністичного середовища є надзвичайно актуальним. Досвід класичних досліджень (Whyte, 1993; Gans, 1982; Jacobs, 1992 та інших), а також історія післявоєнного розвитку міст США та Європи свідчить про те, що втручання в життя міста завжди має соціальні наслідки. Зважаючи на це, в ситуації майбутнього відновлення України особливо важливо врахувати напрацювання цих урбаністичних студій.

Метою статті є розглянути основні теоретико-методологічних підходи до вивчення міста у західній соціології другої половини ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціології міста присвячено низку праць українських вчених. Так Н. Міхно розглядає концепцію міста як тексту, що складається із знаково-символічних кодів і дискурсивних практик (Міхно, 2020). І. Козлова здійснює огляд ключових концепцій у соціології міста, зокрема класичні, екологічний напрямок (Чиказька школа), культуралістичний та структуралістичний підходи (Козлова, 2012). У посібнику «Соціологія міста» під редакцією О. Міхеевої систематизовано соціологічні концепції міста та підходи до дослідження міського простору, розглянуто низку кейсів на матеріалі сучасних міст (Малес, 2010). О. Зубченко аналізує сприйняття міського простору під час окупації (Зубченко, 2023) тощо.

Виділення не вивчених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що соціологія міста другої половини ХХ століття дала розгалужену систему теоретико-методологічних підходів, вони досі залишаються не в повному обсязі розглянутими в українських дослідженнях. Бракує комплексних історіографічних оглядів про формування й трансформації соціології міста у другій половині ХХ століття. Не вистачає і цілісних студій, де досвід реконструкції та розбудови міст США й Західної Європи після Другої світової війни співвідноситься із сучасними викликами, які постали перед Україною в контексті руйнувань та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни розвиток міст позначився масштабними економічними та соціальними змінами. Пожвавилась індустріалізація, швидко зростало промислове виробництво, розроблялись державні політики «відбудови» інфраструктури та стрімким розвитком приміських зон.

На тлі цих трансформацій західна урбаністична соціологія здійснила перехід від моделей «людської екології» (Чиказької школи) до ширшого залучення політичних, економічних і культурних підходів. Чиказька школа заклала підвалини класичного підходу до вивчення міста як «соціальної лабораторії», де діють «природні» закони конкуренції і сукцесії (Park, Burgess, & McKenzie, 1984). Проте в 1950–1960-х західна соціологія міста, зберігаючи інтерес до мікрорівневих практик, дедалі більшою мірою враховує роль політичної влади, бюрократії та економічних інституцій. Унаслідок дії державних кредитних програм для ветеранів, розширення середнього класу й автомобілізації американського суспільства, відбувається масштабна субурбанізація, а міські райони піддаються реновації, яка не завжди зважала на інтереси менш забезпечених верств.

Ці процеси сприяли «критичному повороту» в урбаністичній соціології. На тлі відновлення після Другої світової війни та формування постіндустріальної економіки, в соціології актуалізувалися нові теоретичні рамки, зокрема неомарксизм (Harvey, 1988; Castells, 1977), що акцентував увагу на просторовій нерівності та конфлікту класів у місті; підходи Анрі Лефевра (Lefebvre, 2000) зі зсувом уваги на «виробництво простору»; пізніші мережеві концепції, у яких місто розглядається як вузол глобалізованих економічних, культурних та інших потоків (Castells, 2010) тощо. Соціологи дедалі частіше розглядали місто як поле структурної нерівності та просторової боротьби за ресурси. Місто інтерпретувалось як складна мережа взаємодій, структурована політичними, економічними та культурними контекстами.

Водночас у повоєнний період набувають популярності ідеї мікросоціології, дослідження повсякденного життя й формування субкультур у міських районах (Whyte, 1993; Gans, 1982). Традиційні схеми «людської екології» (Park, Burgess, & McKenzie, 1984) не могли вичерпно пояснити складне переплетення соціальних, расових, етнічних і культурних процесів, що характеризували великі міста США та Західної Європи після Другої світової війни. До класичних питань соціології міста про структуру та розподіл ресурсів додалися студії з міжкультурних взаємодій, неформальних практик і культури «вуличного життя», а також аналіз ролі держави та економічних корпорацій у формуванні міського ландшафту.

Культура і неформальні норми створюють підґрунтя для соціальної взаємодії й колективної дії. Вільям Фут Вайт (William Foote Whyte) у праці «Street Corner Society» на прикладі італійського кварталу Бостона (який умовно назвав «Корнервілл») показав, що «вуличні банди» та маргіналізовані групи мають складну внутрішню структуру, ієрархію та систему неформальних норм (Whyte, 1993). Автор практикував учасницьке спостереження (participant observation): протягом трьох років він проживав разом із мешканцями кварталу, досліджуючи їхню повсякденну культуру, лідерство, механізми розв'язання конфліктів тощо (Whyte, 1993). «Street Corner Society» продемонструвала аналітичну

цінність глибинних методів (неформальних інтерв'ю, учасницького спостереження) для розуміння соціальних відносин у міському середовищі.

Дослідження Вайта про локальні італійські громади Бостона показує, що міські квартали формуються не тільки під впливом економічних чи демографічних змін, а й через механізми соціального капіталу, довіри та неформального лідерства. Це демонструє важливість соціальної інтеграції та соціальних мереж для стабільності міського життя. Зауважимо, що з точки зору культурної травми, сьогоднішня війна в Україні може зруйнувати такі мережі довіри, що призведе до аномії, але одночасно зберігається можливість для реінтеграції суспільства через колективну рефлексію та нові практики самоорганізації.

Внесок у міську соціологію та етнографію зробив Герберт Ганс (Herbert Gans). У роботі «The Urban Villagers» (1962) він досліджував виселення італійської громади у Західному Енді (Бостон) через програми «urban renewal», наголошуючи на соціальній цінності локальних згуртованих спільнот (Gans, 1982). Згодом у «The Levittowners» (1967) Ганс переніс увагу з центральних кварталів на типові американське передмістя (Gans, 2017). Центри великих міст зосереджували промислове виробництво та житло для робітничих родин, що нерідко відбувалося в умовах дефіциту та недостатньої якості житлового фонду. Комбінація державного стимулювання, зокрема запуску програм кредитування житла для ветеранів і розвиток мережі міжштатних автострад, разом із бажанням сімей отримати кращі умови проживання за містом, призвела до активної субурбанізації.

Яскравим прикладом розбудови американського передмістя стали «Levittown» – стандартизовані житлові масиви від компанії «Levitt & Sons». Це були недорогі та швидкі в спорудженні будинки, забезпечені базовою інфраструктурою (виділялися місця під школи, магазини, релігійні споруди найбільш поширених конфесій). Ганс аналізував, як новоприбулі молоді сім'ї адаптувалися до передмістя, утворювали сусідські, релігійні та інші об'єднання. Передмістя поставали символом «американської мрії» про власний будинок і безпечне середовище для дітей. Водночас, городяни переселялися в передмістя, не усвідомлюючи довгострокових наслідків розриву соціальних зв'язків. Погляд Ганса на субурбанізацію постає спробою ревіталізації соціальної солідарності в цих нових просторових умовах.

Зазначимо, повоенні американські міста теж переживали бум розбудови. У них будувалися нові житлові проекти, автостради, громадські установи, оновлювалася інша інфраструктура. Цей процес нерідко призводив до витіснення мешканців без адекватної компенсації у інші райони. У період реконструкції 1950–1960-х великі американські міста, зокрема Нью-Йорк, Чикаго тощо, активно перебудовувалися. У 1960-х розгорнулася хвиля критики таких технократичних модерністських проєктів.

Джейн Джейкобс (Jane Jacobs) у «The Death and Life of Great American Cities» (1961) розкритикувала популярні на той час методи зонування та масштабні знесення «нетрів» (Jacobs, 1992). На її думку, місто – це складна екосистема, яка потребує інтеграції різних функцій і жвавих публічних просторів (тротуарів, парків тощо), де люди можуть здійснювати «природний» соціальний контроль і підтримувати безпеку завдяки постійному нагляду за територією. Джейкобс виступала проти надмірної сегрегації житла та комерціалізації простору, оскільки це приглушує життєвий пульс міста й розриває соціальні зв'язки. Таким чином, міські простори не мають будуватися «згори вниз» за раціональними планами, а повинні формуватися на основі емпіричного досвіду мешканців та їхніх повсякденних практик.

Кевін Лінч (Kevin Lynch) у «The Image of the City» (1960) вивчав, як мешканці американських міст, зокрема Бостону, Джерсі-Сіті, Лос-Анджелесу, оприявнюють свій простір через «вузли», «орієнтири», «шляхи», «межі» й «райони» (Lynch, 1990). Поняття «образність» і «чіткість» середовища стали популярними в урбаністичному дизайні. Лінч меншою мірою звертався до політичного й економічного контексту, його дослідження ґрунтувалося на міждисциплінарному діалозі між архітектурою, психологією та соціологією.

Період 1960-1970-х років супроводжувався потужними громадянськими та студентськими рухами, зокрема антивоєнними протестами у США та протестами 1968 року в Західній Європі. На тлі класових конфліктів соціологія міста відходила від «консенсусних» ідей структурного функціоналізму та дедалі частіше зверталася до проблеми соціальної несправедливості в містах.

Анрі Лефевр (Henri Lefebvre) у працях «Le droit à la ville» (1968), «La production de l'espace» (1974) розглядав місто як таке, що виробляється під впливом капіталізму та держави. Він запровадив поняття «виробництва простору»: фізичний, соціальний і ментальний простір формується через владні відносини і не може бути «нейтральним». У книзі «Le droit à la ville» Лефевр проголосив ідею, що кожен міський житель має «право на місто», зокрема колективно вирішувати, як розвивати власне місто (Lefebvre, 1968). Трансформації міст мають відбуватися не лише через економічний вплив, а й через культурні зміни та соціальні рухи. «Право на місто стало більш необхідним, ніж будь-коли... Воно постає як найвища форма прав: свобода, індивідуалізація в соціалізації, середовище (житло) та

спосіб життя» (Lefebvre, 2000, p. 19). Це право постає протиставленням «псевдо-права» на природу, яке лише призводить до її знищення. Концепт «права на місто» реалізується у праві громадян на участь у трансформації міста, зробленого для них самих, а не виключно для економічних чи політичних еліт.

Девід Гарві (David Harvey) в роботі «Social Justice and the City» (1973) у неомарксистському ключі аналізував, як ринкова логіка призводить до просторової і соціальної нерівності (Harvey, 1993). Місто постає простором акумуляції капіталу та диверсифікованого розвитку, де якісна інфраструктура концентрується в прибуткових зонах, а бідніші райони залишаються без належних інвестицій. Гарві розвинув концепцію «права на місто» (за Лефевром), зауваживши, що відстоювання колективних інтересів у міському просторі – це складова ширших рухів проти соціальної нерівності. Право на місто – це як фізичний доступ до простору, так і участь громадян у виробництві цього простору, що відповідає ідеям соціальної відповідальності. Зауважимо, у випадку повоєнної України це означає, що реконструкція міст не має бути виключно технократичним проектом, а повинна включати демократичні механізми співучасті городян у розбудові міського простору.

Процес джентрифікації як один із механізмів повернення капіталу у внутрішні райони міст шляхом оновлення житла розглянув Ніл Сміт (Neil Smith) у праці «Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space» (1979). Сміт розглядав джентрифікацію як один із механізмів капіталістичного перетворення простору, коли капітал «повертається» в центральні райони міст у пошуку прибутку. Географічний простір постає як простір людської діяльності (Smith, 2008, p. 93). Цей процес збільшує рентну вартість нерухомості та витісняє початкових мешканців.

Географічний масштаб є політичним, оскільки визначає простір, який люди займають або створюють, втілюючи можливість як утиску, так і емансипації. Він відображає просторові ідеології, такі як націоналізм чи расизм. Джентрифікація Нью-Йорка, зокрема Нижнього Іст-Сайдю, після фінансової кризи 1970-х включала боротьбу з наркотиками і «очищення» парків, щоб зробити район привабливим для середнього класу (Smith, 2008, p. 130). Це стало частиною політики міста, спрямованої на відновлення контролю над простором. Раніше певні райони могли бути деінвестовані або «редлайнні» (позбавлені позик і підтримки), але потім корпорації та забудовники купували дешеву нерухомість, «прикрашали» її для нового класу споживачів. Відповідно, відбувалося витіснення колишніх мешканців із нижчими доходами. Таким чином, географія міста відображає соціальні нерівності, створюючи розділення між багатими та бідними районами.

Сміт висунув концепт «рентої прірви» (rent gap): різниця між поточною вартістю нерухомості в певному районі та потенційною вартістю після «оновлення» створює стимул для інвестицій і, зрештою, призводить до заміщення населення (Smith, 2008, p. 100). Децентралізація капіталу через розвиток передмість призвела до занепаду внутрішнього міста, яке втратило інвестиції через низьку рентабельність. Це спричинило девальвацію районів і створення «рентового розриву», що згодом зробило можливим редевелопмент і джентрифікацію (Smith, 2008, p. 200). Внутрішнє місто стало новим центром розвитку, зосередивши житлові зони середнього класу, рекреацію та офіси, тоді як промисловість і рутинні офісні функції змістилися в передмістя (Smith, 2008, p. 200).

Оскар Ньюмен (Oscar Newman) у книзі «Defensible Space: Crime Prevention through Urban Design» (1972) розробив концепцію, за якою фізична організація житлових районів може знижувати злочинність. Чітке маркування приватних і напівприватних територій, візуальна доступність дворів і входів у будинки мали підвищувати «відповідальність» мешканців за спільний простір.

Ця праця Ньюмена набула відомості резонансу в середовищі архітекторів, соціологів і кримінологів. Вона вписалася в загальну хвилю переосмислення того, як простір впливає на соціальну поведінку та розподіл влади у місті. Ньюмен зазначає, що міська концентрація населення є відносно новим явищем навіть в тодішній історії США (Newman, 1996, p. 11). Однією з основних тез Ньюмана є висока кореляція між злочинністю і доходами жителів. У районах із низьким доходом рівень злочинності значно вищий. У той же час, у районах із середнім і високим доходом (особливо в передмістях) рівень злочинності значно нижчий: «У житлових районах рівень злочинності, як правило, змінюється обернено пропорційно доходу населення: чим нижчий дохід, тим вищий рівень злочинності» (Newman, 1996, p. 15). У 1950–1960-х роках федеральний уряд США фінансував масове будівництво багатопверхових житлових проектів для малозабезпечених сімей. Висока щільність населення в поєднанні з недостатньою соціальною інтеграцією створила сприятливі умови для зростання злочинності в таких районах (Newman, 1996, p. 15).

У цей час у західній Європі особливого резонансу набула «революція 1968 року». Студентські й робітничі протести у Франції (травень 1968-го), Італії, Західній Німеччині спричинили глибокі зсуви в політичній культурі, а також поставили питання доступності міста для молодих поколінь, людей із різних соціальних шарів (Sennett, 2002). У Парижі студенти й молодь протестували проти житлової кризи, нестачі гуртожитків, авторитарних методів управління міським простором тощо. Ідеї права на

місто та автономних зон надихали активістів захоплювати або переоблаштовувати занедбані будівлі, вимагати більш демократичного міського планування. Ці рухи підживлювали критику урбаністичного модернізму та великих інфраструктурних проєктів на кшталт автострад чи масштабних офісних будівель, які часто ігнорували потреби місцевих громад та історію кварталів (Hall, 2016).

Після 1970-х рр. глобальна економіка стрімко змінюється: промислове виробництво частково переміщується до країн південних та східних країн, водночас у країнах Заходу прискорюється розвиток сектору послуг, фінансів і високих технологій. Політика неоліберальних реформ (дерегуляції ринків, приватизації тощо) сприяла транснаціональним потокам капіталу та міграції робочої сили. У цьому контексті відбувається повернення урбаністичних студій до макро-рівня і порівняльного аналізу глобальних процесів.

Річард Сеннет (Richard Sennett) говорить про соціальне життя міста в ключі культурних студій у працях «The Conscience of the Eye» (1990), «Flesh and Stone» (1994). Річард Сеннет у 1990-х – на початку 2000-х досліджував міську культуру, фокусуючись на тому, як архітектурний та дизайн-проєкт визначають способи взаємодії людей із простором. У «The Conscience of the Eye» (1990) він аналізує історичний розвиток міст, наголошуючи на небезпеці монотонної архітектури та стерильних просторів, що не дають можливості для соціальної взаємодії та різноманітності. Сеннет зазначає, що сучасна урбанізація будується на розмежуванні внутрішнього (суб'єктивного) і зовнішнього (фізичного) світів. Це розмежування породжує «страх викриття» та небажання зустрічатися з різноманітністю на вулицях міст (Sennett, 1990). Автор досліджує, як модернізм, протестантська етика та урбаністичне планування створили середовища, які уникають соціальної напруги, але водночас позбавляють міський простір його людяності й різноманітності.

Шерон Зукін (Sharon Zukin) із 1980-х до 2010-х аналізувала джентрифікацію, автентичність та комерціалізацію міських просторів. У книзі «Loft Living» (1982) вона описала, як промислові приміщення у центрі Нью-Йорка перетворюються на стильні лофти (Zukin, 1982). Спочатку вони заселялися представниками креативних професій, а потім – заможнішим середнім класом. Це підвищувало орендну плату та стимулювало витіснення старих мешканців (Zukin, 1982). У «The Cultures of Cities» (1995) та «Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places» (2010) Зукін аналізує символічне виробництво простору, коли міська влада і бізнес активно формують культурні кластери, виставляючи на продаж автентичні бренди історичні вуличок, етнічних ресторанчиків, мистецьких кварталів тощо. Проте, на її думку, надмірний акцент на автентичності загрожує витіснити справжню різноманітність (Zukin, 2010). Таким чином, ринкова логіка оновлених районів дедалі більше перетворює місто на об'єкт споживання, що порушує питання культурної справедливості й соціальної інклюзії.

Мануель Кастельс (Manuel Castells) систематично застосував неомарксистський підхід до урбаністичних процесів у «The Urban Question» (1972). Він критикував Чиказьку школу соціології за натуралізм і нехтування економіко-політичною основою розвитку міста. Для Кастельса урбанізація є результатом капіталістичних відносин і державного регулювання, що зумовлює нерівний розподіл житлових і соціальних ресурсів між різними районами та класами. Концепція «колективного споживання» (житло, транспорт, освіта, заклади охорони здоров'я) демонструє, що міська інфраструктура є ареною боротьби за право мешканців на базові послуги та простір.

У роботі «City, Class and Power» (1978) Кастельс продовжує аналізувати залежність міста від політичної й економічної влади. Він наголошує, що розвиток міста є ареною класових стратегій. Кастельс показує, що міський простір – це поле, де певним районам і групам віддається перевага за рахунок інших. Кастельс аналізує, як економічні й соціальні суперечності капіталізму спричиняють урбаністичну кризу. Кастельс стверджує, що урбаністична криза є одним із проявів більш загальної кризи, викликаної суперечностями між продуктивними силами і відносинами виробництва: «Урбаністичне та екологічне питання стають одними з фундаментальних осей соціальної організації та змін у розвиненому капіталізмі» (Castells, 1978, р. 3) Урбаністична криза впливає з суперечностей між колективним характером споживання (житло, транспорт, охорона здоров'я тощо) та приватними інтересами власників великого капіталу. Держава стає ключовим гравцем у розв'язанні урбаністичних криз, але її дії часто спрямовані на підтримку інтересів домінуючих класів. Наприклад, втручання держави у житлове питання або розвиток інфраструктури часто підпорядковується логіці капіталу, а не реальним потребам суспільства (Castells, 1978, р. 3) Важливу роль у вирішенні урбаністичних питань відіграють соціальні рухи, які спрямовані на демократизацію прийняття рішень і покращення умов життя.

Згодом Кастельс пропонує мережеву концепцію міста, де простір визначається потоками капіталу, інформації та влади. Кастельс стверджував, що завдяки розвитку телекомунікацій та глобальних мереж місто стає частиною «простору потоків» (space of flows), де фізична відстань дедалі менш важлива, зате контакти, інформація й онлайн-зв'язки набирають ваги (Castells, 1996). Ці

питання підіймаються в роботах «The Informational City» (1989), «The Rise of the Network Society» (1996) тощо. Це не означає зникнення міст, а, навпаки, посилює роль вузлових мегаполісів, які стають «агрегаторами» інформації й платформами для інновацій. Відновлення українських міст після війни має враховувати цей аспект: вони не можуть розвиватися відокремлено, а мають бути максимально включені в глобальні економічні, технологічні та культурні мережі, успіх чого позначиться на їхньому розвитку.

Саскія Сассен (Saskia Sassen) у праці «The Global City: New York, London, Tokyo» (Sassen, 1991) аналізувала, як зміна глобальні економічні процеси (зростання ролі фінансів, консультацій, креативних індустрій) перетворює Нью-Йорк, Лондон і Токіо на вузли світової системи. Вона зауважила, що «чим більше економіка стає глобалізованою, тим більше ключові функції управління та контролю концентруються в кількох великих центрах» (Sassen, 1991, р. 6). Глобальні міста стають осередками штаб-квартир ТНК, бірж, юридичних та інжинірингових фірм, водночас посилюється соціальна поляризація між високоприбутковим сектором і низькооплачуваними обслуговуючими працівниками (Sassen, 2001).

На перетині економіки, урбаністики та культурних студій виникла ідея креативної економіки (Scott, 2000). Найвідомішою стала концепція «креативного класу» Річарда Флориди (Richard Florida). Цей автор зауважив, що економічне зростання сучасних міст залежить від залучення креативних спеціалістів – дизайнерів, IT-фахівців, науковців, артистів та інших представників креативних індустрій (Florida, 2012). За Флоридою, міста мають підвищувати свою «ЗТ-конкурентність» (Technology, Talent, Tolerance), тобто розвивати технологічну інфраструктуру, приваблювати талановитих людей і забезпечувати толерантну, культурно розмаїту атмосферу (Florida, 2012, р. 223). Ключовим маркером креативного міського простору стають музичні клуби, кав'ярні, арт-галереї, коворкінги тощо. Креативні галузі стимулюють інновації та зайнятість; водночас, вони можуть зумовлювати ріст дженітрифікації й нерівності, коли «креативні анклавні» розвиваються коштом витіснення бідніших верств. Книга спростовує ідею про те, що глобалізація нівелювала значення місця проживання. Навпаки, урбанізація й концентрація талантів у певних регіонах стають ключовими для економічного прогресу (Florida, 2012, р. 186). Флорида наводить конкретні приклади міст, які стали центрами креативного класу: Остін, Сан-Франциско, Сієтл та інші. Вони змогли створити середовище, яке підтримує творчих людей і стимулює інновації.

Висновки та перспективи дослідження. Упродовж другої половини ХХ століття соціологія міста пройшла виразний еволюційний шлях: від домінування екологічного підходу Чиказької школи до багатовекторного вивчення політичних, економічних та культурних чинників, що формують міський простір. Політичні, історичні й економічні процеси – зокрема відбудова Європи й США після Другої світової війни, розгортання масштабних інфраструктурних проєктів, субурбанізація, поява нових теорій влади й критика капіталістичних відносин – зумовили появу низки нових парадигм. Від етнографічних досліджень «вуличного життя» (В. Вайт) та локальних урбаністичних спільнот (Г. Ганс) до неомарксистської критики капіталу й просторової нерівності (Г. Лефевр, Д. Гарві, Н. Сміт) – усі ці напрямки збагатили теоретичну палітру соціології міста, продемонструвавши складну природу урбаністичних трансформацій. Перехід до мережевих підходів (М. Кастельс) і концепцій глобальних міст (С. Сассен) акцентував увагу на тому, що міста дедалі міцніше інтегруються в глобальну економічну та культурну мережу. Паралельно розвивалися й ідеї креативної економіки (Р. Флорида), де місто розглядається як простір конкуренції за таланти, інновації та розвиток нових індустрій. Усі ці концепції засвідчують: місто не просто «місце проживання», а динамічний простір взаємодії економіки, культури та влади, де соціальні зв'язки набувають надзвичайної складності та рухливості.

Для сучасної України, яка постала перед викликом повоєнного відновлення, історичний та теоретичний досвід західної соціології міста другої половини ХХ століття може стати цінним дороговказом. З одного боку, залучення інвестицій і глобальних технологій є передумовою швидкої модернізації міських просторів; з іншого – надзвичайно важливо не повторити помилок минулого, зокрема надмірного «технократичного» планування чи недооцінки місцевих спільнот та культурних практик. Успішне відновлення міст передбачає збалансоване поєднання макрополітики й участі громадян у прийнятті рішень, впровадження інноваційних рішень і врахування потреб малозахисених груп.

Таким чином, друга половина ХХ століття сформувала багатий теоретичний фундамент для розуміння урбаністичних процесів, розкрила складні аспекти впливу економічних, політичних та культурних чинників на міський простір. Уміння використати ці напрацювання як інтелектуальний ресурс стане вагомою перевагою в процесі повоєнного відродження українських міст, сприяючи створенню інклюзивного, динамічного та креативного середовища, яке відповідатиме принципам соціальної справедливості та стійкого розвитку.

Shkurov Ye. The City in the Processes of Development and Social Change in Western Sociology of the Second Half of the 20th Century

This paper is devoted to the analysis of key theoretical and methodological approaches to the study of the city in Western sociology during the second half of the twentieth century. It identifies the contributions of scholars to understanding the role of political authority, economic institutions, cultural factors, and micro-level social practices in shaping urban space. Particular attention is paid to urban studies examining post-war reconstruction, suburbanisation, gentrification, and the 'right to the city' through the lens of social justice and inclusive planning. The paper also outlines prospects for applying Western urban theories in the development of models for rebuilding and redeveloping contemporary Ukrainian cities, integrating innovative solutions with principles of social responsibility and citizen engagement. This paper may be of interest to researchers focusing on urbanisation, spatial planning, and social change in urban environments.

Key words: *sociology of the city, urban studies, city, suburbanization, gentrification, right to the city, globalization, network society, creative class, reconstruction, modernization, modernism, late modernism.*

Література:

1. Castells M. *The Urban Question: A Marxist Approach* (translated by A. Sheridan). London: Edward Arnold. London, 1977. 502 pp.
2. Castells M. *City, Class and Power*. London: Macmillan, 1978. 198 pp.
3. Castells M. *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell, 1989. 408 pp.
4. Castells M. *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. Oxford: Blackwell, 2010. 597 pp.
5. Florida R. *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books, 2012. 512 pp.
6. Gans H. J. *The Urban Villagers*. New York: The Free Press, 1982. 443 pp.
7. Gans H. J. *The Levittowners: Ways of Life and Politics in a New Suburban Community*. Columbia University Press, 2017. 474 pp.
8. Gottdiener M., Hutchison R. *The new urban sociology* (4rd ed.). Westview Press, 2011. 456 pp.
9. Hall P. *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Oxford: Blackwell, 2016. 192 pp.
10. Harvey D. *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold, 1993. 336 pp.
11. Hurova I. V., Shkurov Y. V. Man in Digitized Urban Socio-Cultural Space. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2023. Volume 24. PP. 75–87. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295321>
12. Isin E. F. Historical sociology of the city. *Handbook of historical sociology*. 2003. London, UK: Sage, pp. 312–325.
13. Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House, 1992. 458 pp.
14. Lefebvre H. *The Production of Space*. 1991. 455 p.
15. Lefebvre H. *Writings on Cities*. Oxford: Blackwell, 2000. 250 pp.
16. Lynch K. *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press, 1960. 208 pp.
17. Newman O. *Creating Defensible Space*. Philadelphia: DIANE Publishing, 1996. 123 p.
18. Park R. E., Burgess E. W., McKenzie R. D. eds. *The City*. Chicago: University of Chicago Press. 1984. 239 pp.
19. Sassen S. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991. 410 pp.
20. Sassen S. Urban sociology in the 21st century. 2007. *21st Century Sociology A Reference Handbook*. pp. 476–486.
21. Savage M., Ward A. *Urban sociology, capitalism and modernity*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press. 2003. 272 pp.
22. Scott A. J. *The Cultural Economy of Citie: Essays on the Geography of Image-Producing Industries*. London: SAGE, 2000. 259 pp.
23. Sennett R. *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*. New York: Alfred A. Knopf, 1990. 266 pp.
24. Sennett R. *The Fall of Public Man*. New York: Alfred A. Knopf, 2002. 414 pp.
25. Smith N. *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. The University of Georgia Press, 2008. 323 pp.
26. Whyte W. F. *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago: University of Chicago Press, 1993. 398 pp.

27. Zukin S. Loft Living. The Johns Hopkins Press Ltd., London, 1982. 212 pp.
28. Zukin S. The cultures of cities. Blackwell, 1995. 322 pp
29. Zukin S. Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places. Oxford: Oxford University Press, 2010. 313 pp.
30. Зубченко, О.С. Образ міста в окупації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2023. № 1 (57). С. 24–34.
31. Козлова І. В. Основні підходи до вивчення міста та специфіка соціології у вивченні містотворчих процесів. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* 2012. Вип. 6. С. 265–275.
32. Кутуєв П.В. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології. К.; Одеса: Айс Принт, 2016. 580 с.
33. Малес Л., Середа В., Соболевська М. та ін. Соціологія міста: навчальний посібник. Донецьк, 2010. 464 с.
34. Міхно Н.К. Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики міського простору: монографія. Дніпро. 2020. 423 с.

References:

1. Castells M. (1997) The Urban Question: A Marxist Approach. London: Edward Arnold. London, 502 pp.
2. Castells M. (1978) City, Class and Power. London: Macmillan, 198 pp.
3. Castells M. (1989) The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process. Oxford: Basil Black well, 408 pp.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Blackwell, 2010. 597 pp.
5. Florida R. (2012) The Rise of the Creative Class. New York: Basic Books, 512 pp.
6. Gans H. J. (1982) The Urban Villagers. New York: The Free Press, 443 pp.
7. Gans H. J. (2017) The Levittowners: Ways of Life and Politics in a New Suburban Community. Columbia University Press, 474 pp.
8. Gottdiener M., Hutchison R. (2011) The new urban sociology (4rd ed.). Westview Press, 456 pp.
9. Hall P. (2016) Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century. Oxford: Blackwell, 192 pp.
10. Harvey D. (1993) Social Justice and the City. London: Edward Arnold, 336 pp.
11. Hurova I. V., Shkurov Y. V. (2023) Man in Digitized Urban Socio-Cultural Space. Anthropological Measurements of Philosophical Research. Volume 24. PP. 75–87. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295321>
12. Isin E. F. (2003) Historical sociology of the city. Handbook of historical sociology. London, UK: Sage, pp. 312–325.
13. Jacobs J. (1992) The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House, 458 pp.
14. Lefebvre H. (1991) The Production of Space. 455 p.
15. Lefebvre H. (2000) Writings on Cities. Oxford: Blackwell, 250 pp.
16. Lynch K. (1960) The Image of the City. Cambridge, MA: MIT Press, 208 pp.
17. Newman O. (1996) Creating Defensible Space. Philadelphia: DIANE Publishing, 123 p.
18. Park R. E., Burgess E. W., McKenzie R. D. eds. (1984) The City. Chicago: University of Chicago Press. 239 pp.
19. Sassen S. (1991) The Global City: New York, London, Tokyo. Princeton, NJ: Princeton University Press, 410 pp.
20. Sassen S. Urban sociology in the 21st century. 2007. 21st Century Sociology A Reference Handbook. pp. 476–486.
21. Savage M., Ward A. (2003) Urban sociology, capitalism and modernity. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press. 272 pp.
22. Scott A. J. (2000) The Cultural Economy of Citie: Essays on the Geography of Image-Producing Industries. London: SAGE, 259 pp.
23. Sennett R. (1990) The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities. New York: Alfred A. Knopf, 266 pp.
24. Sennett R. (2002) The Fall of Public Man. New York: Alfred A. Knopf, 414 pp.
25. Smith N. (2008) Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space. The University of Georgia Press, 323 pp.
26. Whyte W. F. (1993) Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum. Chicago: University of Chicago Press, 398 pp.
27. Zukin S. (1982) Loft Living. The Johns Hopkins Press Ltd., London, 212 pp.
28. Zukin S. (1995) The cultures of cities. Blackwell, 322 pp.
29. Zukin S. (2010) Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places. Oxford: Oxford University Press, 313 pp.

31. Zubchenko, O.S. (2023) Obraz mista v okupatsiyi. Visnyk NTUU «KPI». Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo. № 1 (57). S. 24–34.
32. Kozlova I. V. (2012) Osnovni pidkhody do vyvchennya mista ta spetsyfika sotsiolohiyi u vyvchenni mistotvorchykh protsesiv. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya sotsiolohichna. Vyp. 6. S. 265–275.
33. Kutuyev P.V. (2016) Transformatsiyi modernu: instytutsiyi, ideyi, ideolohiyi. K.; Odesa: Ays Prynt, 580 s.
34. Males L., Sereda V., Sobolevs'ka M. ta in. (2010) Sotsiolohiya mista: navchalnyy posibnyk. Donetsk, 464 s.
35. Mikhno N.K. (2020) Misto yak kulturnyy tekst: osoblyvosti semantyky ta syntahmatyky miskoho prostoru: monohrafiya. Dnipro. 423 s.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2024

Стаття рекомендована до друку 20.12.2024

УДК 316.346.2-055.2

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4\(64\).322701](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322701)

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ НА ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ ТА КОНФЛІКТИ

Багінський А. В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціології*

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0001-5633-4614

andrei.baginsky@gmail.com

Пашкова Д. С.,

студентка кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0009-0008-3994-9076

d.s.pashkova@gmail.com

У статті проаналізовано вплив соціально-політичних трансформацій в Україні на динаміку гендерних відносин і формування гендерних конфліктів від моменту здобуття незалежності до сучасності. Особливу увагу приділено переосмисленню традиційних гендерних ролей, відхід від радянських стандартів під впливом євроінтеграції та змін у суспільно-політичному середовищі, зокрема в контексті економічних і політичних криз, соціальних заворушень та воєнного конфлікту. У статті досліджені основні етапи розвитку гендерної політики в Україні, зокрема запровадження законодавчих ініціатив, спрямованих на подолання гендерної дискримінації та забезпечення рівноправності, а також детально описано їх вплив на показники гендерної рівності. Зазначено вплив міжнародних угод і ініціатив, а також діяльність міжнародних організацій, які роблять значущу роль у зміцненні гендерної рівності в країні.

Особливу увагу приділено аналізу показників гендерної нерівності та їх динаміки, що демонструє вплив реформ, що були прийняті в певний період, на еволюцію гендерних відносин. Визначено причинно-наслідкові зв'язки між законодавчими змінами та зростанням рівня гендерної рівності, а також підкреслено роль громадських організацій у сприянні формуванню гендерної рівності в суспільстві. Також в статті описуються соціальні виклики, зокрема патріархальні стереотипи та спадщина радянської культури, що уповільнює процес досягнення гендерної рівності в Україні.

Для оцінки гендерної рівності та ефективності гендерної політики держави було досліджено гендерні індекси та представлено графік що відображає індекс гендерної нерівності в Україні за період з 1991 по 2021 рік. Підсумовано перспективи розвитку гендерно-чутливої політики та заходи, спрямовані на зміцнення прав жінок і забезпечення їх активної участі в суспільно-політичному житті.

Ключові слова: гендерні відносини, соціально-політичні трансформації, гендерні індекси, нерівність, дискримінація.

Постановка проблеми. Гендерні відносини в Україні зазнали значних трансформацій після розпаду Радянського Союзу. Соціально-політичні зміни, що відбулися в цей період, спричинили переосмислення традиційних гендерних ролей, появу нових викликів та конфліктів. Особливий вплив на ці процеси мали одночасна орієнтація на європейські цінності та неповний відхід від радянської

культурної спадщини. Зокрема, радянські стереотипи продовжують впливати на сучасні гендерні відносини, створюючи напругу в процесі переходу до європейської моделі рівності. Однак, попри значні зміни, питання гендерної рівності в Україні залишається актуальним і продовжує викликати суспільну дискусію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу соціально-політичних трансформацій на гендерні відносини та конфлікти в Україні досліджувалася багатьма науковцями. Останні публікації демонструють значну увагу до змін у гендерних ролях в умовах пострадянського суспільства, а також до впливу європейської інтеграції на переосмислення цих ролей, значна роль приділяється також впливу війни на зміну гендерних ролей та перебудові гендерних відносин та конфліктів саме під час війни.

В статті «Протидія гендерній дискримінації: здобутки та проблеми в Україні» С. Поляруш (2024) наводить низку нормативно-правових актів які прийняті в Україні за останні роки та які покликані протидіяти та попереджувати гендерну дискримінацію. Крім того, авторка наводить дані згідно з якими кількість жінок-керівників і жінок-підприємниць в Україні стрімко збільшується та у найближчі роки може досягнути рівня, що встановлений у спеціальній Директиві ЄС. Ця тенденція, на думку авторки, обумовлена також війною. В статті представлено характеристику стану гендерного паритету у сфері трудових відносин та зроблено висновки щодо зламу стереотипів стосовно «чоловічих» і «жіночих» професій, також підкреслено, що на даному етапі розвитку суспільства гендерна дискримінація набуває прихованих форм, переважаючи у побутовій сфері, та проявляючись переважно у психологічному насильстві. Особливі прояви цей феномен має в мережі Інтернет (Поляруш, 2024, с. 4).

Т. Мельник (2019) в статті «Сучасні виклики гендерної політики в Україні» зазначає, що саме після розпаду Радянського Союзу тиск на жінок в Україні значно послабився. На думку авторки, цьому сприяли такі фактори як індустріалізація домашнього побуту, урбанізація, наука й освіта, а також розвиток контрацепції. Саме розвиток контрацепції сприяв подоланню «сліпого материнства» що був нав'язаний чоловіками, завдяки цьому розвитку: «...Жінка і чоловік стали повновладними арбітрами народжуваності і свідомої самореалізації своїх людських сил, само осмисленої реалізації...» (Мельник, 2019, с.7). У своєму дослідженні авторка також взяла до уваги територіальні та релігійні аспекти впливу на розвиток гендерної рівності.

Ще одним важливим аспектом для дослідження гендерних відносин в цілому є те, що проголошення гендерної політики в Україні сконцентроване переважно на жінці, тобто практично відсутній аналіз чоловічого соціуму (Мельник, 2019, с. 7–14).

Т. В. Коломієць (2019) в статті «Подолання гендерної асиметрії як механізм регулювання соціальних конфліктів українського суспільства» аналізує гендерну асиметрію як фактор, що породжує конфлікти, спираючись на один з індикаторів прояву гендерної асиметрії – Індекс глобального гендерного розвитку. В статті наведено дані, що дозволяють зрозуміти гендерну асиметрію саме в Україні та порівняти з відповідними показниками інших країн. «За сумарними показниками Global Gender Gap, Україна посідає 65-те місце зі 149 країн, а оцінка гендерного паритету становить 70,8%. Якщо аналізувати за чотирма основними критеріями, на основі яких виводиться загальне місце країни, то за показниками економічної участі і можливостей жінок Україна посідає 28 місце, освіти – 26, сфери охорони здоров'я – 56, а за рівнем гендерної рівності в політичному житті – скромне 105 місце» (Коломієць, 2019, с. 6).

В статті «Постмодерна ідентичність: гендерний вимір» Самчук Р. проаналізував причини, особливості та наслідки еволюції традиційного гендерного ладу та гендерних ролей, та зазначив, що «...ці процеси зачіпають як нормативні уявлення і фактичний поділ соціальних ролей і функцій, так і пов'язані з ними індивідуально-психологічні риси і здібності...» (Самчук, 2015, с. 5), а це, в свою чергу означає, що трансформації охопили три головні макросоціальні осі: суспільний поділ праці, політичну владу і шлюбно-сімейні відносини. Станом на 2015 рік, автор зазначав, що аналізуючи український контекст проблеми гендерних відносин можна дійти висновку, що українське суспільство значною мірою є ще патріархальним, про що свідчить домінування патріархальної культури та патріархальних стереотипів і цінностей. «Такий стан пов'язаний з тим, що Україна є молодшою пострадянською державою, яка тільки нещодавно стала на шлях розбудови реальної демократії. Відтак, у соціокультурному просторі України патріархальні цінності та патріархальний гендерний лад на сьогодні є домінуючими, але останнім часом ситуація поступово змінюється в бік вирівнювання гендерних відносин» (Самчук, 2015, с. 7–11).

Хоча перелічені джерела дають важливу інформацію про гендерні відносини та проблеми в Україні, існує потреба в загальному аналізі соціально-політичних змін та їх впливу на гендерні відносини та гендерну нерівність і пов'язані з цим конфлікти в Україні. Вивчення цього питання дає можливість спрогнозувати можливі труднощі в гендерній політиці та запропонувати ефективні рішення.

Мета статті – на основі аналізу даних досліджень українського суспільства описати та пояснити вплив соціально-політичних трансформацій в Україні на гендерні відносини та конфлікти. Мета ж досягається через виконання наступних завдань:

1) простеження еволюції гендерних ролей: від традиційної моделі радянської епохи до сучасних тенденцій, що формуються під впливом євроінтеграційних процесів;

2) ідентифікація ключових змін в гендерних ролях і стереотипах, що сталися в українському суспільстві за останні три десятиліття;

3) виявлення, які саме соціально-політичні процеси мали найбільший вплив на ці зміни, а також яким чином ці процеси вплинули на формування сучасних гендерних відносин і появу нових форм конфліктів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості гендерних відносин та конфліктів в українському суспільстві зумовлені низкою факторів. Основним з них є одночасний вплив двох культурних векторів. З одного боку, це неповне подолання радянських гендерних стереотипів, коли традиційні уявлення про ролі чоловіків і жінок, сформовані в радянську епоху, продовжують активно впливати на сучасні гендерні відносини. Це, своєю чергою, сприяє збереженню дискримінаційних практик і обмеженню можливостей для особистісної реалізації. З іншого боку, євроінтеграційні процеси стимулюють поширення європейських цінностей, зокрема щодо гендерної рівності.

Для оцінки рівня паритету жінок і чоловіків у різних сферах – від рівня заробітної плати до представництва в органах – в багатьох країнах світу фіксуються за допомогою моніторингу рівня розвитку та ефективності гендерної політики держави. Для цього моніторингу (тобто оцінки гендерної рівності на національному та світовому рівнях використовують такий інструмент як індикатори або гендерні індекси. Гендерні індекси, або гендерно-чутливі індикатори (gender indicators, gender-sensitive indicators) є доволі унікальними та дозволяють подати багатовимірне поняття рівності в показник що легко інтерпретується.

Розглянемо графік який відображає індекс гендерної нерівності в Україні за період з 1991 по 2021 рік, створений на основі даних зібраних ПРООН в Україні (ПРООН, 2024).

(Джерело: ПРООН в Україні)

Індекс визначається числами від 0 до 1, де:

0 – повна рівність статей за всіма показниками;

1 – повна нерівність.

Розрахунки здійснюються за трьома основними категоріями:

- охорона жіночого репродуктивного здоров'я (коефіцієнт материнської смертності, та коефіцієнт підліткової народжуваності);
- громадянські права та можливості (% громадян (як чоловіків так і жінок) віком 25+ які здобули середню і вищу освіту, а також частка жінок та чоловіків в парламенті);
- економічна активність жінок та чоловіків (рівень зайнятості обох статей від 15 років).

Важливо зазначити, що ці розрахунки не є досконалими, вони не враховують, наприклад, професійну сегрегацію, яка є поширеною в багатьох країнах світу, а також гендерно зумовлені розриви в заробітній платі. Варто додати, що автори GII також визнають його недосконалість.

Розглянемо детальніше еволюцію гендерної рівності в Україні та спробуємо прослідкувати події, що передували змінам показників у цій сфері.

Після розпаду СРСР економічна та політична нестабільність суттєво вплинула на соціальні інститути, що, у свою чергу, сприяло збереженню патріархальних гендерних стереотипів. Фінансова криза, що розпочалася наприкінці 1990 року, негативно позначилася на ринку праці, зокрема в традиційно «жіночих» сферах, таких як освіта та охорона здоров'я. Зростання рівня безробіття, скорочення соціальних програм та загальна економічна нестабільність призвели до зниження участі жінок у суспільному житті, внаслідок чого рівень гендерної нерівності залишався на високому рівні (0,472–0,473).

У період з 1995 до 1997 року спостерігається помітне покращення показників (з 0,473 до 0,446), що пов'язано з приєднанням України до ряду міжнародних ініціатив. Зокрема, у 1995 році на IV Всесвітній конференції з питань жінок у Пекіні Україна зобов'язалася реалізувати Платформу дій, спрямовану на поліпшення становища жінок у політиці, економіці та соціальному житті. Це активізувало розробку національних планів щодо гендерної рівності, а також сприяло створенню державних та громадських організацій, розвитку правозахисних ініціатив, спрямованих на захист прав жінок та боротьбу з дискримінацією.

У 1996 році було засновано Державний комітет з питань сім'ї та молоді, який сприяв системному підходу у вирішенні гендерних питань. Цей комітет здійснював моніторинг виконання національних програм щодо гендерної рівності та координував державну політику у цій сфері. У 1997 році була затверджена Національна програма «Жінки України», що мала на меті покращення становища жінок у суспільстві, розширення їх економічних можливостей та сприяння гендерній рівності. Програма акцентувала увагу на важливості боротьби з дискримінацією жінок у професійній сфері та суспільному житті.

Тенденція до покращення продовжувалася в період з 1997 до 1999 року, коли показник гендерної нерівності знизився з 0,446 до 0,368. Цей значущий результат став можливим завдяки міжнародному тиску та законодавчим змінам. Підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом у 1998 році передбачало впровадження стандартів, що стосуються рівних можливостей для обох статей, а також реалізацію демократичних реформ, зокрема у сфері прав людини та гендерної рівності. Крім того, євроінтеграційні процеси сприяли активному розвитку громадських організацій, таких як «Ла Страда-Україна», які займаються питаннями боротьби з гендерним насильством, дискримінацією на робочому місці та підвищенням правосвідомості серед жінок, а також активізують зусилля на законодавчому рівні, спрямовані на подолання гендерної дискримінації.

Саме в цей період Україна почала активно звітувати та реалізовувати заходи відповідно до положень Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), що була ратифікована ще в 1981 році.

Дані за період 1999–2001 років свідчать про покращення коефіцієнта гендерної нерівності (з 0,368 до 0,346), що, в першу чергу, зумовлено діями, реалізованими в попередні роки. Політика євроінтеграції продовжувала впливати на Україну, яка все більш орієнтувалася на європейські стандарти прав людини, включаючи гендерну рівність. Додатково, правозахисні та громадські організації активно працювали над питаннями боротьби з гендерною дискримінацією. Підтримка міжнародних організацій, зокрема ООН, також сприяла розвитку політик, що захищають права жінок, а також підвищенню рівня свідомості суспільства щодо гендерних проблем.

У цей період Україна почала виходити з економічної рецесії, а економічне зростання позитивно позначалося на фінансовому становищі громадян, що, в свою чергу, сприяло їхній самореалізації та відобразилося на показниках гендерної нерівності.

Станом на 2001–2003 роки показники гендерної рівності зазнали погіршення (з 0,346 до 0,368) і залишалися на рівні 0,368–0,369 до 2005 року, після чого повернулися до показників, близьких до рівня попередніх років (0,345). Такі коливання пов'язані з соціально-політичними процесами, що відбувалися в країні, зокрема, погіршенням політичної ситуації, економічним спадом та реформами, включаючи реформи на ринку праці, внаслідок яких було скорочено значну частину посад у державному секторі, де переважно працювали жінки. Незважаючи на прийняття важливих міжнародних документів щодо гендерної рівності, таких як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, на національному рівні не було запроваджено достатньо ефективних механізмів для реалізації цих зобов'язань. Також в Україні залишалася суттєва проблема впровадження законодавства на практиці, що посилювало нерівність.

Ситуація почала покращуватися, після того, як суспільна напруга призвела до Помаранчевої революції, яка, в свою чергу, мала значний вплив на соціально-політичні трансформації в країні, сприяючи демократичним змінам та підвищенню рівня свідомості суспільства щодо прав людини та гендерних питань. Водночас революція активізувала діяльність громадських організацій у боротьбі за рівні права, що відобразилося на показниках гендерної нерівності.

Після 2005 року спостерігалось стабільне покращення показників гендерної рівності, що стало результатом євроінтеграційних та демократичних реформ. Громадські організації та урядові ініціативи продовжували розвиватися, зростав відсоток жінок у політиці, а також активізувалася роль жінок у громадському житті.

У період 2007–2008 років, попри світову кризу, яка торкнулася, в тому числі й України, ситуація залишалася відносно стабільною. Це стало можливим завдяки впливу міжнародних організацій та фінансовій підтримці з боку європейських фондів. В Україні почали реалізовувати проекти, спрямовані на захист прав жінок та подолання гендерних стереотипів.

У період з 2009 до 2017 року спостерігалось стабільне покращення ситуації з гендерною рівністю в Україні, що відображається у зниженні коефіцієнта гендерної нерівності з 0,336 у 2009 році до 0,260 у 2017 році. Зокрема, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», прийнятий у 2005 році, протягом цього часу активно сприяв поліпшенню умов праці та рівних можливостей для чоловіків і жінок. Цей закон заклав фундамент для боротьби з дискримінацією за ознакою статі та став основою для наступних реформ.

У 2012 та 2017 роках до цього закону були внесені зміни, що вдосконалили захист прав жінок і чоловіків на робочому місці, зокрема запровадження квот для представництва жінок у політичних органах та покращення умов праці для вагітних жінок. Квоти на представництво жінок у політиці мали суттєвий вплив, сприяючи збільшенню кількості жінок на керівних посадах. Так, якщо в період з 1991 до 2006 року відсоток жінок у політиці коливався від 2,8% до 5–7%, то в результаті реформ 2010 року цей показник зріс до 10–12%. Згідно із законом, політичні партії зобов'язані включати до своїх виборчих списків не менше 30% кандидатів кожної статі.

У 2010–2014 роках у сфері охорони здоров'я була проведена реформа, що включала запровадження програм репродуктивного здоров'я та підвищення доступності медичних послуг для жінок, особливо у сільських та віддалених регіонах.

Підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році включало в себе вимоги щодо імплементації європейських стандартів у сфері прав людини, зокрема гендерної рівності. Україна взяла на себе зобов'язання адаптувати своє законодавство та політики відповідно до цих стандартів. Після Революції Гідності в 2014 році суспільство та громадські організації активізувалися, продовжуючи роботу з просування гендерної рівності.

У 2016 році Україна прийняла Національний план дій з реалізації резолюції ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека», який має на меті інтеграцію гендерних питань у сферу безпеки, забезпечення захисту прав жінок у зонах конфліктів та підвищення їхньої участі у миротворчих процесах. Цей документ сприяв більш активній участі жінок у процесах прийняття рішень і посиленню захисту їхніх прав у період війни на сході України (Жінки. Мир. Безпека, 2016).

У 2017 році був прийнятий закон щодо протидії домашньому насильству, який посилив правову відповідальність за такі дії та створив системні механізми захисту жертв, а також запровадив соціальні служби підтримки та кризові центри для жінок. У тому ж році Україна частково ратифікувала Стамбульську конвенцію, підписану в 2011 році, що також спрямована на боротьбу з насильством проти жінок та домашнім насильством. Згідно статистика Кабінету міністрів України, під час війни кількість зареєстрованих випадків насильства зросла, але завдяки впровадженню закону та діям поліції кількість притягнених до відповідальності за домашнє насилля також зросла: «У 2023 році Національна поліція України зареєструвала понад 291 тисячу фактів домашнього насильства. Це на 20% більше, ніж у 2022 році. Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень збільшилась на 80% (з 1498 до 2701). Окрім того, виявлено на 36% більше адміністративних правопорушень. Однак, за прогнозами Аналітичного центру МВС на 2024 рік очікується збільшення кількості адміністративних правопорушень до 21%, а кримінальних до 30%. Упродовж лише двох місяців 2024 року в Україні зареєстровано на 56% більше кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством.» (Кабінет Міністрів України, 2024).

Ці данні вказують як на зростання кількості звернень щодо випадків домашнього насильства так і на зростання зареєстрованих справ та засуджених, що свідчить про покращення виявлення та розслідування випадків домашнього насильства.

У графіку спостерігається різке покращення показників у період 2017–2021 років: коефіцієнт гендерної нерівності знизився з 0,260 до 0,205 у 2019 році та до 0,200 у 2021 році. Це свідчить про стабільність показників та успіхи попередніх дій щодо покращення гендерної рівності в Україні. Варто зазначити, що з 2013 року, незважаючи на Революцію Гідності та складне соціально-політичне й економічне становище в країні, показники гендерної рівності продовжували стабільно покращуватися, що також свідчить про значний успіх у цій сфері.

Висновки з дослідження і перспективи. Протягом періоду незалежності українське суспільство зіштовхнулося з численними викликами, зокрема, переосмисленням гендерних відносин та ролей, а також традиційних гендерних стереотипів. Соціально-політичні трансформації в Україні мали значний вплив на гендерні відносини, зумовлюючи зміни в ролях жінок і чоловіків на побутовому, суспільному та державному рівнях. Радянська спадщина, з її патріархальними структурами і жорстким розподілом гендерних ролей, продовжувала закріплювати гендерну нерівність, обмежуючи можливості жінок у суспільному житті.

Водночас, соціально-політичні процеси, спрямовані на євроінтеграцію, поступово впроваджували нові підходи до гендерних ролей. Прийняття законів, таких як «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», ратифікація Стамбульської конвенції, а також запровадження гендерних квот у політиці та посилення боротьби з домашнім насильством, сприяли залученню жінок до політичного та громадського життя. Співпраця з міжнародними організаціями і підписання Угоди про асоціацію з ЄС стали важливими кроками в просуванні гендерної рівності, оскільки Україна зобов'язалася дотримуватись європейських стандартів прав людини, включно з протидією гендерній дискримінації.

Події Помаранчевої революції та Революції Гідності, а також активізація громадянського суспільства, посилили увагу до гендерних питань, стимулюючи зміни в соціальних ролях жінок і чоловіків. Проте залишкові стереотипи і економічні виклики продовжують створювати перешкоди на шляху до повної гендерної рівності.

Дані моніторингу ПРООН свідчать про значні досягнення в боротьбі з гендерною нерівністю: з 1991 до 2021 року коефіцієнт гендерної нерівності знизився з 0,472 до 0,200. Цей прогрес став можливим завдяки реформам, які поступово вдосконалювали законодавство та практики, спрямовані на забезпечення гендерної рівності.

Таким чином, еволюція гендерних ролей в Україні протягом трьох десятиліть відображає складний процес переходу від традиційної радянської моделі до сучасних тенденцій, що формуються під впливом європейської інтеграції. Соціально-політичні трансформації, орієнтовані на євроінтеграцію, сприяли покращенню гендерної рівності та реформуванню соціальних інститутів, незважаючи на наявність викликів. Значні досягнення в законодавчій сфері та активна участь жінок у суспільному житті свідчать про постійний поступ у напрямку більш рівноправного суспільства.

Bahinskyi A., Pashkova D. Impact of socio-political transformations in Ukraine on gender relations and conflicts

The article analyzes the impact of socio-political transformations in Ukraine on the dynamics of gender relations and the formation of gender conflicts from the moment of independence to the present day.

Particular attention is paid to the rethinking of traditional gender roles, the departure from Soviet standards under the influence of European integration and changes in the socio-political environment, in particular in the context of economic and political crises, social unrest and military conflict. The article examines the main stages of the development of gender policy in Ukraine, in particular the introduction of legislative initiatives aimed at overcoming gender discrimination and ensuring equality, and also describes in detail their impact on gender equality indicators. The impact of international agreements and initiatives is noted, as well as the activities of international organizations that play a significant role in strengthening gender equality in the country.

Particular attention is paid to the analysis of gender inequality indicators and their dynamics, which demonstrates the impact of reforms adopted in a certain period on the evolution of gender relations. The cause-and-effect relationships between legislative changes and the increase in the level of gender equality are determined, and the role of public organizations in promoting the formation of gender equality in society is emphasized. The article also describes social challenges, in particular patriarchal stereotypes and the legacy of Soviet culture, which slows down the process of achieving gender equality in Ukraine.

To assess gender equality and the effectiveness of the state's gender policy, gender indices were studied and a graph was presented reflecting the gender inequality index in Ukraine for the period from 1991 to 2021. The prospects for the development of gender-sensitive policies and measures aimed at strengthening women's rights and ensuring their active participation in public and political life are summarized.

Ключові слова: гендерні відносини, соціально-політичні трансформації, гендерні індекси, нерівність, дискримінація.

Література:

1. Поляруш С. І. Протидія гендерній дискримінації: здобутки та проблеми в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. № 16. 2024. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-23-27> (дата звернення: 20.10.2024).
2. Мельник Т. Сучасні виклики гендерної політики в Україні. *Соціальна робота та соціальна освіта*. №3. 2019. URL: <https://doi.org/10.31499/3.2019.190397> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
3. Коломієць Т. В. Подолання гендерної асиметрії як механізм регулювання соціальних конфліктів українського суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3 (43). URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).195641](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).195641) (дата звернення: 20 жовтня 2024).
4. Самчук Р. В. Постмодерна ідентичність: гендерний вимір. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2015. № 9-10. С. 52–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Multi_2015_9-10_5 (дата звернення: 20 жовтня 2024).
5. Гендерний профіль України. *Програма розвитку ООН*. 2024. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/gender-profile-ukraine> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
6. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Центр Разумкова; кер. проект О. Пищуліна; ред. А. Чернова. Київ: «Заповіт», 2016. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
7. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право*. № 1/2022. URL: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.11> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
8. Глуценко В. Впровадження гендерних квот – це тимчасовий захід для залучення жінок до політичного життя країни. *Центральна виборча комісія*: веб-сайт. URL: <https://www.cvk.gov.ua/zmi-pro-tsvk/vprovodzhennya-gendernih-kvot-tse-timchasoviy-zahid-dlya-zaluchennya-zhinok-dopolitichnogo-zhittya-krayini-viktoriya-glushhenko.html> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
9. Прокопій Д. Гендерні диспропорції в Україні під час війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*: веб-сайт. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproportsiyi-v-ukrayini-pid-chas-viynu> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
10. Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2023 р. № 815-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text>. (дата звернення: 20 жовтня 2024).
11. Соціальний інститут та гендерний індекс. Україна: веб-сайт. // URL: <http://www.genderindex.org/country/ukraine> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
12. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 2005 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2866-iv-3177> (дата звернення: 20 жовтня 2024).

13. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 2017 р. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
14. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гендерної рівності» від 2012 р. // URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH6EZ00A?an=7> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
15. Національний план дій з реалізації резолюції ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» від 2016 р. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1544-2020-%D1%80> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
16. Національний форум «Імплементція Резолюції 1325 «Жінки. Мир. Безпека» під час війни», 2023 р. // URL: <https://ukraine.unwomen.org/en/digital-library/videos/2023/06/national-action-plan-for-implementation-of-un-sc-res-1325-on-women-peace-security-until-2025> (дата звернення: 20 жовтня 2024).
17. Кількість випадків домашнього насильства зросла на 20% / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kilkist-vypadkiv-domashnoho-nasylstva-zroslo-na-20-mvs-ta-parlament-pratsiuiut-nad-posyleniam-vidpovidalnosti> (дата звернення: 27.10.2024).

References:

1. Poliarush, S. I. (2024). Protydiia hendernoï dyskryminatsii: zdobutky ta problemy v Ukraini [Counteraction to Gender Discrimination: Achievements and Challenges in Ukraine]. *Scientific notes. Series: Law*. № 16. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-23-27> [in Ukrainian]
2. Melnyk, T. (2019). Suchasni vyklyky hendernoï polityky v Ukraini [Contemporary Challenges of Gender Policy in Ukraine]. *Social work and social education*. №3. URL: <https://doi.org/10.31499/3.2019.190397> [in Ukrainian]
3. Kolomiets, T. V. (2019). Podolannia hendernoï asymetrii yak mekhanizm rehuliuвання sotsialnykh konfliktiv ukrainskoho suspilstva. [Overcoming Gender Asymmetry as a Mechanism for Regulating Social Conflicts in Ukrainian Society]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 3(43). URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).195641](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).195641) [in Ukrainian]
4. Samchuk R. V. (2015) Postmoderna identychnist: hendernyi vymir [Postmodern Identity: A Gender Dimension]. *Multiversum. Filosofskyi almanakh*. 9-10. P. 52-64. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/gender-profile-ukraine> [in Ukrainian]
5. Prohrama rozvytku OON (2024) Hendernyi profil Ukrainy [UNDP Gender Profile of Ukraine]. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/gender-profile-ukraine> [in Ukrainian]
6. Henderna rivnist i rozvytok: pohliad u konteksti yevropeiskoi stratehii Ukrainy (2016) [Gender Equality and Development: A View in the Context of Ukraine's European Strategy]. Kyiv: «Zapovit». URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf> [in Ukrainian]
7. Nalyvaiko L. R., Martsenyuk L. V. (2022) Prava zhinok ta henderna rivnist v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Women's Rights and Gender Equality in Ukraine: Problems of Theory and Practice]. Private and Public Law. № 1 URL: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.11> [in Ukrainian]
8. Hlushchenko V. (2020) Vprovadzhennia hendernykh kvot – tse tymchasovyi zakhid dlia zaluchennia zhinok do politychnoho zhyttia kraïny [Introduction of Gender Quotas as a Temporary Measure for Women's Inclusion in the Country's Political Life]. *Central Election Commission: web-site*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/zmi-pro-tsvk/vprovadzhennya-gendernih-kvot-tse-tymchasoviy-zahid-dlya-zaluchennya-zhinok-do-politichnogo-zhittya-krayini-viktoriya-glushhenko.html> [in Ukrainian]
9. Prokopii D. (2023) Henderni dysproportsii v Ukraini pid chas viiny [Gender Disparities in Ukraine During the War]. *National Institute of Strategic Studies* URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproportsiyi-v-ukrayini-pid-chas-viiny> [in Ukrainian]
10. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii podolannia hendernoho rozdilu v oplati pratsi na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii na 2023–2025 roky (2023) [On Approval of the National Strategy for Overcoming the Gender Pay Gap Until 2030 and the Adoption of an Action Plan for Its Implementation for 2023–2025]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian]
11. Sotsialnyi instytut ta hendernyi indeks (2024) Ukraina [Social Institute and Gender Index: Ukraine]. URL: <http://www.genderindex.org/country/ukraine> [in Ukrainian]
12. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv» (2005) [Law of Ukraine on Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2866-iv-3177> [in Ukrainian]
13. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasylniu» (2017) [Law of Ukraine on Prevention and Combating Domestic Violence]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19> [in Ukrainian]

14. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia hendernoї rivnosti» (2012) [Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts Concerning Ensuring Gender Equality]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH6EZ00A?an=7> [in Ukrainian]
15. Natsionalnyi plan dii z realizatsii rezoliutsii OON № 1325 «Zhinky, svit, bezpeka» (2016) [National Action Plan for the Implementation of UN Resolution No. 1325 "Women, Peace, Security"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1544-2020-%D1%80> [in Ukrainian]
16. Natsionalnyi forum «Implementatsiia Rezoliutsii 1325 «Zhinky, Myr, Bezpeka» pid chas viiny» (2023) [National Forum "Implementation of Resolution 1325 'Women, Peace, Security' During the War"]. URL: <https://ukraine.unwomen.org/en/digital-library/videos/2023/06/national-action-plan-for-implementation-of-un-sc-res-1325-on-women-peace-security-until-2025> [in Ukrainian]
17. Kabinet Ministriv Ukrainy (2024) Kilkist domashnoho nasylstva zroslo na 20% [The Number of Domestic Violence Cases Increased by 20%]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kilkist-vypadkiv-domashnoho-nasylstva-zroslo-na-20-mvs-ta-parlament-pratsiuiut-nad-posylenniam-vidpovidalnosti> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 01.11.2024

Стаття рекомендована до друку 18.11.2024

СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ РЕСУРСАМИ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ

Богаченко М. М.,

аспірант кафедри парламентаризму

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-1902-6126

zubchyk@ukr.net

У статті автор зосереджується на аналізі ключових стратегій та викликів, з якими стикається українська держава у контексті управління своїми ресурсами. В умовах переходу до ринкової економіки та інтеграції в міжнародні структури, Україна зіштовхується з необхідністю реформування традиційних підходів до управління державними активами. Автори розглядають різноманітні аспекти цієї проблематики, включаючи ефективність використання природних, фінансових та людських ресурсів, а також впровадження новітніх технологій та інноваційних методів управління.

У статті висвітлюються реформи державного управління, які були ініційовані в Україні, зокрема, Стратегія реформування державного управління на 2022–2025 роки. Проаналізовано також результати оцінки стану державного управління, проведеної експертами Програми SIGMA, які вказують на позитивні зміни в оцінках громадян щодо реформ. Окрім того, розглядається важливість створення ефективної системи управління державними фінансами, яка сприятиме сталому соціально-економічному розвитку держави.

Запропоновано низку рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності управління державними ресурсами з допомогою політичного менеджменту, включаючи забезпечення прозорості та відповідальності, розвиток професійної публічної служби, та впровадження цифрових технологій. Висновки статті підкреслюють необхідність інтегрованого підходу до управління ресурсами, який враховує як внутрішні, так і зовнішні виклики, з якими стикається Україна на шляху до модернізації своєї політичної системи.

Ключові слова: управління ресурсами, політичний менеджмент, Україна, державні активи, реформи, ефективність, прозорість, відповідальність, стратегічне планування, соціально-економічний розвиток, міжнародна інтеграція.

Постановка проблеми. В Україні існує проблема ефективного управління державними ресурсами, що впливає на розвиток країни та якість життя громадян. Сучасний політичний менеджмент має знайти стратегії для оптимізації використання ресурсів та забезпечення сталого розвитку. Державні ресурси, такі як фінанси, людські ресурси, природні багатства та інфраструктура, є ключовими для розвитку країни. Ефективне управління цими ресурсами визначає економічний потенціал України. Управління ресурсами з політичною відповідальністю вимагає координації між органами влади та відповідальності перед громадянами. Недостатнє управління може призвести до невдоволення громадян та втрати довіри до влади. Україна прагне до європейських стандартів управління, а реформування державного управління є необхідною передумовою для інтеграції в європейський простір. Глобальні виклики, такі як пандемія, зміни клімату та кібербезпека, вимагають ефективного управління ресурсами для забезпечення сталого розвитку та відповіді на кризові ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень показує, що ефективне політичне управління є ключовим для розвитку країни. Дослідники, такі як В.С. Ревенко, М.А. Шульга, О.А. Зубчик, Ф.М. Кирилюк, А.Ю. Брегеда, М.І. Хилько, Г. Вілсон, Дж. Шелдрок, П. Ньюман, А. Гідденс та Р. Дарендорф, вивчали різні аспекти політичного менеджменту, включаючи управління людськими ресурсами, фінансовий менеджмент та соціальні зміни. Ці дослідження підкреслюють важливість

поєднання представницьких та демократичних процесів з ефективним управлінням для досягнення позитивних соціальних змін та ефективного прийняття політичних рішень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета дослідження полягає у тому, щоб показати вплив політичного менеджменту на стратегії управління ресурсами. Для цього потрібно розглянути, як політичний менеджмент впливає на формування та реалізацію стратегій управління державними ресурсами та дослідити, які політичні чинники можуть сприяти або заважати ефективному використанню ресурсів.

Методологія дослідження – дослідження та аналіз існуючих стратегій управління державними ресурсами в Україні та за кордоном, їхнє порівняння. Вивчення законодавчих актів, документів, звітів та інших джерел, що стосуються управління державними ресурсами. Дослідження конкретних випадків успішної або неефективної стратегії управління державними ресурсами.

Виклад основних результатів. Основні управлінські проблеми, які характерні для сучасного політичного менеджменту в Україні в контексті ефективного управління державними ресурсами, на наш погляд, це реформування системи державного управління, ефективність відповіді на глобалізаційні виклики, взаємодія та функціонування органів державного управління. Україна має виклик реформування своєї системи державного управління, щоб вона відповідала сучасним стандартам та потребам. Це включає питання бюджетної консолідації, адміністрування податків і зборів, та бюджетної децентралізації. Зокрема, Постанова уряду України від 8 лютого 2017 року № 142-р схвалювала Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки (Про схвалення Стратегії реформування..., 2017). Основні напрями цієї стратегії включають дотримання бюджетно-податкової дисципліни у середньостроковій перспективі; підвищення ефективності розподілу ресурсів на рівні формування державної політики; міжбюджетні відносини та фіскальна децентралізація; забезпечення ефективного виконання бюджету; підвищення рівня прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами. Імплементация цієї стратегії мала створити умови для стійкого економічного зростання, макроекономічної стабільності, підвищення якості надання державних послуг та ефективності державних інвестицій.

Глобалізація вимагає від державного управління України адаптації до нових економічних, політичних та гуманітарних викликів. Це включає розробку стратегій інноваційного розвитку та цифровізації. Проблеми взаємодії між різними органами державного управління та їх ефективне функціонування є ключовими для реалізації стратегій управління державними ресурсами, а саме, питання координації політик та розподілу повноважень. Саме так сьогодні розглядають ефективність державного управління у відповідь на соціально-економічні, політичні та гуманітарні виклики (Андрієнко, 2021). Вони підкреслюють важливість адаптації системи підготовки фахівців, політики зайнятості та стратегії інноваційного розвитку для мінімізації транзакційних витрат і підвищення конкурентоспроможності.

Крім того, основні проблеми, зазначені у звіті Європейської комісії щодо України за 2023 рік (Ukraine report, 2023), включають недостатню координацію між різними органами влади, низький рівень прозорості та підзвітності, а також необхідність подальшого розвитку цифрових технологій для покращення державного управління. Звіт про впровадження стратегії реформування публічного управління в Україні за висвітлює кілька важливих аспектів політичного менеджменту та пов'язаних з ним проблем. По-перше, йдеться про посилення ролі «центру уряду». Це включає покращення координації та стратегічного планування на рівні центральних органів виконавчої влади. По-друге, реформування державної служби незавершене. Впровадження нових стандартів управління людськими ресурсами, підвищення професійності та політичної нейтральності державних службовців перебуває у процесі впровадження. По-третє, прозорість та підзвітність політичної та публічної влади невисока. Підвищення рівня прозорості в управлінні державними фінансами та забезпечення підзвітності перед громадянами є суттєвою проблемою. Насамкінець, цифровізація – адже, розвиток цифрових послуг та інфраструктури для підвищення ефективності державного управління є дуже важливим чинником. Разом з тим, варто зазначити, що незважаючи на повномасштабне вторгнення Росії, Україна продовжує прогресувати у реформах демократії та верховенства права. Цей звіт Європейської комісії щодо України за 2023 рік вказує на деякий рівень підготовки України в галузі реформи публічного управління, з обмеженим прогресом, зокрема у сферах заснованих на заслугах набору та відбору персоналу, класифікації робіт та реформи заробітної плати. Зазначається, що публічне управління на роздоріжжі, є ще низка тривалих викликів, таких як руйнування авторитарних відносин, що обмежують організації, та інновації з використанням технологій для вирішення проблем. Загальна інституційна слабкість, поєднана з інерцією та зручністю слідування старим підходам, викликає природний опір певним зусиллям реформ, таким як реорганізація та функціональне спрощення. Отже, цей звіт висвітлює кілька ключових аспектів про те, що прогрес у реформах є. Незважаючи на повномасштабне вторгнення Росії, Україна продовжила впроваджувати демократичні реформи та реформи у сфері верховенства права. Надання статусу кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 року

прискорило цей процес. Державне Україна демонструє певний рівень готовності у сфері реформування державного управління, хоча прогрес у деяких секторах сповільнився через війну. Зокрема, це стосується конкурсного прийому на державну службу та реформування системи оплати праці. Розвиток цифрових послуг сприяє підвищенню ефективності державного управління. Україна продовжує реформу децентралізації, яка є основою стійкості країни. Після успішного завершення територіальної частини реформи, необхідно забезпечити реалізацію інших її складових. Україна досягла значного прогресу у впровадженні реформи органів суддівського врядування, спрямованої на забезпечення доброчесності та професіоналізму. Загалом, звіт підкреслює важливість продовження реформ для досягнення європейських стандартів та інтеграції України до ЄС.

На вирішення кількох ключових проблем політичного менеджменту у контексті управління державними ресурсами спрямована прийнята Стратегія реформування публічного управління в Україні на 2022-2025 роки (Уряд схвалив Стратегію, 2021). По-перше, підвищення ефективності державного управління. Це означає створення професійної, результативної та підзвітної системи центральних органів виконавчої влади, що забезпечує ефективне формування та реалізацію державної політики. По-друге, зниження адміністративного навантаження. Стратегія передбачає покращення якості надання адміністративних послуг та зниження адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання. По-третє, прозорість та підзвітність політичної та публічної влади. Підвищення рівня прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами та забезпечення законності адміністративних дій – це важливе завдання в контексті вирішення проблеми ефективного політичного менеджменту. Четверте, це розвиток цифрових послуг та інфраструктури для підвищення ефективності державного управління та забезпечення зручності для громадян і бізнесу. І, п'яте, професійна та політично нейтральна публічна служба. Формування системи, орієнтованої на захист інтересів громадян, що включає впровадження нових стандартів управління людськими ресурсами. Ці заходи спрямовані на створення в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка відповідає європейським стандартам та забезпечує захист інтересів громадян. У цьому зв'язку важливим має бути аналіз та оцінка виконання показників стратегії реформи публічного управління за 2022-2025 роки, що може надати інформацію про прогрес у впровадженні реформ, зокрема щодо якості адміністративних послуг та розвитку професійної державної служби.

Звіт МВФ про управління публічними інвестиціями в Україні за 2019 рік вказує на значну прогалину в ефективності, яка становить близько 32% (Програма України, 2023). Це означає, що Україна використовує свої публічні інвестиції менш ефективно порівняно з іншими країнами, що розвиваються. Основні проблеми, зазначені у звіті, включають недостатню координацію та планування, низьку якість проектів, низьку прозорість та підзвітність політичної та державної влади, відсутність об'єктивної оцінки та моніторингу. Ідеться про те, що відсутність чіткої координації між різними органами влади та недостатнє стратегічне планування призводять до неефективного використання ресурсів. Багато інвестиційних проектів не відповідають високим стандартам якості, що знижує їхню ефективність та вплив на економіку. Недостатній рівень прозорості та підзвітності у процесі управління публічними інвестиціями сприяє корупції та неефективному використанню коштів. Відсутність систематичного підходу до оцінки та моніторингу інвестиційних проектів ускладнює виявлення та виправлення проблем на ранніх стадіях. Для покращення ситуації МВФ рекомендує Україні впровадити більш ефективні механізми планування та координації, підвищити стандарти якості проектів, забезпечити прозорість та підзвітність, а також розробити системи для регулярної оцінки та моніторингу інвестиційних проектів. Це допоможе зменшити прогалину в ефективності та підвищити економічний потенціал країни. Крім того, важлива довіра до уряду та якість управління. У документі зазначається, що важливо покращити рівень довіри між громадянами та урядом, обмежити приватні інтереси в процесі прийняття політичних рішень та посилити громадянські інституції.

Застосування методу кейсів дає можливість показати, що у межах реформи публічного управління в Україні проблема недостатньої ефективності управління державними ресурсами може бути вирішена з допомогою будівництва сильних та відповідальних державних інституцій, запровадження реформ, спрямованих на зміну підходу до структур, процесів та людей в органах виконавчої влади, забезпечення якісних рішень, які відповідають потребам громадян та підтримують стале соціальне розвиток, з допомогою формування професійної державної служби, Кейс Стратегії реформування публічного управління в Україні (2022–2025) показує, що проблема низької якості адміністративних послуг та неефективного управління ресурсами може бути вирішена з допомогою забезпечення високоякісних послуг та зручних адміністративних процедур для громадян та бізнесу: Розвиток системи ефективних адміністративних послуг, формування професійної та політично нейтральної державної служби, ефективного розроблення та впровадження політики. Ці кейси демонструють практичні заходи, спрямовані на покращення управлінських процесів та розвиток державних інституцій в Україні з допомогою прийняття політичних рішень.

У цьому зв'язку розглянемо декілька можливих рекомендацій, які можуть бути корисними для України у вирішенні управлінських проблем, пов'язаних зі стратегією управління державними ресурсами. Вважаємо, що є необхідним посилення стратегічного планування шляхом розробки та впровадження чітких довгострокових стратегій управління ресурсами, які враховують економічні, соціальні та екологічні аспекти. Розширити використання даних для аналізу та прогнозування потреб у ресурсах. Проведення реформ, спрямованих на підвищення ефективності та прозорості управлінських процесів. Впровадження сучасних ІКТ для автоматизації процесів управління людськими ресурсами. Щодо забезпечення відповідальності та підзвітності – потребує створення механізмів для забезпечення підзвітності органів виконавчої влади перед громадянами, впровадження системи оцінки ефективності управління ресурсами. Розвиток професійної державної служби вимагає формування системи професійного розвитку, яка відповідає потребам державної служби, забезпечення належних умов праці та конкурентної системи оплати праці. Вдосконалення процедур надання адміністративних послуг потребує забезпечення їх доступності та якості. Розвиток електронного урядування для спрощення взаємодії громадян з державними органами.

Висновки. Політичний менеджмент відіграє вирішальну роль у формуванні ефективних стратегій управління державними ресурсами, що включає аналіз тенденцій розвитку, прогнозування наслідків та вироблення рекомендацій для політичного керівництва. Управління державними ресурсами вимагає інтегрованого підходу, який поєднує стратегічне планування, координацію політики, управління людськими ресурсами, підзвітність, надання адміністративних послуг та електронне урядування. Реформування системи державного управління є ключовим для підвищення ефективності управління ресурсами. Важливим аспектом управління державними ресурсами є забезпечення прозорості та відкритості у процесах прийняття рішень, а також активне залучення громадськості та зацікавлених сторін. Ефективне управління державними ресурсами потребує регулярного моніторингу та оцінки впроваджених стратегій та політик, щоб вчасно корегувати та адаптуватися до змінюваних умов.

Bohachenko M. State resource management strategies as a problem of modern political management in Ukraine

The article focuses on the critical strategies and challenges faced by the Ukrainian state in the context of managing its resources. Amidst the transition to a market economy and integration into international structures, Ukraine confronts the need to reform traditional approaches to managing state assets. The authors examine various aspects of this issue, including the efficiency of natural, financial, and human resource utilization, and the implementation of cutting-edge technologies and innovative management methods.

The article highlights the public administration reforms initiated in Ukraine, particularly the Public Administration Reform Strategy for 2022–2025. It also analyzes the results of the public administration assessment conducted by SIGMA experts, which indicate positive changes in citizens' perceptions of the reforms. Furthermore, the importance of creating an effective public financial management system that will contribute to the state's sustainable socio-economic development is discussed.

The author offer a set of recommendations aimed at enhancing the efficiency of state resource management, including ensuring transparency and accountability, developing a professional public service, and implementing digital technologies. The conclusions underscore the necessity of an integrated approach to resource management that considers both internal and external challenges faced by Ukraine on its path to modernizing its political system.

Key words: resource management, political management, Ukraine, state assets, reforms, efficiency, transparency, responsibility, strategic planning, socio-economic development, international integration.

Література:

1. Ревенко, В. С. Політичний менеджмент в сучасній Україні. *Вісник Вінницького національного технічного університету*, № 3, 2018, с. 45–52. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10414/226.pdf>.
2. Шульга М., Зубчик О. Політичний менеджмент. Київ: Академвидав, 2013. 160 с.
3. Кирилюк, Ф. М. Поняття, функції та види політичного менеджменту. *МегаЛіб*, № 5, 2019, с. 123–130. URL: http://megalib.com.ua/content/5163_Ponyattya_fynkcii_ta_vidi_politichnogo_menedjmenty.html.

4. Брегеда, А. Ю. Глобальний політичний менеджмент: поняття, типологія, методологія. *Політика*, № 12, 2020, с. 89–95. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-125.html>.
5. Хилько, М. І. Політичний менеджмент як наукова дисципліна та як інструмент управління. *Політика*, № 22, 2021, с. 101–108. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2222.html>.
6. Політичний менеджмент в сучасній Україні. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10414/226.pdf>
7. *Політична система України: конституційна модель та політичні практики*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. URL: <https://book.ipiend.gov.ua/catalog/book/310>
8. Богаченко, М. М. Сучасні наукові концепції політичного менеджменту. *Актуальні проблеми політики*, № 67, 2021, с. 47–52. URL: <https://www.scilit.net/publications/03bb49538e2ed0ef9e07af983883cfb7>.
9. Wilson, G. Political Management in Democratic Societies. *Journal of Political Science*, Vol. 15, 2017, pp. 34–42.
10. Sheldrake, J. Modern Political Management: Concepts and Practices. *Political Studies Review*, Vol. 18, 2019, pp. 56-63.
11. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 142-р. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249797370>
12. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-osoblyvostei-zdiiso-skasuvann-a1178>
13. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави України у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації. Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2022 р. № 187. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zabezpechennya-zahistu-nacionalnih-interesiv-za-majbutnimi-pozovami-derzhavi-ukrayina-u-zvyazku-z-vijskovoyu-agresiyeyu-rosijskoyi-federaciyi-187>
14. Україна передала Європейській Комісії перший Звіт в межах Пакета розширення ЄС 2024 року. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-peredala-yevropejskij-komisiyi-pershyj-zvit-v-mezhah-paketa-rozshyrennya-yes-2024-roku>
15. Україна передала Європейській Комісії другий Звіт України у межах Пакета розширення ЄС 2024 року. Новини Міністерства. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-peredala-evropeyskiy-komisii-drugiy-zvit-ukraini-u-mejah-paketa-rozshyrennya-es-2024-roku>
16. Уряд схвалив Дорожню карту реформування управління публічними інвестиціями. Новини. Урядовий портал Кабінету Міністрів України. Міністерство фінансів України, опубліковано 25 грудня 2023 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-dorozhniu-kartu-reformuvannia-upravlinnia-publichnymy-investitsiyamy>
17. Стратегічна інвестиційна рада схвалила Єдиний проєктний портфель здійснення публічних інвестицій. Новини та Анонси. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/strategichna_investitsiina_rada_skhvalila_iedinii_projektnii_portfel_zdiisnennia_publichnikh_investitsii-4790
18. Zміна. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. URL: <https://zmina.ua/publication/tinovyj-zvit-do-rozdilu-23-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-zvitu-yevropejskoyi-komisiyi-shhodo-ukrayiny-u-2023-roczii/>
19. Андрієнко, М., & Гаман, П. Проблеми та перспективи державного управління України в умовах глобалізації економіки. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 1(1(7)). С. 6–25. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1\(7\)-6-25](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1(7)-6-25)
20. Ukraine report. Європейська Комісія. SWD(2023) 699. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/22506-SWD_2023_699-Ukraine-report_ENG-UKR.pdf
21. Уряд схвалив Стратегію реформування державного управління України до 2025 року. Служба Міністра Кабінету Міністрів України, опубліковано 21 липня 2021 року. Урядовий портал Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-strategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-ukrayini-do-2025-roku>
22. Програма України, підтримана в рамках Механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility – EFF). Міжнародний валютний фонд. URL: <https://www.imf.org/uk/News/Articles/2023/03/31/pr23101-ukraine-imf-executive-board-approves-usd-billion-new-eff-part-of-overall-support-package>

References:

1. Revenko, V.S. (2018). Politychnyi menedzhment v suchasni Ukraini [Political management in modern Ukraine]. *Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu – Bulletin of Vinnytsia National Technical University*, (3), 45–52. Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10414/226.pdf> [in Ukrainian].
2. Shulha, M., & Zubchuk, O. (2013). *Politychnyi menedzhment [Political management]*. Kyiv, Ukraine: Akademvydav [in Ukrainian].
3. Kyrlyuk, F.M. (2019). Poniattia, funktsii ta vydy politychnoho menedzhmentu [Concepts, functions, and types of political management]. *Megalib*, (5), 123–130. Retrieved from http://megalib.com.ua/content/5163_Ponyattya_funkcii_ta_vidi_politichnogo_menedjmenty.html [in Ukrainian].
4. Brehada, A.Yu. (2020). Hlobalnyi politychnyi menedzhment: poniattia, typolohiia, metodolohiia [Global political management: concepts, typology, methodology]. *Polityka – Politics*, (12), 89–95. Retrieved from <http://politics.ellib.org.ua/pages-125.html> [in Ukrainian].
5. Khylyk, M.I. (2021). Politychnyi menedzhment yak naukova dystsyplina ta yak instrument upravlinnia [Political management as a scientific discipline and as a management tool]. *Polityka – Politics*, (22), 101–108. Retrieved from <http://politics.ellib.org.ua/pages-2222.html> [in Ukrainian].
6. Politychnyi menedzhment v suchasni Ukraini [Political management in modern Ukraine]. Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10414/226.pdf> [in Ukrainian].
7. Politychna systema Ukrainy: konstytutsiina model ta politychni praktyky [Political system of Ukraine: constitutional model and political practices]. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Retrieved from <https://book.ipiend.gov.ua/catalog/book/310> [in Ukrainian].
8. Bohachenko, M.M. (2021). Suchasni naukovy kontseptsii politychnoho menedzhmentu [Modern scientific concepts of political management]. *Aktualni problemy polityky – Current Issues of Politics*, (67), 47–52. Retrieved from <https://www.scilit.net/publications/03bb49538e2ed0ef9e07af983883cfb7> [in Ukrainian].
9. Wilson, G. (2017). Political management in democratic societies. *Journal of Political Science*, 15, 34–42 [in English].
10. Sheldrake, J. (2019). Modern political management: Concepts and practices. *Political Studies Review*, 18, 56–63 [in English].
11. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2017–2020 roky. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 liutoho 2017 r. № 142-r [On approval of the Strategy for reforming the public finance management system for 2017–2020. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 8, 2017, No. 142-r] *Kabinet Ministriv Ukrainy – Cabinet of Ministers of Ukraine*. (2017). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/249797370> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia osoblyvosti zdiisnennia publichnykh zakupivel tovariv, robiv i posluh dlia zamovnykiv, peredbachenykh Zakonom Ukrainy “Pro publichni zakupivli”, na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini ta protyhom 90 dniv z dnia yoho prypynennia abo skasuvannia [On approval of the peculiarities of public procurement of goods, works and services for customers provided by the Law of Ukraine “On Public Procurement” during the period of martial law in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation] (2023). *Kabinet Ministriv Ukrainy – Cabinet of Ministers of Ukraine*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-osoblyvosti-zdiiso-skasuvann-a1178> [in Ukrainian].
13. Pro zabezpechennia zakhystu natsionalnykh interesiv za maibutnimi pozovamy derzhavy Ukraina u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii [On ensuring the protection of national interests in future claims of the state of Ukraine in connection with the military aggression of the Russian Federation] (2023). *Kabinet Ministriv Ukrainy – Cabinet of Ministers of Ukraine*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zabezpechennya-zahistu-nacionalnih-interesiv-za-majbutnimi-pozovami-derzhavi-ukrayina-u-zvyazku-z-vijskovoyu-agresiyeyu-rosijskoyi-federaciyi-187> [in Ukrainian].
14. Ukraina peredala Yevropeiskii Komisii pershyi Zvit v mezhakh Paketa rozshyrennia YeS 2024 roku [Ukraine submitted the first Report to the European Commission within the framework of the EU Enlargement Package 2024] (2024). *Kabinet Ministriv Ukrainy – Cabinet of Ministers of Ukraine*. Retrieved from <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-peredala-yevropejskij-komisiyi-pershyj-zvit-v-mezhah-paketa-rozshyrennya-yes-2024-roku> [in Ukrainian].
15. Ukraina peredala Yevropeiskii Komisii druhyi Zvit Ukrainy u mezhakh Paketa rozshyrennia YeS 2024 roku [Ukraine submitted the second Report to the European Commission within the framework of the EU Enlargement Package 2024] (2024). Ministerstvo yustyttsii Ukrainy. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukrayina-peredala-evropeyskiy-komisii-drugiy-zvit-ukraini-u-mejah-paketa-rozshyrennya-es-2024-roku> [in Ukrainian].

16. Uriad skhvalyv Dorozhniu kartu reformuvannia upravlinnia publichnymy investytsiiamy [The government approved the Roadmap for reforming public investment management] (2024). *Kabinet Ministriv Ukrainy – Cabinet of Ministers of Ukraine*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-dorozhniu-kartu-reformuvannia-upravlinnia-publichnymy-investytsiiamy> [in Ukrainian].
17. Stratehichna investytsiina rada skhvalyla Yedynyi proiektnyi portfel zdiisnennia publichnykh investytsii [The Strategic Investment Council approved the Unified Project Portfolio for Public Investment Implementation] (2024). Ministerstvo finansiv Ukrainy. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/strategichna_investytsiina_rada_skhvalila_iedynii_proiektnii_portfel_zdiisnennia_publichnykh_investytsii-4790 [in Ukrainian].
18. Tinovyj zvit do rozdiliv 23 “Pravosuddia ta fundamentalni prava” Zvitu Yevropeiskoi komisii shchodo Ukrainy u 2023 rotsi [Shadow report on Chapter 23 “Justice and Fundamental Rights” of the European Commission's report on Ukraine in 2023] (2023). Zmina. Retrieved from <https://zmina.ua/publication/tinovyj-zvit-do-rozdilu-23-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-zvitu-yevropejskoyi-komisiyi-shchodo-ukrayiny-u-2023-roczii/> [in Ukrainian].
19. Andriienko, M., & Haman, P. (2021). Problemy ta perspektyvy derzhavnoho upravlinnia Ukrainy v umovakh hlobalizatsii ekonomiky [Problems and prospects of public administration in Ukraine in the context of economic globalization]. *Nauk. visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: Public Administration*, 1(1(7)), 6–25. [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1\(7\)-6-25](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1(7)-6-25) [in Ukrainian].
20. Yevropeiska Komisiia. (2023). SWD(2023) 699: Ukraine report. Retrieved from https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/22506-SWD_2023_699-Ukraine-report_ENG-UKR.pdf [in Ukrainian].
21. Uriad skhvalyv Stratehiiu reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy do 2025 roku [The government approved the Strategy for reforming public administration of Ukraine until 2025] (2023). *Kabinet Ministriv Ukrainy*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-strategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-ukrayini-do-2025-roku> [in Ukrainian].
22. Prohrama Ukrainy, pidtrymana v ramkakh Mekhanizmu rozshyrenoho finansuvannia (Extended Fund Facility – EFF) [Ukraine's program supported under the Extended Fund Facility (EFF)] (2023). *Mizhnarodnyi valiutnyi fond*. Retrieved from <https://www.imf.org/uk/News/Articles/2023/03/31/pr23101-ukraine-imf-executive-board-approves-usd-billion-new-eff-part-of-overall-support-package> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.10.2024

Стаття рекомендована до друку 07.11.2024

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР РОЛІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ У ПРОТИДІЇ УКРАЇНОЮ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Бузаров А. І.,

*кандидат філософських наук,
докторант*

*Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Національної академії наук України;*

*дослідник кафедри державного управління і політичних наук
факультету соціальних і гуманітарних наук*

Клайпедського університету (Литва)

ORCID ID: 0009-0009-5085-8340

buzarov.andrey@gmail.com

У статті розглядається комплексність, багатомірність ролі та підтримки України з боку Євроатлантичної спільноти у протидії російській агресії. Україна перебуває у стані війни з росією понад десять років. Наслідки російського вторгнення є значними для системи міжнародної безпеки. Україна як держава, як суб'єкт міжнародних відносин, як історичний феномен бореться за своє існування. Автор статті підкреслює, що Збройні сили України та єдність української нації є орієнтирами для наших міжнародних союзників та партнерів, які підтримують і надають допомогу. Потреба у вивченні таких аспектів зумовлює необхідність наукової концептуалізації історії взаємодії України та Євроатлантичної спільноти. З'ясовано, що російсько-українська війна має міжцивілізаційний характер, повномасштабне вторгнення триває майже три роки і тому виходить за пересічні терміни сучасних воєн. Нами розглянуто цивілізаційний та екзистенційний виміри цієї війни, а також роль Євроатлантичної спільноти у протидії російській агресії. В умовах об'єктивної поточної геополітичної ситуації безальтернативним для України є європейська та Євроатлантична інтеграція, а взаємодія із Євроатлантичною спільнотою становить взаємовигідний процес. Оскільки росія становить пряму загрозу Євроатлантичній ліберальній спільноті, то внаслідок цього вперше в національній історії України отримано систематичну ресурсну, військово-технічну, інформаційну та морально-політичну підтримку демократичних країн Заходу. У подальшому варто приділяти більше уваги концептуалізації зовнішньої підтримки та національній стійкості, що сприятиме збереженню української держави та її інтеграції в Євроатлантичний безпековий простір.

Ключові слова: взаємодія, екзистенційний вимір, Євроатлантична спільнота, міжнародна безпека, російсько-українська війна, підтримка демократичних країн, протидія російській агресії.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Сьогодні загально визнано те, що війна РФ проти України є екзистенційною – буттєвою. Україна як держава, як суб'єкт міжнародних відносин, як історичний феномен бореться за своє існування. Цей факт визнаний на державному, науковому та міжнародному рівнях. Складовими національної стійкості є Збройні Сили України та єдність української нації. Саме ці фактори є орієнтирами для наших міжнародних союзників та партнерів, які з перших днів війни підтримують Україну. При цьому мотивація їх підтримки багатовимірною. Наприклад, боротьба ліберальної демократичної частини світу з поширенням авторитаризму, одним із проявів якого є РФ, є однією із причин допомоги Україні Євроатлантичною спільнотою, яку можна вважати стовпом міжнародної мобілізації на підтримку України.

Специфіка відносин України та Євроатлантичної спільноти становить значний інтерес в контексті політичних аспектів їхньої взаємодії на всіх її етапах. Повномасштабна агресія РФ проти України у лютому 2022 р. значною мірою збільшила цей інтерес в силу зміни перспективи гарантування безпеки та оборони Євроатлантичного простору. Наслідки російського вторгнення в Україну є значними для системи міжнародної безпеки. Проте реакція держав Євроатлантичної спільноти мала свої особливості та тенденції. Фактично ця реакція пройшла декілька етапів та еволюціонувала від

довоєнного військово-політичного співробітництва до союзних відносин після лютого 2022 р. Цей підтекст зумовлює комплексність поняття «підтримка» або «допомога» та ту роль, яку відіграють Євроатлантичні структури в умовах екзистенційної війни України. У такій ситуації роль та підтримка Євроатлантичної спільноти України в умовах агресії також має більш глибоке, екзистенційне значення ніж здається на перший погляд. Сучасна війна РФ проти України має міжцивілізаційний характер, триває вже понад десять років, що виходить за пересічні терміни сучасних воєн. Потреба у вивченні таких аспектів зумовлює необхідність наукової концептуалізації історії взаємодії України та Євроатлантичної спільноти.

Мета дослідження – обґрунтувати комплексність, багатомірність ролі та підтримки України з боку Євроатлантичної спільноти у протидії російській агресії, виявивши її структуру, зв'язки, які виникають у ході взаємодії, а також наслідки для міжнародних систем та глобального розвитку. Аналіз динаміки взаємодії двосторонніх відносин сприятиме виробленню оптимального формату майбутньої стратегії позиціонування України в Євроатлантичному просторі.

Виклад основного матеріалу. *Цивілізаційний та екзистенційний виміри російсько-української війни.* Історичність та трагічність подій, які переживає Українська держава, важко описати науковою мовою. Проте складові цієї війни з історичної точки зору чітко виокремлені українськими істориками. «Це війна за нашу державну й національну Незалежність, оскільки вона має дати відповідь на гамлетівське питання: бути чи не бути? У цьому сенсі вона продукує очевидну аналогію з війною за незалежність США (American War of Independence) 1775–1783 pp., але, звичайно, суттєво візняється соціо- й етнокультурними макроконтекстами та передумовами, історичною добою і геополітичним простором. Насамкінець доречно означити й інші засадничі запити, які постали після 24 лютого 2022 р. Чи стане російсько-українська війна екзистенційною для всього демократичного світу? Чи не переможуть з плином часу нові прагматичні версії західної Realpolitik у взаєминах з неоімперською Росією? Залежно від конкретних відповідей на ці доленосні питання-виклики постане та чи інша конфігурація глобального світу, яка визначить обриси новітньої європейської історії» (Сучасна російсько-українська війна, с. 13–14).

Саме питання бути чи не бути стоїть на порядку денному для України в контексті міжцивілізаційного транзиту, який вже йде багато років. «Екзистенційна загроза, якою стала розв'язана Росією війна, ще раз підтвердила, що в Україні була, є і буде потужна українська нація, яка об'єднала переважну більшість етнічних українців, білорусів, євреїв, кримських татар, молдаван, поляків, румунів, росіян, угорців, громадян інших національностей, які мешкають на її території. Водночас, вона зробила неоціненний внесок у становлення української самосвідомості, ототожнивши поняття «Росія» і «війна», «Росія» і «ворог». Адже процеси національного самоусвідомлення та ідентифікація з Батьківщиною для багатьох українців значно пришвидшилися. Це привело до кардинальних змін у площині національної та громадянської ідентичності, які є чи не головним чинником самоорганізації індивідів, об'єднаних належністю до однієї держави як сукупності «ми», що поділяють єдину систему смислів, переконань, уявлень про свою державу, свою країну, своє майбутнє, себе як члена єдиної спільноти, і «вони» – ті, що напали на нас і прагнуть знищити не лише нашу державу, а й саму згадку про Україну» (Поліщук, 2024). Вони ж є пріоритетними цілями для ворога, який ставить за мету знищення української державності, політичної нації та держави України як суб'єкта міжнародних відносин. «Справжня мета путінської «спецоперації» – це ліквідація української державності, підкорення українського народу та знищення підвалин національної ідентичності» (Рафальський, с. 339). У цьому переконані і більшість українців. Згідно з соціопитуваннями 2024 року Київського міжнародного інституту соціології (KMIC), більшість українців вважають, що РФ хоче знищити українську націю або здійснити фізичний геноцид більшості населення. Також більшість у всіх регіонах України розуміють, що Росія не прагне зупинитися у своїх військових діях. 60% громадян вважають, що мета війни РФ – знищення українців (Сприйняття мети Росії у війні).

Національна стійкість українського народу, як основа супротиву російській агресії. Самоусвідомлення та ідентифікація з Батьківщиною стали основною формування національної стійкості українського народу, яка у свою чергу стала стержнем національного супротиву росіянам та дала можливість військово-політичному керівництву України нарешті офіційно сформулювати наприкінці 2024 року «План внутрішньої стійкості України», який складається з десяти пунктів: «Єдність», «Фронт», «Зброя», «Гроші», «Енергетика», «Безпека», «Громади», «Людський капітал», «Культурний суверенітет», «Політика героїв» (План внутрішньої стійкості України).

Всі ці складові є елементами українського соціуму та держави в умовах війни РФ проти України, де також зовнішня підтримка та взаємодія із західними партнерами є складовою та однією із детермінант національної стійкості України. «Для України важливою складовою у розбудові національної системи стійкості є підтримка ЄС та всіх демократичних держав у протистоянні російській збройній агресії. З огляду на стратегічний напрям зовнішньої політики України – важливим є бенчмаркінг

кращих практик стійкості в ЄС та його державах-членах. Важливу роль у посиленні стійкості як України, так і ЄС, відіграють партнерські відносини Україна – ЄС, що побудовані на довірі, співпраці та діалозі; політичне рішення ЄС щодо надання статусу кандидата на вступ; гуманітарна, економічна, військова, фінансова підтримка та участь ЄС у програмах відновлення України» (Герасимчук, 2022).

Отже, для Української держави та українського народу є очевидним той факт, що саме національна стійкість є запорукою майбутньої перемоги. Однак без багатопланової та комплексної зовнішньої підтримки досягнути закінчення війни на вигідних для себе умовах буде важко. Вже на вищому державному рівні відверто говорять, наприклад, про те, що Україна програє війну, якщо США зменшать обсяг допомоги (Зеленський).

Роль євроатлантичної спільноти у протидії російській агресії. В умовах об'єктивної поточної геополітичної ситуації безальтернативним для України є європейська та євроатлантична інтеграція, а взаємодія із євроатлантичною спільнотою становить взаємовигідний процес. Доцільно також внести певну ясність у цьому дослідженні стосовно використання терміну «євроатлантична спільнота».

Вказане поняття використовується в загальному значенні та означає широке коло суб'єктів міжнародного права, які задіяні в процесі допомоги Україні в протидії російській агресії та її інтеграції в євроатлантичний безпековий простір. Ці терміни також використовуються і на законодавчому рівні. Наприклад, в Указі Президента України, яким була створена Міжнародна робоча група з безпекових питань та євроатлантичної інтеграції України, містяться обидва терміни – «Євроатлантична спільнота» та «Євроатлантичний безпековий простір» (Андрій Єрмак).

Щодо суб'єктів євроатлантичної спільноти, то для цілей цього дослідження до них відносяться: США, як головний драйвер євроатлантичної допомоги Україні, НАТО, як окрема міжнародна структура, країни-НАТО, які надають допомогу на двосторонньому рівні та частина країн тихоокеанського регіону, які входять разом із країнами НАТО в Рамштайн – Японія, Південна Корея, Австралія та Нова Зеландія.

Однак серед авторитетних західних експертних та наукових кіл постійно триває жвава дискусія стосовно спроможності України вести довготривалу екзистенційну війну. «Україна стала тригером прискорення формування нового світопорядку, що у такий спосіб активізувало й дискурс у вітчизняних та західних наукових і експертних колах. Останніми роками дискурс точиться не лише про геостратегічне місце України у сучасному світі, багато в чому зумовлене війною Росії, але й перспектив інтеграції України у майбутній геополітичний простір. Такий стан справ, зокрема, пов'язаний із баченням майбутнього України в новій геополітичній системі. Дискусії точаться довкола здатності України протистояти російській агресії та зберегти у майбутньому державність. Експерти обґрунтовують постійність загроз нацбезпеці України тим, що вона розташована на зламі західної і російської православної цивілізацій» (Політична безпека України).

Важливо зазначити, що постійні дискусії серед західних вчених є результатом іноді полярних точок зору стосовно закінчення війни як серед західних політиків, так і в самому суспільстві. «Загальним висновком із дискусії, що велась останнім часом на сторінках західних політичних періодичних видань, можна вважати те, що стурбованість частини експертного середовища за долю демократії зумовлена не тільки загрозами їй з боку авторитарних режимів, а й загальним станом справ у усередині євроатлантичної цивілізації – активізацією авторитарно орієнтованих сил, нерозв'язаністю суперечностей самого демократичного правління, глобальним характером економічних, соціальних, екологічних, фінансових та інших проблем» (Український соціум).

Трансформація підходів євроатлантичної спільноти щодо підтримки та допомоги Україні. Вже загально визнаним фактом серед більшості країн євроатлантичного простору є визнання мети багаторічної війни РФ проти України – знищення Української держави. «Захід відповів на повномасштабне вторгнення Росії безпрецедентною підтримкою України – як військовою допомогою, так і економічними санкціями проти Москви. Ці дії повністю відповідають принципам міжнародного права» (Євроатлантичне майбутнє України).

Однак вищезгадана відповідь євроатлантичної спільноти пройшла певну еволюцію та парадигмальну зміну підходів. «Хоча масований наступ російських військ, що розпочався 24 лютого, викликав набагато виразніше засудження з боку світової спільноти, ніж анексія Криму та військова інтервенція на Донбасі в 2014–2015 рр., початковий обсяг допомоги Україні з боку США, Великої Британії, країн НАТО та ЄС був явно недостатнім:

– По-перше, на це вплинули занижені стартові оцінки боездатності ЗСУ та рішучості політичного керівництва України чинити організований опір російському вторгненню. Тому перший пакет військової допомоги Україні з боку США та Великої Британії включав переважно ПТРК Javelin, ПЗРК FIM-92 Stinger та інші озброєння, придатні для використання загонами «високотехнологічних партизанів». Іншими словами, військові експерти на Заході припускали, що у разі захоплення більшої

частини або навіть усієї території України російські війська будуть втягнуті у затяжний внутрішній конфлікт, який за своїм характером нагадував би тривалі війни СРСР та США в Афганістані.

– По-друге, адміністрація США та керівництво НАТО категорично відкидали будь-які натяки на можливість прямого залучення до російсько-українського конфлікту, що також впливало на характер та обсяги військової допомоги Україні. Ситуація почала змінюватися лише внаслідок демонстрації боєздатності ЗСУ, які зуміли зупинити та відкинути російські війська від Києва» (Толстов).

Слід зазначити, що станом на кінець 2024 року здатність України стримувати навалу РФ та її союзників зумовлює шукати євроатлантичних партнерів нову стратегію щодо ролі України євроатлантичному безпековому просторі. За підрахунками деяких західних експертів: «Поразка в Україні вимагатиме від США витратити на оборону протягом наступних п'яти років на 808 мільярдів доларів більше, ніж закладено в бюджеті. Починаючи з 2022 року, навпаки, Конгрес виділив Міністерству оборони 112 мільярдів доларів на допомогу Києву. Це означає, що допомога, надана Україні через Пентагон, становить менше 14 відсотків від того, що коштувало б Вашингтону для захисту Європи від переможної Росії. (Ці 112 мільярдів доларів також здебільшого витрачаються вдома, на вітчизняне виробництво озброєнь). Інакше кажучи, дозволити Росії перемогти Україну коштувало б Сполученим Штатам приблизно в сім разів більше, ніж запобігти російській перемозі. Отже, допомога Україні – це, безумовно, правильне фінансове рішення» (McCusker E.).

Проте політизація теми України на рівні політичних еліт Західних країн, а також невизначеність деяких експертних кіл щодо перспектив війни часто використовується в інформаційному полі як тема для дискусії та спекуляцій. Це в свою чергу негативно впливає на настрої українців щодо підтримки Заходу. «Поширення нарративу про «втому Заходу» є небезпечним, оскільки підриває віру у перемогу і насправді суперечить активній підтримці України низкою країн Заходу. Утім, в умовах, коли росія нарощує своє виробництво і отримує допомогу інших тоталітарних режимів, нинішньої підтримки недостатньо. Крім того, допомога Заходу не завжди надходить вчасно. Наприкінці 2022 року лише 15% українців вважали, що Захід утомлюється від України, його підтримка слабка і що Захід хотів би від України поступок росії. Уже через рік, на початку жовтня 2023 року, частка українців, які в це вірять, досягла 30%, а в лютому 2024 року (тобто зараз) – 44%. Наразі ще все-таки більше тих, хто вірить, що Захід продовжує в міру можливостей підтримувати Україну – 49%, проте цей показник знизився з 76% наприкінці 2022 року» (Динаміка політики Заходу).

Боєздатність ЗСУ, національна стійкість українців, а також реальне розуміння західними ліберальними демократичними режимами тієї загрози, яку несе РФ разом із своїми союзниками, зумовили необхідність кардинальних змін щодо підтримки України. «Для України переростання «гібридної війни» (2014–2021) у класичну криваву конвенційну війну створило пряму загрозу існування національної державності й української ідентичності. Це також породило пряму загрозу євроатлантичній ліберальній спільноті. Внаслідок цього вперше в національній історії України отримано систематичну ресурсну, військово-технічну, інформаційну та морально-політичну підтримку демократичних країн Заходу. Водночас для суспільної думки країн Заходу маємо динамічну ситуацію зміни ставлення до оцінки рівня загроз з боку російського імперіалізму» (Віднянський, Мартинов, 2023).

Масштаб, цільове призначення, розподіл, використання та інші складові допомоги Україні з боку демократичних країн Заходу є предметом досліджень різних суспільно-гуманітарних наук. В офіційних документах та науковій літературі терміни «допомога» та «підтримка» Україні в протидії російській агресії вживаються в широкому значенні та можуть мати різні змістовні відтінки залежно від контексту вживання. Наприклад, у дослідженнях, які стосуються відновлення економіки України можна зустріти таке визначення: «Міжнародна допомога – це сукупність економічних, соціальних та технічних благ, наданих для розвитку певної країни. За нинішніх умов міжнародна допомога – це ресурсна база, яка надається для реконструкції інфраструктури, інституцій, економіки, щоб подолати наслідки війни» (Мединська, Боднарюк & Олійник, 2023).

Також використовуються такі терміни, як «військова допомога», «матеріальна/нематеріальна міжнародна безпекова допомога», «безпекова допомога» тощо (Лойшин, Ясенко, Косарецький & Бойко, 2022). Окремо можуть розглядатися різні аспекти допомоги у тому числі, наприклад, в контексті співробітництва з міжнародними фінансовими інституціями (Дем'янюк, 2023). Деякі дослідники, ґрунтовно проаналізувавши зміст різних понять, пов'язаних із допомогою Україні, дійшли висновку: «Законодавець дає визначення понять «міжнародна технічна допомога», «гуманітарна допомога», «благодійна діяльність». Поняття «військова допомога» на законодавчому рівні відсутнє, але вона розглядається як різновид міжнародної допомоги. За результатами дослідження питання військової допомоги очевидно, що найчастіше остання надається у вигляді МТД, гуманітарної допомоги, рідше як благодійна пожертва» (Горобець, 2024).

Висновки. Отже, поняття «допомога» та «підтримка» можуть використовуватися в різних аспектах, контекстах та значеннях. Однак тривалість російсько-української війни, її екзистенційний

вимір для майбутнього української держави, еволюція підходів до підтримки України з боку євроатлантичної спільноти, а також зміна цивілізаційної парадигми розвитку України, зумовлюють необхідність більш ширше дивитися на онтологічне значення ролі євроатлантичної спільноти у протидії російській агресії. Вказаний загальний висновок також зумовлений такими чинниками:

1. Традиційна інтерпретація, наприклад, поняття «військової допомоги» чи «фінансової допомоги» не пояснюють та не охоплюють усю масштабність тієї ролі, яку відіграє євроатлантична спільнота у протидії Україні російській агресії. Як було зазначено вище, поняття «допомоги» та «підтримки» у контексті російсько-української війни, розглядається українськими дослідниками, як правило, через призму військової та макроекономічної фінансової допомоги. Однак таке вузьке тлумачення вказаних термінів залишає поза увагою інші напрями взаємодії та співробітництва України із західними країнами, яке з'явилося після 24 лютого 2022 р.

2. Онтологічне значення усієї різноманітності і багатоплановості взаємодії України та євроатлантичного співтовариства охоплює також інші сфери і напрями, які формують якісно нові зв'язки в умовах російсько-української війни. Наприклад, взаємодія учасників формату «Рамштайн» у процесі надання міжнародної допомоги Україні пройшла певну еволюцію від звичайної платформи щодо політичних консультацій до фактичної неоформленої міжнародної коаліції, яка створила можливості для стратегічного переозброєння ЗСУ та зближення зі стандартами НАТО.

3. Екзистенційний характер боротьби, яку веде Україна за своє збереження, також зумовлює необхідність по-іншому дивитися на усі аспекти допомоги, підтримки, взаємодії та співробітництва, які вже сформувалися між Україною та Євроатлантичним співтовариством. Наприклад, підтримка вимушених переселенців із України в ЄС в умовах війни є стратегічним напрямом збереження генофонду української нації. Підтримка ветеранів війни, їх соціальна адаптація, міжнародна волонтерська гуманітарна діяльність, пошук та арешт російських активів у світі для подальшої їх передачі Україні, боротьба із російською пропагандою, міжнародні санкції проти РФ тощо є особливими формами допомоги і підтримки, яку надають Україні євроатлантичні партнери в умовах війни. Теоретичною основою для необхідності більш широкого тлумачення тієї ролі, яку відіграє Євроатлантична спільнота у підтримці України, є зміна цивілізаційної парадигми розвитку України, яка почала відбуватися ще після подій 2014–2015 років та була пришвидшена повномасштабним вторгненням РФ в Україну в лютому 2022 року.

4. Всі фактори, які в традиційному плані асоціюються із підтримкою та допомогою Україні, а також розуміння екзистенційного виміру євроатлантичної допомоги в більш широкому сенсі, дають можливість більш детально зробити концептуалізацію зовнішньої підтримки і національної стійкості, що є запорукою збереження української держави та її інтеграції в євроатлантичний безпековий простір.

Перспективи подальших досліджень наукової проблеми полягають у подальшому вивченні процесу взаємодії держав Євроатлантичної спільноти щодо протидії агресії РФ проти України і еволюція цієї взаємодії впродовж російсько-української війни, вироблення нових підходів до концептуалізації зовнішньої політики України після 24 лютого 2022 р. У цьому контексті доцільно простежити основні аспекти формування міжнародно-правових та політичних позицій держав Євроатлантичної спільноти, а також історичну трансформацію міжнародного військово-політичного співробітництва між Українською державою та вказаними країнами в процесі зміни цивілізаційної парадигми в Україні та поглядів на Заході.

Buzarov A. The existential dimension of the role of the Euro-Atlantic community in Ukraine's counteraction to Russian aggression

The article examines the complexity and multidimensionality of the Euro-Atlantic community's role and support for Ukraine in countering Russian aggression. Ukraine has been at war with Russia for over a decade. The consequences of the Russian invasion are significant for the international security system. Ukraine, as a state, a subject of international relations, and a historical phenomenon, is fighting for its existence. The article's author emphasizes that the Armed Forces of Ukraine and the unity of the Ukrainian nation are the guidelines for our international allies and partners who support and provide assistance. Studying these aspects necessitates a scientific conceptualization of the history of cooperation between Ukraine and the Euro-Atlantic community. It is established that the Russian-Ukrainian war is intercivilizational, with a full-scale invasion lasting almost three years and, therefore, going beyond the average timeframe of modern wars. The article examines the civilizational and existential dimensions of this war, as well as the role of the Euro-Atlantic community in countering Russian aggression. Given the objective

current geopolitical situation, European and Euro-Atlantic integration is the only alternative for Ukraine, and interaction with the Euro-Atlantic community is a mutually beneficial process.

As Russia poses a direct threat to the Euro-Atlantic liberal community, it has received systematic resource, military, technical, informational, moral, and political support from democratic Western countries for the first time in Ukraine's history. In the future, more attention should be paid to conceptualizing external support and national resilience, which will contribute to preserving the Ukrainian state and integrating it into the Euro-Atlantic security space.

Key words: interaction, existential dimension, Euro-Atlantic community, international security, Russian-Ukrainian war, support for democratic countries, countering Russian aggression

Література:

1. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму / В. А. Смолій, О. В. Ясь // Вісник Національної академії наук України. 2022. № 6. С. 13–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2022_6_3
2. Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни // Політичні дослідження. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/PD_7_.pdf
3. Рафальський О. Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність. Монографія. К. : Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2024. С. 339.
4. Сприйняття українцями мети Росії у війні проти України. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1415&page=1>
5. Володимир Зеленський представив План внутрішньої стійкості України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-predstaviv-plan-vnutrishnoyi-stijkosti-u-94505>
6. Герасимчук Т.Ф. Національна стійкість як детермінанта європейської інтеграції України. Науковий журнал «Politicus» № 4, 2022. С. 18–28. DOI. URL: <http://politicus.od.ua/index.php/2022-ukr?id=58>
7. Zelenskyu fears danger if Ukraine loses unity, defeat if US cuts funds, 1,000 days after war began. URL: <https://www.foxnews.com/media/zelenskyu-fears-danger-ukraine-loses-unity-defeat-us-cuts-funds-1000-days-war-began>
8. Андрій Єрмак та Андерс Фог Расмуссен започаткували Міжнародну робочу групу з безпекових питань та євроатлантичної інтеграції України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/andrij-ermak-ta-anders-fog-rasmussen-zapochatkuvali-mizhnar-88621>
9. Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України О. О. Рафальського, чл.-кор. НАН України, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 27.
10. Український соціум: політико-психологічний вимір зміни поколінь : зб. наук. праць. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 15 груд. 2023 р. / за ред. Ю. Ж. Шайгородського. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ–Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2023. С. 64.
11. Євроатлантичне майбутнє України: шлях до миру та безпеки. Звіт Міжнародної робочої групи з безпекових питань та євроатлантичної інтеграції України. URL: https://president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/27/37/52a021824fa196bc1180d0d8ee96f103_1715679258.pdf
12. Толстов С.В. Екзистенціальний вимір російсько-української війни. URL: <https://ivinas.gov.ua/viinarf-proty-ukrainy/ekzystentsialnyi-vymir-rosiiskoukrainskoi-viiny.html>
13. McCusker E. The Price of Russian Victory. URL: https://www.foreignaffairs.com/ukraine/price-russianvictory?utm_source=PANTHEON_STRIPPED&utm_medium=PANTHEON_STRIPPED&check_logged_in=1
14. Динаміка сприйняття українцями політики Заходу щодо України. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1379&page=1>
15. Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2023. С. 258.
16. Мединська Т. В., Боднарюк І. Л., Олійник Н. Р. Міжнародна допомога як основа повоєнного відновлення економіки України. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2023. № 73. С. 95. DOI: URL: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-14>
17. Лойшин А.А., Ясенко С.А., Косарецький Є.І., Бойко Р.В. (2022). Сутність ключових понять у сфері міжнародної допомоги, наданої для зміцнення обороноздатності України. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. № 3(76). 2022. С. 55.

18. Дем'янюк О. Б. Міжнародна допомога як вид співробітництва з міжнародними організаціями. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. Вип. 9 (09). С. 36–41. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.9-7> (дата звернення: 19.02.2024).
19. Горобець Н. С. Ключові поняття міжнародної допомоги у сфері безпеки і оборони України. Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: 2024. № 1 (21) : С. 23–24.

References:

1. Smolii V.A., Yas O.V. (2022). Suchasna rosiisko-ukrainska viina u svitli postkolonializmu [Modern Russian-Ukrainian War in the Light of Postcolonialism]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. № 6. S. 13–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2022_6_3 [in Ukrainian].
2. Polishchuk Yu. Natsionalna ta hromadianska identychnosti v Ukraini v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: konstanty ta zminy [National and Civil Identities in Ukraine in the Context of the Russian-Ukrainian War: Constants and Changes] // *Politychni doslidzhennia*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/PD_7_.pdf [in Ukrainian].
3. Rafalskyi O. (2024). Ukrainska derzhava. Vytoky. Istorychna evoliutsiia. Suchasnist [Ukrainian state. Origins. Historical evolution. Modernity.]. *Monohrafiia. K. [K] : Vydavnychi dim «ADEF-Ukraina»*. S. 339 [in Ukrainian].
4. Spryiniattia ukraintsiamy mety Rosii u viini proty Ukrainy [Ukrainians' perception of Russia's goal in the war against Ukraine]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1415&page=1> [in Ukrainian].
5. Volodymyr Zelenskyi predstaviv Plan vnutrishnoi stiiikosti Ukrainy [Volodymyr Zelenskyy presented the Internal Resilience Plan of Ukraine.]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-predstaviv-plan-vnutrishnoyi-stijkosti-u-94505> [in Ukrainian].
6. Herasymchuk T.F. (2022). Natsionalna stiiikist yak determinanta yevropeiskoi intehratsii Ukrainy [National resilience as a determinant of Ukraine's European integration]. *Naukovyi zhurnal «Politicus»* № 4. S. 18–28. URL: <http://politicus.od.ua/index.php/2022-ukr?id=58> [in Ukrainian].
7. Zelenskyy fears danger if Ukraine loses unity, defeat if US cuts funds, 1,000 days after war began. URL: <https://www.foxnews.com/media/zelenskyy-fears-danger-ukraine-loses-unity-defeat-us-cuts-funds-1000-days-war-began> [in Ukrainian].
8. Andrii Yermak ta Anders Fogh Rasmussen zapochatkuvaly Mizhnarodnu robochu hrupu z bezpekovykh pytan ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy [Andriy Yermak and Anders Fogh Rasmussen launched the International Working Group on Security Issues and Euro-Atlantic Integration of Ukraine]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/andrij-yermak-ta-anders-fogh-rasmussen-zapochatkuvali-mizhnar-88621>[in Ukrainian].
9. Rafalskyi O.O., Maiboroda O.M. (2023). Politychna bezpeka Ukrainy: problemy politychnoho i derzhavnoho pravlinnia. Prohnozna otsinka, mekhanizmy zabezpechennia [Political Security of Ukraine: Problems of Political and State Government. Predictive assessment, mechanisms of provision] : monohrafiia / za red. chl.-kor. NAN Ukrainy O. O. Rafalskoho, chl.-kor. NAN Ukrainy O. M. Maiborody. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. S. 27 [in Ukrainian].
10. Ukrainskyi sotsium: polityko-psykholohichni vymir zminy pokolin [Ukrainian Society: Political and Psychological Dimension of Generational Change] (2023) : zb. nauk. prats. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 15 hrud. / za red. Yu. Zh. Shaihorodskoho. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv–Nizhyn [Kyiv–Nizhyn] : Vydavets Lysenko M. M., 2023. S. 64 [in Ukrainian].
11. Yevroatlantychno maibutnie Ukrainy: shliakh do myru ta bezpeky. Zvit Mizhnarodnoi robochoi hrupy z bezpekovykh pytan ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy [Ukraine's Euro-Atlantic Future: The Path to Peace and Security. Report of the International Working Group on Security Issues and Euro-Atlantic Integration of Ukraine]. URL: https://president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/27/37/52a021824fa196bc1180d0d8ee96f103_1715679258.pdf [in Ukrainian].
12. Tolstov S.V. Ekzystentsialnyi vymir rosiisko-ukrainskoi viiny [The existential dimension of the Russian-Ukrainian war]. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/ekzystentsialnyi-vymir-rosiiskoukrainskoi-viiny.html> [in Ukrainian].
13. McCusker E. The Price of Russian Victory. URL: https://www.foreignaffairs.com/ukraine/price-russian-victory?utm_source=PANTHEON_STRIPPE&utm_medium=PANTHEON_STRIPPE&check_logged_in=1
14. Dynamika spryiniattia ukraintsiamy polityky Zakhodu shchodo Ukrainy [Dynamics of Ukrainians' perception of the West's policy towards Ukraine]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1379&page=1> [in Ukrainian].

15. Vidnianskyi S., Martynov A. (2023). Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivtovarystvo [The Russo-Ukrainian War and the International Community] / Vidp. red. V. Smolii. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K. [K]: Instytut istorii Ukrainy. S. 258 [in Ukrainian].
16. Medynska T. V., Bodnariuk I. L. & Oliinyk N. R. (2023). Mizhnarodna dopomoha yak osnova povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [International Aid as the Basis for the Post-War Recovery of Ukraine's Economy]. Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky. № 73. S. 95. DOI: URL: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-14> [in Ukrainian].
17. Loishyn A.A., Yasenko S.A., Kosaretskyi Ye.I. & Boiko R.V. (2022). Sutnist kliuchovykh poniat u sferi mizhnarodnoi dopomohy, nadanoi dlia zmitsnennia oboronozdatnosti Ukrainy [The essence of key concepts in the field of international assistance provided to strengthen Ukraine's defense capabilities]. Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho. № 3(76). S. 55 [in Ukrainian].
18. Demianiuk O. B. (2023). Mizhnarodna dopomoha yak vyd spivrobotnytstva z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy [International assistance as a type of cooperation with international organizations]. Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka. Vyp. 9 (09). S. 36–41. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.9-7> (data zvernennia: 19.02.2024) [in Ukrainian].
19. Horobets N. S. (2024). Kliuchovi poniattia mizhnarodnoi dopomohy u sferi bezpeky i oborony Ukrainy [Key concepts of international assistance in the field of security and defense of Ukraine]. Scientific Bulletin of Sivershchyna. Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia: Pravo: № 1 (21): S. 23–24 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2024

Стаття рекомендована до друку 27.12.2024

ЕКСПАНСІОНІЗМ РФ НА ТИМЧАСОВО НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ ЧАСТИНАХ ТЕРИТОРІЙ ЛУГАНСЬКОЇ ТА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У 2014–2022 РОКАХ

Лисянський П. Л.,
доктор філософії з політичних наук,
директор організації
ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»
ORCID ID: 0000-0003-3997-9335
d._phdinformation@ukr.net

У статті досліджується експансіоністська політика Російської Федерації (РФ) на тимчасово непідконтрольних їй частинах територій Луганської та Донецької областей у період 2014–2022 років. Акцент зроблено на використанні РФ Мінських домовленостей для легітимізації своїх дій та подальшої інтеграції цих територій до свого складу.

Метою статті є виявлення та розкриття механізмів, які використовувала Російська Федерація для інтеграції непідконтрольних Києву територій під час дії Мінських домовленостей. Зокрема, досліджується примусова паспортизація громадян України, мілітаризація дітей та використання цих процесів для виправдання подальшої військової агресії проти України під приводом захисту «своїх» громадян.

У дослідженні використовуються різні методи: контент-аналіз офіційних документів, порівняльний аналіз, а також аналітичні методи оцінки впливу політичних і військових дій Російської Федерації на ситуацію в регіоні. Проаналізовано дані офіційних джерел, наукових статей, звітів міжнародних організацій та експертних оцінок.

Результати дослідження показують, що під час дії Мінських домовленостей Російська Федерація активно реалізовувала політику інтеграції непідконтрольних територій до свого складу. Примусова паспортизація громадян України в «ЛНР» і «ДНР» та мілітаризація дітей розпочалася саме під час Мінських переговорів. Це підтверджує гіпотезу про те, що Російська Федерація використовує Мінські угоди для легітимізації своєї присутності та подальших агресивних дій.

У статті показано, що Мінські домовленості були використані Російською Федерацією не для досягнення миру, а для посилення свого впливу на окупованих територіях та підготовки до подальшої військової агресії проти України під приводом захисту «своїх» громадян. Результати дослідження підкреслюють важливість розуміння реальних цілей та механізмів російської політики на окупованих територіях.

Результати дослідження є важливими для розробки стратегій протидії експансіоністським діям Російської Федерації в майбутньому. Стаття також виявила необхідність подальших досліджень соціально-економічних та політичних наслідків такої політики для регіону. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на детальному аналізі впливу мілітаризації дітей на їхнє психічне здоров'я та соціальну стабільність у регіоні.

Ключові слова: мінські домовленості, «ЛНР», «ДНР», примусова паспортизація, мілітаризація дітей, військова агресія.

Постановка проблеми. Експансіонізм Російської Федерації (РФ) на тимчасово непідконтрольних частинах територій Луганської та Донецької областей у період з 2014 до 2022 років становить одну з найгостріших і найактуальніших проблем сучасної міжнародної політики. Ця проблема охоплює широкий спектр політичних, соціальних, економічних і гуманітарних аспектів, що робить її вкрай важливою для детального наукового вивчення та розробки практичних рекомендацій.

У 2014 році РФ розпочала агресивну політику щодо України, що призвело до окупації та фактичного контролю над значними частинами Луганської й Донецької областей. Ця експансія супроводжувалася військовими діями, створенням підконтрольних РФ квазідержавних утворень, активним

втручанням у внутрішні справи України. Наслідки цієї агресії відчуваються й нині, включаючи в себе значні втрати серед населення, руйнування інфраструктури, порушення міжнародного права і суверенітету України. Дослідження експансіонізму РФ є надзвичайно важливим для розуміння сучасних геополітичних процесів і динаміки міжнародних відносин. Аналіз політики РФ на території Луганської та Донецької областей дозволяє визначити основні мотиви й цілі цієї експансії, а також її вплив на глобальну безпеку і стабільність. Військові дії та окупація спричинили значні гуманітарні кризи, включаючи переміщення населення, порушення прав людини та погіршення умов життя. Вивчення цих аспектів є необхідним для розробки ефективних гуманітарних програм і стратегій підтримки постраждалого населення. Наукові дослідження експансіонізму РФ дозволяють не тільки глибше зрозуміти суть цієї проблеми, а й розробити практичні рекомендації для української влади та міжнародного співтовариства. Вони стосуються стратегії політичної та економічної протидії агресії, правових заходів для захисту суверенітету України та гуманітарних програм для підтримки населення, що постраждало від військового конфлікту.

Метою статті є всебічний аналіз політики Російської Федерації, спрямованої на інтеграцію тимчасово непідконтрольних частин Луганської та Донецької областей до складу РФ у період дії «Мінських угод». Стаття має на меті розкрити, як під прикриттям мирних переговорів РФ активно вживала заходів для фактичної анексії цих територій, включаючи примусову паспортизацію громадян України в «ЛНР» та «ДНР» та мілітаризацію дітей. Особлива увага приділяється тому, як мінські угоди використовувалися для легітимації та посилення контролю над цими територіями, що призвело до початку відкритої військової агресії під приводом захисту громадян РФ у «ЛНР» та «ДНР».

Цей аналіз дозволяє зрозуміти справжні наміри та стратегії РФ у контексті мінських переговорів і підкреслює важливість розробки нових підходів до мирного врегулювання військових конфліктів і захисту національних інтересів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі останніх років, присвяченій тематиці експансіонізму Російської Федерації на тимчасово непідконтрольних частинах територій Луганської та Донецької областей у 2014–2022 роках, спостерігається кілька основних напрямів і тенденцій у дослідженні цієї проблематики.

Багато науковців зосереджують свою увагу на геополітичних аспектах експансіоністської політики Росії. У працях таких авторів, як Касьяненко (2019) та Алещенко (2016), проаналізовано історичні передумови конфлікту й зазначено, що агресія РФ є частиною довгострокової стратегії з відновлення свого впливу на пострадянському просторі. Вони підкреслюють, що анексія Криму та подальша підтримка сепаратистських рухів у Донбасі стали логічним продовженням цієї стратегії. Дослідження Шевель & Лікарчук (2022) та Зозуля (2023) сфокусовані на порушеннях міжнародного права та суверенітету України. Автори розглядають правові аспекти конфлікту, зокрема – невідповідність дій Росії міжнародним зобов'язанням, таким як Будапештський меморандум та інші міжнародні угоди. Вони також аналізують роль міжнародних організацій, таких як ООН та ОБСЄ, у врегулюванні конфлікту і забезпеченні дотримання міжнародного права. Економічні аспекти експансіоністської політики РФ розглядаються в роботах Нікілев (2023), Рудик та Бабій (2023). Вони досліджують економічні наслідки конфлікту для регіону, включаючи руйнування інфраструктури, економічну блокаду та вплив на торгівлю. Автори також аналізують такі економічні важелі впливу Росії на непідконтрольні території, як фінансова підтримка сепаратистських утворень і контроль над ключовими галузями економіки. Соціально-політичні аспекти конфлікту досліджують Катеринчук (2016) та Богайчук (2018). Вони акцентують увагу на гуманітарних наслідках війни, таких як вимушене переселення населення, гуманітарна криза та порушення прав людини. Автори також аналізують вплив конфлікту на політичну стабільність України та зміни в суспільно-політичному ландшафті країни.

Інформаційні аспекти конфлікту висвітлюються в роботах Лапутіна і Маляр (2021), Дзюби та Волошина (2016). Вони досліджують роль пропаганди та дезінформації у формуванні громадської думки і легітимації дій РФ. Автори підкреслюють важливість інформаційної війни як інструменту гібридної війни, що дозволяє Росії маніпулювати інформацією та створювати альтернативну реальність для виправдання своїх дій. Аналіз літератури показує, що існує широкий спектр досліджень, які вивчають різні аспекти експансіоністської політики РФ на Донбасі. Більшість авторів збігаються в думці, що дії Росії мають систематичний характер і спрямовані на довгострокове посилення свого контролю над регіоном. Незважаючи на це, існує ряд білих плям і протиріч щодо розуміння певних аспектів військового конфлікту, що потребує подальших досліджень. Зокрема, всі дослідження здебільшого фокусуються на короткострокових ефектах, таких як руйнування інфраструктури та економічні втрати. Однак питання щодо того, як конфлікт вплине на соціально-економічний розвиток регіону через 10–20 років, залишається відкритим. Соціально-психологічні аспекти конфлікту також потребують більш глибокого аналізу. Наприклад, Шевель і Лікарчук (2022) зосереджуються на гуманітарних наслідках і порушеннях прав людини, але достатньо не аналізують вплив конфлікту на

психічне здоров'я населення, особливо дітей та молоді. Відсутність таких даних ускладнює розробку ефективних програм з реабілітації й підтримки постраждалих.

Ці дослідження дозволяють зрозуміти комплексність і багатовимірність військового конфлікту, а також указують на необхідність розробки ефективних стратегій для протидії експансіоністській політиці та захисту суверенітету України.

Виклад основного матеріалу. Війна на сході України, що розпочалася навесні 2014 року, стала наслідком політичної та військової експансії Російської Федерації на території України. Після анексії Криму в березні 2014 року РФ почала підтримувати сепаратистські рухи в Луганській та Донецькій областях, що призвело до збройного протистояння між проросійськими угрупованнями та українськими урядовими силами.

Анексія Криму Росією в березні 2014 року створила прецедент для подальших агресивних дій РФ на території України. Відразу після цього почалися масові протести та збройні зіткнення на сході України, які швидко переросли в масштабний військовий конфлікт. Військова допомога з боку РФ та постачання зброї сепаратистам сприяли ескалації насильства та створенню самопроголошених «Луганської Народної Республіки» («ЛНР») та «Донецької Народної Республіки» («ДНР»).

Зростання кількості жертв серед цивільного населення і масові руйнування привернули увагу міжнародного співтовариства. Європейський Союз, США та інші міжнародні організації почали активно закликати до припинення вогню й політичного врегулювання військового конфлікту. Важливу роль у цьому процесі відіграла Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка виступила посередником у перемовинах. Перший документ, спрямований на припинення вогню та врегулювання конфлікту, був підписаний у вересні 2014 року в Мінську за участю представників України, РФ, ОБСЄ та лідерів «ЛНР» і «ДНР» (як приватних осіб). Основні положення протоколу стосувалися негайного припинення вогню, обміну полоненими, відведення важкого озброєння та початку діалогу щодо децентралізації влади в Україні (Зозуля, 2023, с. 57). Через кілька тижнів після підписання протоколу було укладено «Мінський меморандум», який деталізував умови припинення вогню та передбачав створення буферної зони між сторонами військового конфлікту. Проте, незважаючи на досягнуті домовленості, бої на сході України тривали й далі, що свідчило про недостатню ефективність меморандуму. З урахуванням неефективності попередніх угод у лютому 2015 року було підписано новий комплекс заходів із метою врегулювання збройного конфлікту. Документ містив 13 пунктів, серед яких були такі: негайне припинення вогню, відведення важкої техніки, обмін полоненими, конституційні реформи в Україні та проведення місцевих виборів на тимчасово окупованих територіях під наглядом ОБСЄ.

Мінські угоди стали важливим етапом у спробах мирного врегулювання війни на сході України. Однак їх виконання стикнулося з численними перешкодами, включаючи порушення припинення вогню, небажання сторін дотримуватися домовленостей і продовження бойових дій. У цей період РФ активно використовувала переговорний процес для досягнення своїх стратегічних цілей. Під прикриттям мирних переговорів РФ продовжувала інтеграцію тимчасово непідконтрольних територій Луганської та Донецької областей до свого складу. Це проявилось через примусову паспортизацію громадян України, активну мілітаризацію молоді та створення підконтрольних адміністрацій. Такі дії підірвали довіру до мінських угод і створювали додаткові перешкоди для мирного врегулювання військового конфлікту. Таким чином, мінські угоди стали важливим, але неоднозначним інструментом у процесі врегулювання конфлікту на сході України. Вони відкрили можливості для переговорів і тимчасового припинення вогню, але водночас були використані РФ для зміцнення свого контролю над окупованими територіями та підготовки до подальшої агресії проти України (табл. 1).

Інтеграційна політика Російської Федерації щодо тимчасово непідконтрольних територій Луганської та Донецької областей під час мінських угод була спрямована на поступову інтеграцію цих територій до свого складу. Цей процес здійснювався через низку заходів, які включали в себе примусову паспортизацію, мілітаризацію населення, створення паралельних адміністрацій і впровадження російської ідентичності. Мінські угоди, що були спрямовані на врегулювання військового конфлікту, фактично використовувалися РФ як інструмент для зміцнення свого контролю на цих територіях.

Примусова паспортизація громадян України на тимчасово окупованих територіях «ЛНР» та «ДНР» стала одним із ключових елементів інтеграційної політики РФ. Цей процес почався під час мінських перемовин і мав на меті створення правового підґрунтя для подальшої легітимації присутності Росії в регіоні. Основною метою примусової паспортизації було перетворення місцевого населення на росіян, що давало РФ підстави для втручання у внутрішні справи України під приводом захисту своїх громадян. Це створювало додаткові важелі впливу на політичну та соціальну ситуацію в регіоні.

Паспортизація здійснювалася через створення спрощених процедур отримання російських паспортів, активну агітацію та навіть примус до отримання російського громадянства. Цей процес супроводжувався масовими кампаніями з дискредитації українських документів та обіцянками

Передумови та контекст мінських угод

Категорія	Опис
Конфлікт на сході України	Збройне протистояння між проросійськими угрупованнями та українськими урядовими силами, що розпочалось у 2014 році після анексії Криму РФ.
Анексія Криму	Незаконне приєднання Кримського півострова до РФ у березні 2014 року, що стало прецедентом для подальшої агресії на сході України.
Підтримка сепаратистів	Військова та фінансова допомога з боку РФ проросійським угрупованням у Луганській та Донецькій областях, створення «ЛНР» та «ДНР».
Міжнародний тиск	Заклики з боку ЄС, США та інших міжнародних організацій до припинення вогню та політичного врегулювання конфлікту.
Роль ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі виступала посередником у перемовинах, намагаючись сприяти мирному врегулюванню військового конфлікту.
Мінський протокол (вересень 2014 року)	Перший документ, підписаний з метою припинення вогню та врегулювання військового конфлікту, включав у себе негайне припинення вогню, обмін полоненими, відведення важкого озброєння.
Мінський меморандум (вересень 2014 року)	Деталізував умови припинення вогню, передбачав створення буферної зони між сторонами конфлікту, але не забезпечив тривалого миру.
Мінський комплекс заходів (лютий 2015 року)	Містив 13 пунктів для врегулювання конфлікту: про припинення вогню, відведення важкої техніки, обмін полоненими, конституційні реформи, місцеві вибори під наглядом ОБСЄ.
Примусова паспортизація	Примусова видача російських паспортів громадянам України на тимчасово окупованих територіях, розпочата під час мінських перемовин, підірвала суверенітет України.
Мілітаризація здобувачів освіти	Програми військової підготовки для молоді на тимчасово окупованих територіях, розпочаті під час мінських переговорів з метою формування проросійських настроїв та підготовки до можливого військового конфлікту.
Легітимація дій РФ	Використання мінських угод для легітимації інтеграційних процесів і зміцнення контролю РФ на окупованих територіях, що ускладнювало мирне врегулювання конфлікту.
Військова агресія	Початок відкритої військової агресії РФ під приводом захисту громадян РФ у «ЛНР» та «ДНР», що стало наслідком політики примусової паспортизації та мілітаризації під час мінських угод.

Джерело: складено автором на основі (Касіаненко, 2019; Алещенко, 2016; Шевель & Лікарчук, 2022; Зозуля, 2023; Нікілев, 2023; Рудик & Бабій, 2023; Катеринчук, 2016)

соціальних вигод для тих, хто отримає російський паспорт. Примусова паспортизація призвела до серйозних правових і гуманітарних наслідків. Вона не тільки порушувала суверенітет України, а й формувала штучний демографічний та політичний контингент, лояльний до РФ, що сприяло подальшій ескалації військового конфлікту.

Мілітаризація дітей і молоді на тимчасово окупованих територіях також була важливою складовою інтеграційної політики РФ (табл. 2). Цей процес спрямовувався на формування проросійських настроїв та підготовку майбутніх кадрів для військових та адміністративних структур.

У школах та молодіжних організаціях у «ЛНР» та «ДНР» були впроваджені програми військової підготовки, що включали в себе навчання військовій справі, патріотичне виховання та ідеологічну обробку. Ці програми мали на меті виховання молоді в дусі російського патріотизму та готовності до захисту «рідної землі» від «українських агресорів» (Дзюба, Волошина, & Пампуха, 2016, с. 94). Створення і підтримка різноманітних парамілітарних організацій, таких як «Юнармія», проведення військових таборів, змагань та патріотичних заходів сприяли формуванню в молоді почуття причетності до російської ідентичності й військової культури.

Мілітаризація дітей і молоді на тимчасово окупованих територіях мала серйозні наслідки як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому. Вона сприяла формуванню в молодих людей агресивних настроїв, підготовці їх до участі у військових діях та заклала основи для продовження війни. Мілітаризація також підірвала спроби мирно врегулювати конфлікт, оскільки створювала покоління, виховане в умовах війни й ворожнечі до української держави.

Інструменти мілітаризації дітей на тимчасово непідконтрольних територіях

Категорія	Опис
Шкільні програми	Введення курсів з військової справи, стройової підготовки та використання зброї.
Парамілітарні організації	Створення організацій, таких як «Юнармія», що проводять регулярні тренування і табори.
Пропаганда у школах	Використання матеріалів, що виправдовують дії РФ та дискредитують українську владу.
Патріотичні заходи	Мітинги, демонстрації, військові паради та культурні події, що прославляють РФ.
Військові табори	Інтенсивні тренування, що включають у себе фізичну підготовку, стрільбу та тактичні заняття.
Соціальні мережі та медіа	Поширення пропаганди через медіа, що формує позитивний образ російських військових.
Ідеологічна обробка	Формування позитивного образу РФ через шкільні програми та медіа.
Соціальне середовище	Створення середовища, що підтримує проросійські настрої та мілітаризацію.
Навчальні матеріали	Підручники та інші навчальні матеріали, що містять проросійську пропаганду.

Джерело: складено автором на основі (Богайчук, 2018; Лапутіна & Маляр, 2021; Дзюба, Волошина, & Пампуха, 2016; Мосейко, 2022; Тимошук, 2022)

Отже, мінські угоди, підписані у 2014–2015 роках, мали на меті врегулювання конфлікту на сході України та припинення бойових дій. Проте на практиці ці угоди стали інструментом для РФ, що використовувався для подальшої військової агресії та інтеграції тимчасово окупованих територій Луганської й Донецької областей. Аналіз ролі мінських угод у цьому контексті дозволяє зрозуміти механізми, за допомогою яких РФ досягала своїх стратегічних цілей.

По-перше, мінські угоди забезпечили РФ час, необхідний для консолідації контролю над окупованими територіями та підготовки до подальших військових дій. Замість виконання умов угод щодо припинення вогню та відведення важкої техніки РФ використовувала цей час для зміцнення своєї військової присутності на Донбасі (Шевель & Лікарчук, 2022, с. 89).

По-друге, мінські угоди залучили до переговорного процесу представників самопроголошених республік «ЛНР» та «ДНР», що сприяло їх міжнародній легітимізації. Це дало змогу РФ говорити про внутрішній громадянський конфлікт, а не про свою зовнішню агресію.

По-третє, мінські угоди використовувалися для посилення економічних зв'язків між окупованими територіями та РФ, включно з постачанням товарів, енергоресурсів і фінансовою підтримкою, що сприяло економічній залежності регіону від РФ.

По-четверте, під прикриттям мінських угод РФ продовжувала зміцнювати свою військову присутність на Донбасі за рахунок постачання зброї, військової техніки та навчання місцевих бойовиків. Водночас угоди створювали ілюзію мирного процесу, що відволікало увагу міжнародної спільноти від реальних подій на місцях.

По-п'яте, пропаганда РФ була спрямована на дискредитацію української влади та зображення конфлікту як внутрішнього протистояння. Це дозволяло РФ уникати відповідальності за свої агресивні дії й представляти себе як миротворця.

Аналіз ролі мінських угод у подальшій військовій агресії РФ свідчить про те, що вони були використані як інструмент для досягнення стратегічних цілей РФ. Угоди забезпечили час для консолідації контролю над окупованими територіями, сприяли міжнародній легітимізації проросійських угруповань, економічній інтеграції, мілітаризації населення та проведенню пропагандистської кампанії. Мінські угоди стали важливим елементом у планах РФ щодо подальшої військової агресії проти України та інтеграції окупованих територій до свого складу. Конфлікт на сході України, а також анексія Криму викликали значну реакцію з боку як українського уряду, так і міжнародного співтовариства. Вона проявилася в дипломатичних, економічних та військових заходах, спрямованих на протидію агресії РФ та відновлення територіальної цілісності України.

Відразу після початку агресії РФ Україна розпочала активні заходи щодо зміцнення своєї обороноздатності. Було проведено мобілізацію резервістів, модернізовано армію та запущено програми з реорганізації військових сил. Крім того, Україна активізувала співпрацю з НАТО та іншими міжнародними військовими організаціями, що сприяло підвищенню рівня професійної підготовки українських

військових. Також Україна впровадила ряд економічних санкцій проти РФ, включаючи обмеження на торгівлю, фінансові операції та рух капіталу. Були заморожені активи російських компаній і громадян, що підтримували агресію. Крім того, у країні розпочався процес диверсифікації економічних зв'язків з метою зменшення залежності від РФ.

Актуалізація внутрішніх реформ стала важливим елементом реакції України на агресію. Було впроваджено антикорупційні заходи, реформи у сфері правосуддя та управління, що підвищило ефективність державного апарату і його здатність реагувати на виклики. Однією з найважливіших реакцій міжнародного співтовариства на агресію РФ стали економічні санкції. США, ЄС, Канада, Австралія та інші країни впровадили масштабні санкції, що охоплювали фінансовий, енергетичний і військовий сектори. Ці заходи мали на меті обмежити доступ РФ до міжнародних фінансових ринків, технологій та ресурсів, необхідних для ведення агресивних дій.

Міжнародні організації, такі як ООН, ОБСЄ, ЄС та НАТО, активно залучалися до процесу врегулювання конфлікту. Було ухвалено численні резолюції, що засуджували дії РФ і підтримували територіальну цілісність України. Дипломатичні зусилля включали в себе проведення переговорів, місії спостереження та інші заходи, спрямовані на зниження напруженості й запобігання ескалації військового конфлікту. Україна отримала значну міжнародну допомогу у вигляді фінансових ресурсів, гуманітарної підтримки та військової допомоги. МВФ, Світовий банк, ЄС та інші організації надавали фінансову підтримку для стабілізації економіки України. Військова допомога включала в себе постачання обладнання, навчання військових та обмін розвідувальними даними. Ці зусилля сприяли зміцненню обороноздатності України, посиленню міжнародного тиску на РФ та мобілізації ресурсів для підтримки української держави (Тимошук, 2022, с. 84).

Висновки та перспективи подальшої роботи в даному напрямі. Дослідження агресії РФ на тимчасово непідконтрольних територіях Луганської та Донецької областей у 2014–2022 роках дозволяє зробити кілька ключових висновків:

- мінські угоди, формально спрямовані на врегулювання конфлікту, були використані РФ для інтеграції окупованих територій. Примусова паспортизація, створення парамілітарних структур та інформаційна кампанія стали інструментами цієї політики;

- під час мінських переговорів РФ активізувала процеси мілітаризації дітей і примусову паспортизацію місцевого населення, що створило передумови для подальшої військової агресії під приводом захисту російських громадян;

- використання аргументу про захист громадян РФ на територіях «ЛНР» та «ДНР» стало виправданням для військової агресії проти України. Це дозволило РФ легітимізувати свої дії та продовжувати підтримувати бойові дії на сході України;

- реакція України включала в себе зміцнення обороноздатності, дипломатичні заходи, економічні санкції та внутрішні реформи. Міжнародне співтовариство запровадило санкції, дипломатичний тиск, надання допомоги та правову реакцію, спрямовану на притягнення РФ до відповідальності.

Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі ефективності міжнародних санкцій проти РФ. Важливо оцінити, наскільки ці санкції вплинули на економіку РФ, її військові можливості і здатність продовжувати агресивні дії. Також, необхідно провести глибокі дослідження соціальних наслідків мілітаризації дітей та молоді на тимчасово окупованих територіях: оцінити психологічні травми, впливи на освіту та майбутнє цих дітей у постконфліктний період.

Lisyansky P. Russian expansionism in the temporarily uncontrolled parts of Luhansk and Donetsk regions in 2014–2022

The article examines the expansionist policy of the Russian Federation (RF) in the temporarily uncontrolled parts of the territories of Luhansk and Donetsk regions in the period 2014–2022. Emphasis is placed on the Russian Federation's use of the Minsk agreements to legitimize its actions and further integrate these territories into its composition.

The purpose of the article is to identify and reveal the mechanisms used by the Russian Federation for the integration of territories not controlled by Kyiv during the Minsk agreements. In particular, the forced passporting of Ukrainian citizens, the militarization of children and the use of these processes to justify further military aggression against Ukraine under the pretext of protecting "its" citizens are being investigated.

Various methods are used in the research: content analysis of official documents, comparative analysis, as well as analytical methods for assessing the impact of political and military actions of the Russian Federation on the situation in the region. Data from official sources, scientific articles, reports of international organizations and expert assessments are analyzed.

The results of the study show that during the Minsk agreements, the Russian Federation actively implemented the policy of integrating non-controlled territories into its composition. The forced passporting of Ukrainian citizens in the "LPR" and "DPR" and the militarization of children began precisely during the Minsk negotiations. This confirms the hypothesis that the Russian Federation uses the Minsk agreements to legitimize its presence and further aggressive actions.

The article demonstrates that the Minsk agreements were used by the Russian Federation not to achieve peace, but to strengthen its influence in the occupied territories and prepare for further military aggression against Ukraine under the pretext of protecting "its" citizens. The research findings emphasize the importance of understanding the real goals and mechanisms of Russian policy in the occupied territories.

The results of this study are important for the development of strategies to counter the expansionist actions of the Russian Federation in the future. The article also revealed the need for further research on the socio-economic and political consequences of such a policy for the region. Further research could focus on a detailed analysis of the impact of the militarization of children on their mental health and on social stability in the region.

Key words: Minsk agreements, LPR, DPR, forced passporting, militarization of children, military aggression.

Література:

1. Kasianenko N. Internal legitimacy and governance in the absence of recognition: The cases of the Donetsk and Luhansk «People's Republics», *Foundation for Good Politics*. 2019. №1(12). P. 116–130. URL: https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/11/___ENG.%201.7.%20Kasianenko%20FIN.pdf
2. Алещенко В. Феноменологія «гібридної війни» та її особливості у виконанні Російської Федерації: інформаційно-психологічний аспект. *Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2016. Вип. 1. С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2016_1_3.
3. Шевель І.П., Лікарчук, Д.С. Політико-соціальні аспекти російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2022. №10. С. 86–99. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.10.2022.269480>
4. Зозуля І.В. Глобальний, регіональний та національний виміри російсько-української війни. *Форум права*. 2023. № 74(1). С. 52–67. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/7427>
5. Нікілев О. Історичні корені та передумови російсько-української війни: ментальний вимір. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 2023. №26(5), С. 110–117. URL: <https://doi.org/10.15421/1723109>
6. Рудик М., Бабій Н. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. *III Міжнародна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»*. 2023. С. 86–89. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41091/2/MCTD_2023_Rudik_M-Russian_aggression_against_86-90.pdf
7. Катеринчук П. Російська пропаганда як інструмент зовнішньополітичної стратегії щодо України. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей*. 2016. Вип. 33–34. С. 222–229. URL: <https://doi.org/10.31861/mhpi2016.33-34.222-229>
8. Богайчук В.Ж. Соціальна ідентичність в умовах гібридної війни. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2018. № 8(2). С. 167–175. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7857>
9. Лапутіна Ю., Маляр Г. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія. Київ, 2021. 500 с. URL: https://nasbu.edu.ua/uploads/p_157_93159068.pdf
10. Дзюба Т.М., Волошина Н.М., Пампуха І.В. Механізм інформаційно-психологічного впливу на психіку людини у гібридній війні. *Зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 51. С. 91–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2016_51_14
11. Мосейко А.Г. Російсько-українська війна (2014–2022): юридичні аспекти. *«Російсько-українська війна (2014–2022): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та юридичні аспекти»: моногр.* 2022. С. 1227–1234. URL: https://drive.google.com/file/d/1zqMTdPYLKEqNU2uZrjQVT4wyd_DO-Nj6/view
12. Тимошук О.Г. Набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС в умовах війни в Україні: міжнародно-правовий аспект. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції БНАУ «Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту»*. 2022. С. 83–85. URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7941/1/Nabuttia_Ukrainoiu.pdf

References:

1. Kasianenko, N. (2019). Internal legitimacy and governance in the absence of recognition: The cases of the Donetsk and Luhansk "People's Republics". *Foundation for Good Politics*, 1(12), 116–130. https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/11/___ENG.%201.7.%20Kasianenko%20FIN.pdf
2. Alecschenko, V. (2016). Fenomenolohiia "hibrydnoi viiny" ta yii osoblyvosti u vykonanni Rosiiskoi Federatsii: Informatsiino-psykholohichni aspekt [Phenomenology of "hybrid war" and its features in the performance of the Russian Federation: Informational and psychological aspect]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*, 1, 6–11. Kyiv: Kyivs'kyi natsional'nyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2016_1_3 [in Ukrainian].
3. Shevel, I. P., & Likarchuk, D. S. (2022). Polityko-sotsialni aspekty rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2022 rr. [Political and social aspects of the Russian-Ukrainian war 2014–2022]. *Mizhnarodni vidnosyny: Teoretyko-praktychni aspekty*, No 10, 86–99. Kyiv: Universytet ekonomiky ta prava. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.10.2022.269480> [in Ukrainian].
4. Zozulia, I. V. (2023). Hlobalnyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry rosiisko-ukrainskoi viiny [Global, regional or national dimension of the Russian-Ukrainian war]. *Forum prava*, No 74(1), 52–67. Kharkiv: Natsional'na yurydychna akademiia. <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/7427> [in Ukrainian].
5. Nikilev, O. (2023). Istorychni koreni ta peredumovy rosiisko-ukrainskoi viiny: Mentalnyi vymir [Historical roots and prerequisites of the Russian-Ukrainian war: The mental dimension]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"*, No 26(5), 110–117. Dnipro: Dnipropetrovs'kyi natsional'nyi universytet imeni Olesia Honchara. <https://doi.org/10.15421/1723109> [in Ukrainian].
6. Rudyk, M., & Babii, N. (2023). Ahresiia Rosii proty Ukrainy: Istorychni peredumovy ta suchasni vykylyky [Russia's aggression against Ukraine: Historical prerequisites and modern challenges]. *III Mizhnarodna naukova konferentsiia "Voienni konflikty ta tekhnohennni katastrofy: Istorychni ta psykholohichni naslidky"*, 86–89. Ternopil: Tekhnichnyi universytet. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41091/2/MCTD_2023_Rudyk_M-Russian_aggression_against_86-90.pdf [in Ukrainian].
7. Katerynychuk, P. (2016). Rosiiska propahanda yak instrument zovnishnoi politychnoi stratehii shchodo Ukrainy [Russian propaganda as a tool of foreign policy strategy in relation to Ukraine]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statei*, 33–34, 222–229. Chernivtsi: Chernivetskyi natsional'nyi universytet imeni Yurii Fedkovycha. <https://doi.org/10.31861/mhpi2016.33-34.222-229> [in Ukrainian].
8. Bohaichuk, V. Zh. (2018). Sotsialna identychnist v umovakh hibrydnoi viiny [Social identity in the conditions of hybrid warfare]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky*, 8(2), 167–175. Luhansk: Luhanskyi natsional'nyi universytet. <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7857> [in Ukrainian].
9. Laputina, Yu., & Maliar, G. (2021). Stratehichni komunikatsii v umovakh hibrydnoi viiny: Pohliad vid volontera do naukovtsia: Monohrafiia [Strategic communications in the conditions of hybrid war: A view from a volunteer to a scientist: Monograph]. Kyiv: Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia. https://nasbu.edu.ua/uploads/p_157_93159068.pdf [in Ukrainian].
10. Dzyuba, T. M., Voloshina, N. M., & Pampukha, I. V. (2016). Mekhanizm informatsiino-psykholohichnoho vplyvu na psykhу liudyny u hibrydnoi viiny [The mechanism of informational and psychological influence on the human psyche in hybrid warfare]. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 51, 91–99. Kyiv: Kyivs'kyi natsional'nyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2016_51_14 [in Ukrainian].
11. Moseiko, A. H. (2022). Rosiisko-ukrainska viina (2014–2022): Yurydychni aspekty [Russian-Ukrainian war (2014–2022): Legal aspects]. In "Rosiisko-ukrainska viina (2014–2022): Istorychni, politychni, kulturno-osvitni, relihiini, ekonomichni ta yurydychni aspekty": Monohrafiia (pp. 1227–1234). Kyiv: Natsional'na akademiia nauk Ukrainy. https://drive.google.com/file/d/1zqMTdPYLKEqNU2uZrjQVT4wyd_DO-Nj6/view [in Ukrainian].
12. Tymoshchuk, O. H. (2022). Nabuttia Ukrainoiu statusu kandydata v chleny YeS v umovakh viiny v Ukraini: Mizhnarodno-pravovyi aspekt [Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU membership in the conditions of the war in Ukraine: An international legal aspect]. In *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Ahrarna osvita ta nauka: Dosiahnennia, rol, factory rostu"*, 83–85. Bila Tserkva: BNAU. http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7941/1/Nabuttia_Ukrainoiu.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2024

Стаття рекомендована до друку 04.10.2024

ПЕРЕГОВОРИ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Маркітантов В. Ю.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
ORCID ID: 0000-0002-7700-972X
vamark@ukr.net*

Найчук А. В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
ORCID ID: 0000-0002-9906-6645
nav1963@ukr.net*

Стаття присвячена аналізу переговорів як одного з ключових механізмів врегулювання політичних конфліктів. Переговорний процес становить складний інструмент, що дозволяє його учасникам знаходити компроміси, забезпечувати стабільність та досягати консенсусу при вирішенні спірних питань. Вказано на його чітко вираженому процесуальному характері, дотримуватися якого мають усі. Розглянуто сутність та різновиди переговорів, охарактеризовано їхні основні функції.

Мета статті полягає у характеристиці суті та ролі переговорів як механізму врегулювання політичних конфліктів.

Автори звертають увагу на роль компромісу та консенсусу в процесі досягнення взаємовигідних рішень. Водночас аналізують значення фасилітації та медіації, що сприяють сторонам у забезпеченні конструктивного діалогу.

Результати роботи засвідчили, що політичні переговори становлять багатогранну взаємодію політичних суб'єктів в офіційній чи неофіційній формі, спрямовану на врегулювання конфліктів або досягнення певних політичних угод.

Взаємодіючи між собою, сторони прагнуть досягти спільної мети, зняти існуючі суперечності або ухвалити необхідні рішення. Політичні переговори охоплюють стратегії, процеси обговорення та пошуків компромісів, які спрямовуються на досягнення необхідних політичних результатів.

Переговори є одним із найефективніших та демократичних механізмів розв'язання політичних конфліктів, які сприяють вирішенню проблеми та подоланню протиріч мирними засобами з урахуванням інтересів усіх сторін. За своєю суттю вони є багатофункціональними, що дозволяє одночасне здійснення кількох функцій, які зазвичай формують певну ієрархію.

Ключові слова: переговори, політичний конфлікт, співпраця, політичні переговори, компроміс, посередництво.

Постановка проблеми. Сьогодні наукова та експертна спільнота переконані, що переговори є одним із головних інструментів подолання політичних конфліктів, оскільки сприяють конфліктуючим сторонам у досягненні взаємовигідних угод, уникаючи насильства та інших руйнівних наслідків. Сівши за стіл переговорів, учасники отримують змогу висловити власні позиції, обговорити побажання та пропозиції, наголосити на принципових аспектах, що відкриває шлях до пошуку компромісу та досягненню домовленостей мирними механізмами. Переговори сприяють розумінню позицій опонентів, дозволяючи враховувати їх інтереси та знаходити спільні цілі. У результаті між сторонами зростає, зазвичай, взаєморозуміння.

Рішення, ухвалені під час переговорів, часто мають більшу легітимність і підтримку порівняно з тими, що могли б бути нав'язаними силовими методами чи ультиматумами. Участь сторін у переговорах надає їм відчуття власної важливості у формуванні й ухваленні рішень. Це сприяє напрацюванню стійких і довгострокових рішень, оскільки, за умови достатньої взаємодії сторін, забезпечується врахування різних аспектів наявних проблем та досягнення компромісу, здатного задовольнити усіх учасників.

Аналіз останніх досліджень. Проблема переговорів, зокрема й як механізму подолання політичного конфлікту, у своїх дослідженнях приділяли значну увагу такі українські вчені, як М. Вайнагій, К. Вітман, В. Герасимович, М. Добрава, Р. Карагіоз, П. Кузьмін, С. Наумкіна, О. Ніколаєв, М. Пірен, С. Ростецька, М. Шепелєв, М. Цюрупа, Д. Яковлев та ін.

Мета статті полягає у характеристиці суті та ролі переговорів як механізму врегулювання політичних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Переговори тривалий час становлять невід'ємний процес політичної сфери, перетворившись на один із основних й найефективніших інструментів розв'язання конфліктних ситуацій та вирішення спірних питань. Водночас, упродовж останніх десятиліть простежується тенденція щодо розширення переговорних контактів у різних сферах життєдіяльності людини, зокрема політиці, дипломатії, торгівлі, функціонуванні міжнародних організацій тощо. Вони вважаються одним із найбільш перевірених часом способів комунікації, що сприяє розвитку взаєморозуміння та забезпеченню співпраці між державами, політичними силами, громадськими організаціями та окремими політичними акторами.

Цивілізований і демократичний характер переговорів дозволяє учасникам захищати та відстоювати свої інтереси, висловлювати власну точку зору, а також бути зрозумілим та почутим на побутовому, державному чи міждержавному рівнях. Цей складний та відповідальний процес вимагає від його учасників не лише навичок ведення переговорів, але й здатності розуміти та сприймати один одного, йти на поступки, обмежувати власні амбіції тощо (Герасимович, 2016).

Ключовою метою політичних переговорів є розв'язання конфліктів, подолання розбіжностей та сприяння співпраці, особливо на міждержавному рівні. Організація таких переговорів є важливим завданням дипломатів та політичних діячів. Вони є особливим видом взаємодії між іноземними партнерами, що спрямована на врегулювання конфліктів або налагодження співпраці та передбачає ухвалення рішень, які мають міжнародне значення (Герасимович, 2016). У контексті проведення політичних переговорів на міжнародному рівні важливо враховувати культурні особливості та національну ідентичність їх учасників. Успіх дипломатичних зусиль значною мірою залежить від здатності сторін адаптувати свої підходи до цих особливостей (Monheim, 2016).

Переговори вирізняються чітко вираженою процесуальною складовою. Вони мають визначені правила, порядок обговорення та протокол, якого змушені дотримуватись усі сторони. Водночас, на відміну від інших видів комунікації, переговорам властива наявність спільної для їх учасників проблеми, а також пошук оптимального шляху її розв'язання.

Переговорам притаманна практика, завдяки якій люди, зазвичай діючи у межах певних інституцій від імені інших, висувають аргументи й пропозиції, а також реагують на вимоги, з метою досягнення взаємоприйнятних угод (Martin, 2013). Реалізація політичних переговорів, зазвичай, є прерогативою професійних політиків чи державних діячів, що підкреслює значущість високого рівня кваліфікації та досвіду у цій сфері діяльності.

Основа переговорного процесу становить добровільна участь та спільні зусилля сторін, які спрямовані на досягнення згоди та компромісу. Ця особливість відрізняє переговори від інших механізмів врегулювання політичних конфліктів.

Порівнюючи переговори з іншими методами подолання політичних конфліктів, О. Майстренко зосереджує увагу на таких їх перевагах як:

- безпосередня взаємодія сторін;
- максимальний контроль різних аспектів взаємодії, включно із самостійним визначенням тимчасових меж в обговоренні, впливи на хід та результати переговорів, а також визначенні рамок угоди;
- можливості розробки угоди, яка б задовольняла усі сторони й дозволила би уникнути затягування процесу та завершення його програвшем одного з учасників;
- неофіційність певних ухвалених рішень, що залишатимуться приватними домовленостями сторін;
- збереження, за необхідності, конфіденційності.

Водночас, головною властивістю переговорів при доланні конфлікту, на його думку, є взаємозалежність їх учасників, оскільки, докладаючи спільні зусилля, вони прагнуть вирішити накопичені протиріччя (Майстренко, 2022).

Переговори традиційно поділяють на два основні різновиди: в умовах конфлікту та в умовах співпраці. Якщо переговорний процес здійснюється в умовах співпраці, то досягнення успіху, порозуміння та ефективна взаємодія є значно легшими, оскільки цьому сприяють як конструктивна атмосфера, так й відсутність потреби «гасити пожежу» чи знаходити спільну мову. Завданням подібних переговорів є узгодження конкретних шляхів досягнення бажаної мети та побудова співпраці таким чином, щоб кожна сторона була зацікавлена у співпраці. Натомість під час переговорів, що відбуваються в умовах конфлікту, головний акцент варто робити на готовності сторін йти на поступки, оскільки принциповий захист власних позицій та небажання досягти компромісу не можуть сприяти успішному та ефективному подоланню конфлікту.

Переговори є важливим інструментом насамперед для спільного обговорення питань, що становлять взаємний інтерес для сторін, і ухвалення спільних рішень. Їх головна функція полягає у досягненні домовленостей та укладанні угод, спрямованих на розв'язання спірних моментів. Водночас переговори можна також використовувати для досягнення інших цілей, залежно від намірів учасників, зокрема: нормалізації несприятливих відносин; збереження діючих відносин; зміни діючих відносин; «прориву» у відносинах та досягнення принципово нових угод; досягнення непрямих результатів, які хоча й не становили основну мету переговорів, проте відповідали інтересам обох сторін (Доброва, 2011).

Традиційно існують два концептуальні механізми досягнення домовленостей у переговорному процесі. Перший механізм базується на попередньо підготовлених та узгоджених позиціях сторін, що артикуються під час безпосереднього процесу комунікації учасників та стають основою для ухвалення спільного рішення. Другий передбачає динамічний пошук компромісів шляхом корегування позицій вже в ході переговорного процесу, що дозволяє сформулювати нові домовленості. Ці механізми є ключовими у забезпеченні ефективності переговорів на усіх рівнях (Mansbridge, Martin, 2015).

Вибір функцій переговорів та їх поєднання визначається цілями учасників переговорного процесу, вони можуть змінюватись залежно від обставин та контексту. До основних функцій переговорів прийнято зараховувати такі:

- інформаційно-комунікативна – передбачає обмін інформацією щодо проблеми, з'ясування позицій сторін та налагодження каналів зв'язку між сторонами;
- регулятивна – здійснення регулювання та контроль за діяльністю учасників переговорів насамперед під час перевірки виконання досягнутих домовленостей;
- пропагандистська – вплив на громадську думку або її формування щодо власних позицій, дій чи бездіяльності, звинувачення іншої сторони, що реалізується через взаємодію зі ЗМІ;
- вирішення власних внутрішньо- та зовнішньополітичних завдань – реалізація сторонами своїх намірів, що супроводжується затягуванням переговорного процесу, невідвертістю сторін та відсутністю бажання досягти зазначених цілей попри тиск громадської думки;
- координація дій на міжнародній арені – реалізація раніше ухвалених спільних рішень в умовах налагоджених взаємин та досягнутих домовленостей між сторонами (Доброва, 2011).

Переговори також можуть використовуватись для приховування небажання вирішувати проблеми та затягування процесу, що призводить до загострення існуючих протиріч та зриву процесу врегулювання конфлікту. В результаті усі залишаються в програвші.

Конструктивність ухвалення рішень на переговорах залежить насамперед від врахування таких складових:

- об'єктивності поінформованості щодо конфлікту;
- готовності сторін переговорного процесу відкрито та тактовно розкривати свої позиції;
- створення атмосфери довіри та співпраці;
- вивчення причин конфлікту;
- формування взаємовигідних рішень та їх документальне закріплення (Павловська, 2007).

Врегулювання політичного конфлікту потребує насамперед його локалізації, визначення суб'єкту, об'єкту та сутності конфлікту. При цьому важливого значення набувають інформування опонента про наміри розпочати переговорний процес та майбутні заходи, об'єктивна оцінка та підтримка діалогу з протилежною стороною.

Переговори включають безпосередню взаємодію сторін, можливість спостерігати за реакцією опонентів та контролювати процес. Завершальний етап передбачає можливість ухвалення угоди, що враховує інтереси всіх учасників (Павловська, 2007).

Ключове завдання політичних суб'єктів під час переговорів – почути опонентів та в розумних межах піти на поступки, усвідомлюючи негативні наслідки подальшого протистояння для обох сторін. Не менш важливим є досягнення сторонами компромісних або консенсусних рішень, що відображає демократичний підхід у вирішенні політичних конфліктів. Консенсус у цьому контексті полягає в ухваленні рішення, розробленого усіма учасниками переговорів. Це головний принцип,

яким позначається колегіальність рішення, що дозволяє досягти узгоджених позицій та співпраці, позитивно сприяючи розв'язанню проблеми. Компроміс, подібно до консенсусу, ґрунтується на поєднанні зусиль сторін, спрямованих на пошук виходу з конфліктної ситуації. Водночас, компроміс передбачає взаємні поступки, що не завжди носять взаємовигідний характер (Білецька, 2014).

У переговорному процесі також може застосовуватись фасилітація – допоміжний інструмент, що полегшує переговори та допомагає врегулюванню конфлікту. Фасилітатор контролює процедуру переговорів, сприяє зниженню напруженості та налагодженню конструктивного діалогу. Його участь особливо важлива в умовах коли сторони схильні до значної емоційності або забувають про серйозність наслідків конфлікту.

Наступним популярним методом вирішення політичного конфлікту є медіація, що передбачає зближення позицій і інтересів сторін за участі посередника – медіатора (з лат. «mediatio» – посередництво третьої сторони, третьої держави, що не бере участі у суперечці). Його завдання полягає у пропозиції готового рішення, яке сторони мають узгодити та виконати. Порівняно з фасилітацією, медіація передбачає більш тісну комунікацію з учасниками конфлікту на всіх стадіях переговорного процесу – від підготовки до укладання угоди (Білецька, 2014).

Третьою стороною у переговорному процесі можуть виступати посередник, спостерігач або будь-яка інша особа чи група осіб, які здатні допомогти врегулювати конфлікт, вирішити спірні питання між сторонами тощо. Зважаючи на функції третьої сторони у переговорному процесі, Ж. Макеєнко, поряд із медіаторством, вказує й на інші форми її залучення, зокрема примирення (concillation) – посередництво, що фокусується переважно на припиненні конфлікту, а також арбітраж (arbitration) – передбачає втручання третьої сторони, рекомендації якої носять обов'язковий характер (Макеєнко, 2019).

Висновки. Політичні переговори є багатосторонньою взаємодією політичних суб'єктів у офіційних та неофіційних формах, спрямованою на вирішення конфліктів чи досягнення політичних угод. Сторони взаємодіють між собою з метою досягнення спільних цілей, врегулювання суперечностей або ухвалення рішень в політичній сфері. Вони охоплюють стратегії, процес обговорення та пошук компромісів, що спрямовуються на досягнення необхідних політичних результатів.

Переговори є одним із найефективніших та демократичних механізмів врегулювання політичних конфліктів, дозволяючи мирним шляхом вирішувати проблеми та долати протиріччя з урахуванням інтересів усіх сторін. За своєю суттю вони є багатофункціональними та допускають одночасне здійснення декількох функцій, що зазвичай формують певну ієрархію, згідно з якою одна з функцій є більш пріоритетною для однієї зі сторін переговорного процесу, в той час як інша/і – менш значущі.

Markitantov V., Naichuk A. Negotiation as a mechanism of prevention and overcome political conflicts

The article deals with the analysis of negotiations as one of the key mechanisms for the settlement of political conflicts. The negotiation process is a complex tool that allows its participants to find compromises, ensure stability and reach consensus when solving controversial issues. It is indicated on its clearly expressed procedural nature, which everyone must adhere to. This article also deals with the consideration of essence and types of negotiations and characterization of their main functions.

The purpose of the article is to characterize the essence and role of negotiations as a mechanism for resolving political conflicts.

The authors draw attention to the role of compromise and consensus in the process of reaching mutually beneficial solutions. At the same time, they analyze the importance of facilitation and mediation, which help the parties to ensure a constructive dialogue.

The results of the work proved that political negotiations are a multifaceted interaction of political subjects in an official or unofficial form, aimed at resolving conflicts or reaching certain political agreements.

By interacting with each other, the parties strive to achieve a common goal, remove existing contradictions or make the necessary decisions. Political negotiation encompasses strategies, processes of discussion and search for compromises aimed at achieving the desired political results.

Negotiations are one of the most effective and democratic mechanisms for resolving political conflicts, which contribute to solving the problem and overcoming contradictions by peaceful means, taking into account the interests of all parties. By their nature, they are multifunctional, which allows the simultaneous implementation of several functions, which usually form a certain hierarchy.

Key words: negotiations, political conflict, cooperation, political negotiations, compromise, mediation.

Література:

1. Білецька Ю. Способи врегулювання національних політичних. *Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]*. 2014. № 10. С. 177–188. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nv_2014_10_18.pdf (час звернення: 26.09.2024).
2. Герасимович В. Переговорний процес як невід'ємна складова політики та роль особистості на переговорах. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 114. С. 295–298. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_114_78 (час звернення: 26.09.2024).
3. Добрава М. Роль переговорного процесу у врегулюванні політичних конфліктів : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. – політичні інститути та процеси. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Одеса, 2011. 182 с.
4. Майстренко О. Переговори під час вирішення конфліктів. *Політика. Право. Життя*. Інтернет-версія всеукраїнського часопису. 13.01.2022. URL : http://www.pollawlife.com.ua/2021/03/blog-post_30.html (час звернення: 21.09.2024).
5. Макеєнко Ж. Технології переговорів у врегулюванні конфліктних відносин у державному управлінні. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2019. № 3. С. 61–67. <https://scholar.archive.org/work/wlzclvpafvchpj3z5oljchsfqbq/access/wayback/http://visnyk-nadu.academy.gov.ua/article/download/185362/184959> (час звернення: 26.09.2024).
6. Павловська Т. Політичні переговори як спосіб розв'язання політичних конфліктів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Філософія. Політологія»*. 2007. № 84-86. С. 102–105.
7. Mansbridge J., Martin C. Political Negotiation : A Handbook. Washington : Brookings Institution Press, 2015. 304 p. URL: https://muse.jhu.edu/pub/11/edited_volume/chapter/1772547/pdf
8. Martin C. Negotiating Political Agreement. *Negotiating Agreement in Politics. Report of the Task Force on Negotiating Agreement in Politics* / edit by J. Mansbridge and C. Martin. 2013. December. P. 1–18. URL: https://scholar.harvard.edu/files/dtingley/files/negotiating_agreement_in_politics.pdf
9. Monheim K. How Effective Negotiation Management Promotes Multilateral Cooperation. The power of process in climate, trade, and biosafety negotiations. London : Routledge, 2016. 290 p.

References:

1. Biletska YU. (2014) Sposoby vrehulyuvannya natsionalnykh politychnykh [Methods of settlement of national political]. *Naukovyy visnyk [Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu]*. № 10. S. 177–188. Retrieved from : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nv_2014_10_18.pdf (chas zvernennya: 26.09.2024). [in Ukrainian].
2. Herasymovych V. (2016) Perehovorny protses yak nevidyemna skladova polityky ta rol osobystosti na perehovorakh [The negotiation process as an integral part of politics and the role of the individual in negotiations]. *Hileya: naukovyy visnyk*. Vyp. 114. S. 295–298. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_114_78 (chas zvernennya: 26.09.2024). [in Ukrainian].
3. Dobrova M. (2011) Rol perehovornoho protsesu u vrehulyuvanni politychnykh konfliktiv [The role of the negotiation process in the settlement of political conflicts]: dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. – politychni instytuty ta protsesy. Derzhavnyy zaklad «Pivdenoukrayinsky natsionalnyy pedahohichnyy universytet imeni K.D. Ushynskoho». Odesa. 182 s. [in Ukrainian].
4. Maystrenko O. (2022) Perehovory pid chas vyrishennya konfliktiv [Negotiations during conflict resolution]. *Polityka. Pravo. Zhyttya*. Internet-versiya vseukrayinskoho chasopysu. Retrieved from : http://www.pollawlife.com.ua/2021/03/blog-post_30.html (chas zvernennya: 21.09.2024). [in Ukrainian].
5. Makeyenko ZH. (2019) Tekhnolohiyi perehovoriv u vrehulyuvanni konfliktnykh vidnosyn u derzhavnomu upravlinni [Negotiation technologies in the settlement of conflict relations in public administration]. *Visnyk NADU. Seriya «Derzhavne upravlinnya»*. № 3. S. 61–67. Retrieved from : <https://scholar.archive.org/work/wlzclvpafvchpj3z5oljchsfqbq/access/wayback/http://visnyk-nadu.academy.gov.ua/article/download/185362/184959> (chas zvernennya: 26.09.2024). [in Ukrainian].
6. Pavlovska T. (2007) Politychni perehovory yak sposib rozvyazannya politychnykh konfliktiv [Political negotiations as a way to resolve political conflicts]. *Visnyk Kyivs'koho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: «Filosofiya. Politolohiya»*. № 84-86. S. 102–105. [in Ukrainian].
7. Mansbridge J. & Martin C. (2015) Political Negotiation : A Handbook. Washington : Brookings Institution Press, 304 p. URL : https://muse.jhu.edu/pub/11/edited_volume/chapter/1772547/pdf

8. Martin C. (2013) Negotiating Political Agreement. *Negotiating Agreement in Politics. Report of the Task Force on Negotiating Agreement in Politics* / edit by J. Mansbridge and C. Martin. P. 1–18. URL: https://scholar.harvard.edu/files/dtingley/files/negotiating_agreement_in_politics.pdf
9. Monheim K. (2016) How Effective Negotiation Management Promotes Multilateral Cooperation. The power of process in climate, trade, and biosafety negotiations. London : Routledge. 290 p.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2024

Стаття рекомендована до друку 19.12.2024

ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ УКРАЇНИ ЯК ПОСЕРЕДНИКИ МІЖ БІЗНЕСОМ ТА ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ

Назарчук О. М.,

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра політології,

філософський факультет

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-2616-6020

a_nazarchuk_@ukr.net

Вивчення політичної еліти України перебуває на перетині кількох важливих дискусій у політології. Основні дискусії стосуються питання завершеності чи незавершеності процесу інституціоналізації української політичної еліти, механізмів її рекрутування та характеру структуризації цієї еліти. Ці аспекти є ключовими у формуванні політичної еліти, оскільки від їх розвитку залежать стабільність та ефективність політичної системи України. Тому головним аспектом дослідження є аналіз інституціоналізації вітчизняної політичної еліти, її рекрутування та структуризації, а також взаємодії між державою та бізнесом у контексті сучасних реформ. Для досягнення цієї мети використовувалися методи спостереження, узагальнення, синтез та аналіз з огляду на досвід українських і зарубіжних дослідників. Виявлено, що головною метою будь-якого суспільства є забезпечення високого рівня та якості життя його громадян. Важливу роль у цьому процесі відіграє держава, яка постійно бере участь у різних сферах суспільного життя та на різних рівнях. Проте саме бізнес як основа економічної системи відіграє ключову роль у наданні послуг населенню та допомагає державі виконувати свої зобов'язання перед громадянами. Дослідження показало, що в умовах сучасних реформ державного управління в Україні та розвитку ринкових відносин важливо досліджувати, як формується система державного управління і як розвиваються відносини між владою, бізнесом та суспільством. У статті наголошено, що бізнес не лише сприяє економічному розвитку, але й впливає на формування політики, соціальні зміни і забезпечення стабільності в країні. У цьому контексті важливо досліджувати, як ефективна взаємодія між державою і бізнесом може сприяти досягненню спільних цілей та покращенню добробуту суспільства. У результаті зроблено висновки про ефективність взаємозв'язків між державою та бізнесом, а також запропоновано заходи для їх вдосконалення, що становить практичну значимість дослідження для покращення співпраці між державними та бізнесовими структурами в Україні.

Ключові слова: корпоративне лобіювання, владні структури, економічний вплив, суспільно-політичні відносини, політичний маркетинг, політичні еліти.

Постановка проблеми. Налагоджена взаємодія між владою та бізнесом є ключовим фактором розвитку будь-якої демократичної держави, що дотримується принципу верховенства права. Актуальність вибраної теми зумовлена тим, що в останні десятиліття по всьому світу спостерігається щораз більша тенденція до зміцнення співпраці між цими двома секторами. Проте система взаємодії між державою та бізнесом функціонує по-різному в різних країнах. Це зумовлено такими чинниками, як рівень політичної культури, особливості економічної системи, історичні традиції відносин між суспільством і державою, а також способи розв'язання бізнес-конфліктів. Слід зазначити, що поєднання цих характеристик створює унікальну основу для розуміння того, як бізнес і влада співпрацюють у кожній окремій країні. Суттєві зміни в ролі бізнесу в політичній системі привертають усе більше уваги з боку наукових кіл. Слід підкреслити, що налагодження взаємодії між бізнесом та владою в Україні завжди було непростим завданням. Співпраця бізнес-структур із державою стикається з низкою серйозних проблем. Основні труднощі полягають у недосконалії нормативно-правовій базі, яка регулює права та обов'язки сторін, а також у відсутності ефективних форм і методів реалізації партнерських відносин. Слід наголосити, що додатковими викликами є відсутність конкурентних умов

для співпраці, нерозвинене інвестиційне та інноваційне середовище. Крім того, самі бізнес-структури часто ставлять свої власні інтереси вище суспільних, що перешкоджає досягненню повноцінного партнерства з державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова база, яка використовувалася для дослідження, включала наукові роботи українських та закордонних авторів, які вивчали й аналізували взаємодію між владою та бізнесом. З метою детально проаналізувати означену тему ними було написано й опубліковано низку наукових досліджень.

С. Комаринець аналізує ефективність взаємодії між державою та бізнесом, яка дозволяє сторонам ефективно виконувати свої функції та розв'язувати ключові політичні, економічні та соціальні проблеми суспільства. Досліджено тенденції цієї взаємодії з точки зору державного менеджменту та адміністрування в Україні. Також було проведено аналіз проблем, що виникають у процесі співпраці між владою та бізнесом, і запропоновано конкретні проєктні заходи, спрямовані на вдосконалення цієї взаємодії для підвищення її ефективності в умовах української економіки (Komarynets, 2024).

Зокрема, Г. Мазепус та ін. у своїй роботі основну увагу приділяють як формальним, так і неформальним зв'язкам між політичними і бізнесовими структурами, які досліджувалися через інтерв'ю та аналіз вторинних даних. Зосередження на місцевому рівні дозволяє порівняти різні типи патронатних мереж і їх вплив на надання суспільних благ. Дослідження вписується в теоретичну рамку концепції обмеженого доступу, яка характерна для посткомуністичних суспільств. Висновки свідчать, що наявність численних патронатних мереж може бути необхідною умовою для забезпечення доступу до політичних і економічних ресурсів, проте цього недостатньо для підвищення задоволеності громадян суспільними послугами (Mazepus et al., 2021).

О. Бардах у своїй статті проаналізував різні концепції державного управління взаємодією між владою та бізнесом, які є найпоширенішими в Європі. Серед цих концепцій розглядаються корпоративізм, плюралізм, інструменталізм та інші. На основі цих моделей було проведено аналіз особливостей взаємодії влади та бізнесу в Україні. Автор доходить висновку, що з усіх розглянутих концепцій найбільш прийнятною для українських реалій є ліберальний корпоративізм. Ця модель забезпечує оптимальний баланс між державним регулюванням та інтересами бізнесу, що може сприяти ефективнішій співпраці та розв'язанню важливих соціально-економічних завдань в Україні (Бардах, 2022).

Р. Курінько досліджує особливості становлення соціально відповідального бізнесу в Україні шляхом аналізу ключових подій та явищ у бізнес-середовищі протягом пострадянського періоду розвитку ринкових відносин. Автор наголошує, що концепція соціально відповідального бізнесу відображає суспільні, історичні та соціокультурні потреби, які спрямовані на забезпечення партнерства між бізнесом, суспільством та державою. Це партнерство має на меті створення умов для відповідального ведення бізнесу, що враховує інтереси всіх сторін і сприяє сталому соціально-економічному розвитку країни (Курінько, 2020).

М. Гурик стверджує, що нова конфігурація владного простору залежить від трансформації політичної еліти – змін у складі та організації групи, що володіє реальною владою, динаміки її культурних та ідеологічних пріоритетів, змін у технологіях відбору та просування. Ці зміни суттєво впливають і визначають стан та функціонування соціальних інститутів, моральні та інтелектуальні інновації, зміни і збудження соціальної мобільності (Нурук, 2021).

У своїй науковій роботі Ю. Якуменко та ін. автори доводять висновку, що важливою передумовою існування соціальної держави є її економічний розвиток, який неможливий без конкурентоспроможної економіки. Для цього необхідні сприятливі умови для вільної, продуктивної та добре оплачуваної праці, яка приносить задоволення, а також високий рівень вимог громадян щодо освіти, медичного обслуговування та відпочинку. Ефективність економічного розвитку оцінюється на основі досягнення прогресивних соціальних стандартів. Критерієм успіху соціальної ринкової економіки є система, де активна соціальна політика не обмежує, а стимулює економічне зростання. Автори підкреслюють, що саме така модель суспільної організації є важливою для України (Yakymenko et al., 2021).

Варто підкреслити, що дослідники взаємодії між державною владою та бізнесом можуть натрапити на різні погляди і підходи до цієї теми. В умовах нестабільної нормативно-правової бази в Україні вони часто формують свої власні трактування ролі та значення держави та бізнесу в системі публічного управління.

Мета статті полягає у вивченні ефективності системи взаємозв'язків між державою та бізнесом, яка дозволить суб'єктам успішно виконувати свої функції та розв'язувати ключові політичні, економічні й соціальні проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основним посередником між владою та бізнесом є політична еліта. Політична еліта – це окрема, привілейована група людей, яка має особливі якості (психологічні, соціальні, політичні) та відіграє ключову роль у прийнятті та реалізації рішень, що стосуються управління державою

або впливу на неї. Вона володіє значним авторитетом і ресурсами, що дозволяє їй безпосередньо впливати на політичні процеси. Соціально-політична та економічна трансформація суспільства значною мірою залежить від держави та поведінки її політичної еліти, а іноді вирішальним фактором стає саме заміна правлячих еліт. Зміни в політичній системі суспільства у свою чергу спричиняють зміну складу політичної еліти та впливають на загальні тенденції її розвитку. Це має особливо важливе значення для України, де суспільство об'єднане в адміністративно-політичному плані, але воно є різноманітним у культурному, мовному, релігійному та економічному аспектах.

Елітарність сучасного суспільства є вже загальноновизнаним фактом. Для демократичної держави важливо не боротися із самим явищем елітарності, а зосередитися на формуванні ефективної та корисної для суспільства еліти. Основними завданнями є забезпечення соціальної представницькості цієї еліти, її своєчасне оновлення, а також мінімізація ризику олігархізації та перетворення на закриту привілейовану касту (Shevtsov, 2022).

Значення політичної еліти полягає в її ключовій ролі в досягненні політичного успіху та забезпеченні позитивного розвитку політичних процесів. Еліта втілює найважливіші аспекти політики, як-от влада, авторитет, вплив, керівництво, представництво інтересів суспільства та відображення політичних потреб. Її діяльність безпосередньо впливає на функціонування держави та стабільність політичної системи. Нижче, в табл. 1 представлено основні функції, які виконує політична еліта.

Отже, з таблиці 1 можна побачити, що функції політичної еліти є різноманітними і тісно пов'язані з тими завданнями, які виконує політична система суспільства загалом, її окремі підсистеми та інституції.

Основні функції політичної системи включають визначення політичних цілей, об'єднання суспільства навколо влади та регулювання соціально-політичної активності. Ці функції на індивідуальному рівні реалізує політична еліта. Взаємозв'язок між політичними елітами України та їх роллю у взаємодії між бізнесом і державою представлений на рис. 1.

Отже, на рис. 1 можна побачити, як політичні еліти виступають посередниками у взаємодії між бізнесом і державними структурами та впливають на економічну політику та законодавство.

Важливим аспектом для розуміння місця і ролі державної влади у сфері бізнесу є концепція «політичного маркетингу». Політичний маркетинг визначається як сукупність форм, методів і технологій, що використовуються для дослідження, проектування, регулювання та впровадження певних установок суспільної свідомості, спрямованих на здобуття та утримання контролю над ринком влади. Суть маркетингового підходу в політиці полягає в ототожненні політичного процесу з ринком, де відбувається «купівля-продаж» впливу на представницькі органи влади. Це створює образи політичних суб'єктів, таких як партії та кандидати, і підкреслює можливість цивілізованої реалізації процесу купівлі-продажу влади, особливо під час виборів. Проте такий підхід не враховує, що основними покупцями і продавцями на політичному ринку є представники бізнесу. Більш адекватною є точка зору, що визначальним фактором політичного маркетингу як ринкового явища є процес обміну. Це означає, що бізнес не лише впливає на політичні рішення, а й активно взаємодіє з політичними структурами для реалізації своїх інтересів, що робить державну владу ключовим елементом у цій динаміці (Рейтерович, 2019; Магиляс, 2023).

Таблиця 1

Функції політичної еліти

№ з/п	Функція	Короткий зміст
1	Стратегічна	Розроблення стратегії та тактики розвитку суспільства, визначення політичної програми дій. Ця функція реалізується на вищому рівні еліти (головою держави, парламентом, міністрами) з використанням експертних знань і наукових досліджень
2	Інтегративна	Забезпечення єдності суспільства, стійкості політичних і економічних систем, уникнення конфліктів, пошук оптимальних шляхів їх розв'язання
3	Регулятивна	Регулювання суспільних відносин, розв'язання суспільних проблем і завдань, розподіл і перерозподіл матеріальних та фінансових ресурсів
4	Організаторська	Мобілізація мас для виконання прийнятих рішень, реалізація політичного курсу
5	Представницька	Захист соціальних інтересів через політичні партії та групи інтересів, політичне лідерство
6	Комунікативна	Забезпечує зв'язок між елітою і суспільством, донесення політичних ідей до мас

Джерело: систематизовано автором за (Vnuchko et al., 2023)

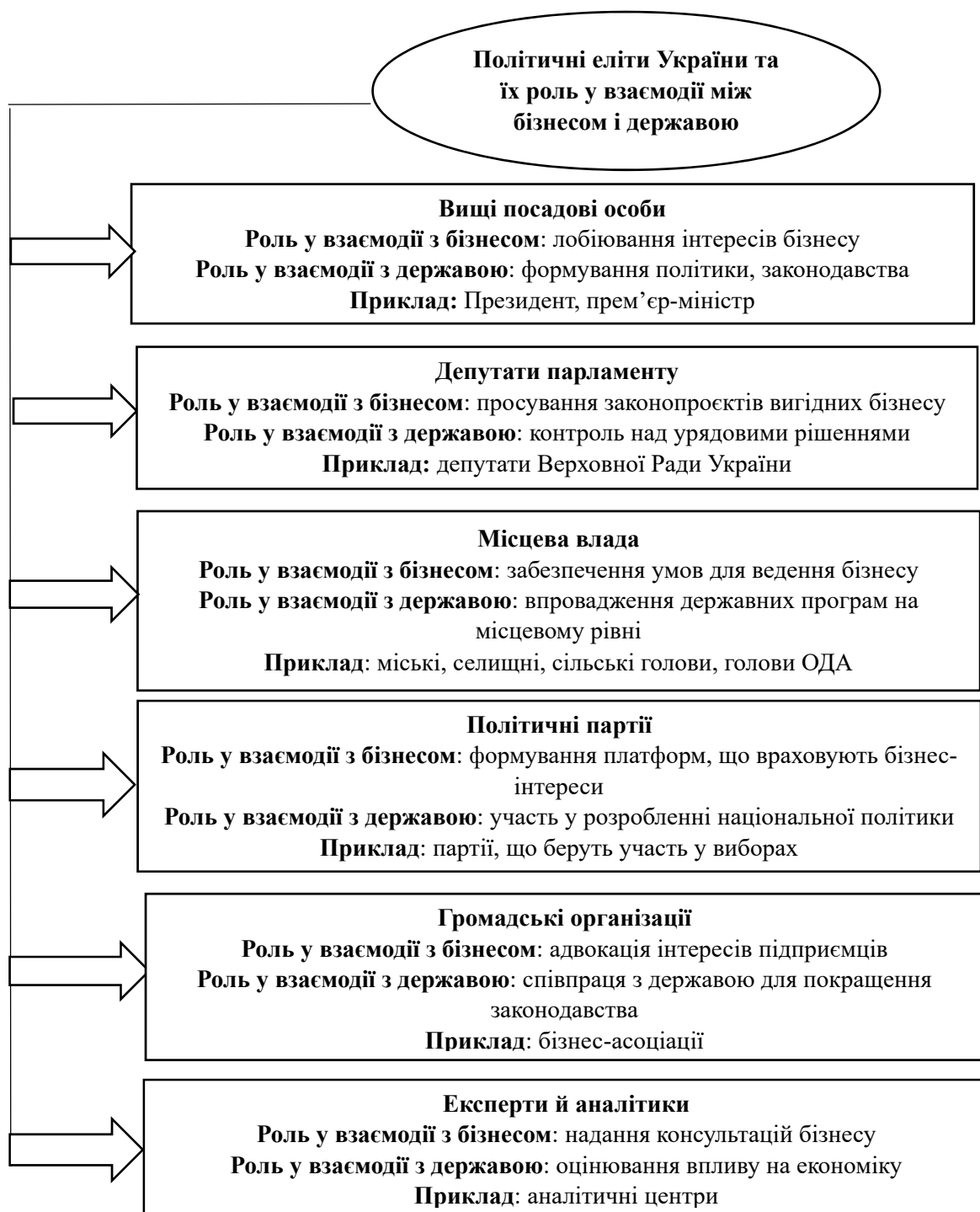

Рис. 1. Політичні еліти України та їх роль у взаємодії між бізнесом і державою
Джерело: систематизовано автором за (Yaskov et al., 2023; Lutsiv et al., 2023; Лусянський, 2022)

Головним механізмом взаємодії між владою і суспільством можна вважати лобіювання. Лобіювання – це загальноприйнята практика, за допомогою якої компанії впливають на процес законотворення. В останні роки корпоративна діяльність зіткнулася з деякими кризами легітимності. Успішність державного управління в Україні залежить від залучення професійних представників недержавних організацій, як-от бізнес-асоціації та GR-менеджери, до процесів прийняття рішень і контролю за їх виконанням.

Хоча лобіювання не має законодавчого регулювання, воно грає важливу роль у політичному процесі та у формуванні суспільного договору між владою, бізнесом і громадянським суспільством. Існують два основні типи лобіювання: плюралістичне та корпоративне. Плюралістичне лобіювання

виникає, коли різні групи змагаються за увагу уряду з однією й тією ж проблемою. Тут політика нагадує ринок, де конкуренція між різними інтересами забезпечує рівні умови для всіх. Корпоративне лобіювання натомість зосереджено на інтересах монополістів і може проявлятися через тиск знизу або укладення угод з потужними владними структурами. В Україні поширене лобіювання через виконавчу владу, адже воно швидше, дешевше та менш публічне, ніж ухвалення законів у Верховній Раді. Натепер в Україні лобіювання має складний характер, адже влада часто сама виступає в ролі «групи тиску», оскільки безпосередньо контролює ресурси. Політичні партії в Україні – не лише об’єкти лобіювання, а і його активні учасники, оскільки народні депутати виконують функції лобістів (Трофіменко, 2023; Маркус, 2023). Закон про лобіювання в Україні дійсно запроваджує деякі європейські норми, зокрема прозорість діяльності лобістських організацій, обов’язкову реєстрацію у відкритому реєстрі, звітність про роботу та контроль з боку спеціального державного органу. Однак у ньому також є системні недоліки, які потребують доопрацювання з урахуванням європейських рекомендацій і думок громадськості. Важливо забезпечити чітке розмежування діяльності громадських організацій і професійного лобізму, а також поширити кодекс етики на державних посадовців. Успішна імплементація європейських практик лобіювання в Україні потребує не лише прийняття закону, але і його ефективного виконання та належного контролю з боку влади (Верховна Рада України, 2024).

Проблеми співпраці між владою та бізнесом насамперед виникають через недосконалу законодавчу базу, яка не досить чітко визначає права та обов’язки сторін, а також через відсутність ефективних форм і методів партнерства. Також негативно впливає нестача конкурентних умов та слабо розвинені інвестиційні й інноваційні середовища. Для поліпшення партнерства між владою та бізнесом важливо зосередитися на змінах у законодавстві, вдосконаленні фінансової та судової систем, створенні сприятливого інвестиційного клімату, підвищенні кредитних рейтингів і усуненні адміністративних бар’єрів. Особливо важливо розширити права суб’єктів господарювання, захистити інтереси виробників, відкрити нові ринки, запровадити прозорий ринок землі та здійснити приватизаційні реформи. Ефективна взаємодія між владою і бізнесом у сфері інвестицій є ключовою для забезпечення стабільного економічного зростання (Kotlynets, 2024; Penkov et al., 2021). На рис. 2 автором представлені шляхи вдосконалення взаємодії між владою та бізнесом.

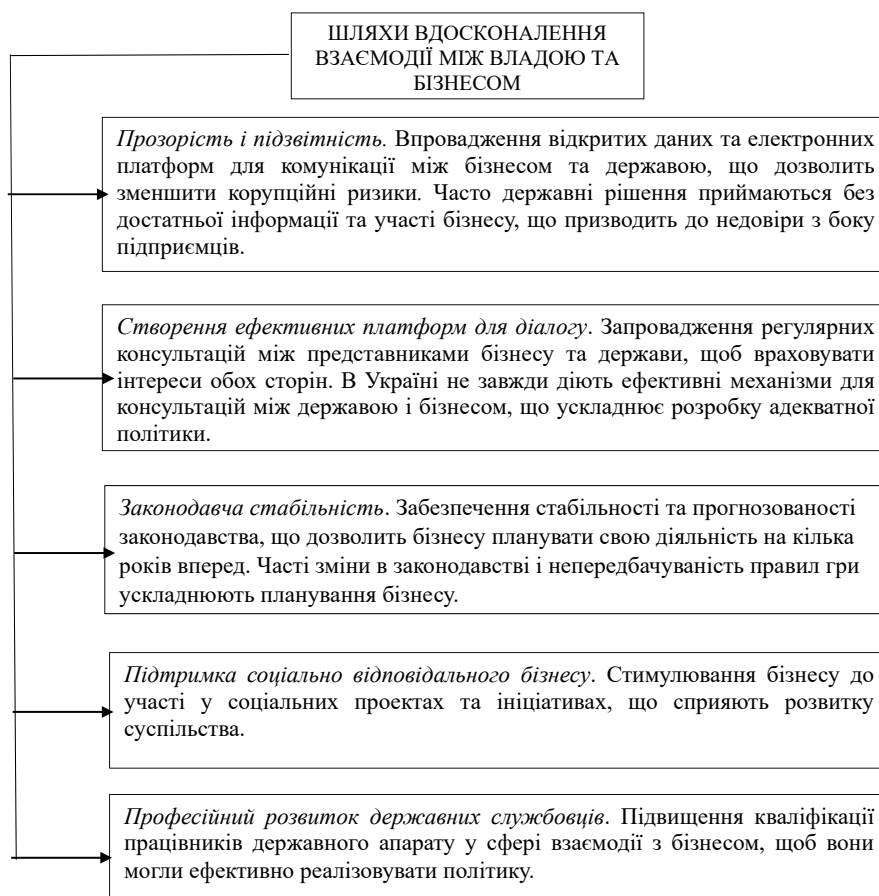

Рис. 2. Шляхи вдосконалення взаємодії між владою та бізнесом

Джерело: розробка автора

Відповідно до рис. 2, основними шляхами покращення взаємодії між державними інституціями та бізнесовими структурами є впровадження відкритих даних і електронних платформ для ефективної комунікації, забезпечення законодавчої стабільності, а також професійний розвиток державних службовців.

Висновки. Підсумовуючи вищеописане, слід наголосити, що політичні еліти в Україні часто діють як посередники між бізнесом та владою, допомагаючи впливати на державні рішення. Багато політиків мають тісні зв'язки з олігархами та підприємцями, що дозволяє їм просувати свої інтереси на державному рівні. Політичні еліти підтримують законодавчі ініціативи, які сприяють розвитку приватного сектору та корпоративних інтересів. Було з'ясовано, що вони можуть використовувати свою владу для отримання фінансових вигод або захисту інтересів окремих компаній, а також впливати на рішення в ключових економічних секторах. Крім того, політичні еліти сприяють установленню міжнародних зв'язків для просування бізнес-інтересів за кордоном. Слід наголосити, що така взаємодія між державною владою та бізнесом матиме негативні наслідки для суспільства, які включатимуть зростання соціальної нерівності, оскільки ресурси та можливості концентруються в руках бізнесу, пов'язаного з політичною владою. Це призводить до зниження довіри громадян до політичних інституцій через корупційні скандали та тісний вплив бізнесу на політичні рішення, що підриває демократичні процеси і створює відчуття несправедливості в суспільстві. Таким чином, для того щоб зменшити вплив політичних еліт, необхідно реформування політичної системи для зменшення впливу бізнесу на політику, включаючи підвищення прозорості та боротьбу з корупцією. Для покращення ситуації необхідно підвищити прозорість у процесі прийняття державних рішень та лобюванні, щоб громадськість могла контролювати дії політиків та бізнесу. Важливим є також посилення контролю за корупційною діяльністю і запровадження чіткої відповідальності за порушення. Водночас необхідно забезпечити незалежність політиків від фінансової підтримки великих бізнесменів, щоб запобігти їх впливу на політичні процеси та прийняття рішень в інтересах вузьких груп.

Nazarchuk O. Political Elites of Ukraine as Intermediaries between Business and Government

The study of Ukraine's political elite is at the intersection of several important debates in political science. The primary debates concern the completeness or incompleteness of the Ukrainian political elite's institutionalization process, the mechanisms of its recruitment, and the nature of its structuring. These aspects are crucial to forming the political elite, as their development determines the stability and efficiency of Ukraine's political system. The central aspect of the study is to analyze the institutionalization of the political elite, the mechanisms of its recruitment and structuring, and the interaction between the state and business in the context of modern reforms. To achieve this goal, the author used observation, generalization, synthesis, and analysis methods based on the experience of Ukrainian and foreign researchers. It is found that the primary goal of any society is to ensure a high standard of living and quality of life for its citizens. The state plays an essential role in this process and is constantly involved in various spheres of public life and at various levels. However, business, as the backbone of the economic system, plays a crucial role in providing services to the population and helps the state fulfill its obligations to citizens. The study has shown that in the context of modern public administration reforms in Ukraine and the development of market relations, it is important to study how the public administration system is being formed and how the relations between the government, business and society are developing. The author emphasizes that business contributes to economic development and influences policy-making, social change, and stability in the country. In this context, it is essential to explore how effective interaction between the state and business can contribute to achieving common goals and improving society's welfare. As a result, the author has concluded the effectiveness of the relationship between the state and business and proposed measures to improve it. The practical significance of the results lies in the possibility of using the conclusions to improve cooperation between government and business structures in Ukraine.

Key words: corporate lobbying, government structures, economic influence, socio-political relations, political marketing, political elites.

Література:

1. Komarynets S. Improving the interaction of government and business in Ukraine. *Eastern Europe: economy, business and management*. 2024. No. 1(42). URL: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.42-12> (date of access: 25.09.2024).

2. When Business and Politics Mix: Local Networks and Socio-political Transformations in Ukraine / H. Mazepus et al. *East European Politics and Societies: and Cultures*. 2020. P. 088832542090714. URL: <https://doi.org/10.1177/0888325420907143> (date of access: 25.09.2024).
3. Бардах О. Європейські стандарти публічного управління взаємодією публічної влади та бізнесу. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10, № 4. С. 46–51. URL: <https://doi.org/10.15421/152226> (дата звернення: 25.09.2024)
4. Курінько Р. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: проблеми прийняття та становлення. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2020. № 23(12). С. 38–46. URL: <https://doi.org/10.15421/1720110> (дата звернення: 25.09.2024)
5. Huryk M. The political elite of modern Ukraine. *Соціально-політичні комунікації як чинник консолідації та демократизації українського суспільства*, 2021. P. 37. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46390/1/Huryk%2c%20Rudakevych.pdf> (дата звернення: 25.09.2024)
6. Ukraine: 30 Years on the European Path/ Yu.Yakymenko et al. The Ukrainian Centre for Economic and Political Studies named after Olexander Razumkov. Kyiv, «Zapovit» Publishing House, 2021. 392 p.
7. Шевцов С. Філософія міжнародного космічного права: концептуальні горизонти проблемного поля. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. № 25(5). С. 47–52. URL: <https://doi.org/10.15421/172260> (дата звернення: 25.09.2024)
8. Внучко С., Батрименко О., Ткач О., Карашук М., Волківський М. Моделі взаємодії бізнесу та влади в умовах євроінтеграційного курсу України. *The Scientific Temper*. 2023. №14 (03). С. 1039–1047. URL: <https://scientifictemper.com/index.php/tst/article/view/768> (дата звернення: 25.09.2024)
9. Yaskov Y., Smiesova V. The market of international rating agencies and approaches to assessing the investment attractiveness of the country. *Academic Review*. 2023. Vol. 1, no. 58. P. 270–283. URL: <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2023-1-58-20> (date of access: 25.09.2024).
10. Lutsiv R., Moroz E., Orel Y., & Tsyplitska O. Analysis of smart economy development mechanisms and strategies: identification of trends and future forecast. *Futurity Economics&Law*. 2023. P. 114–132. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2023.06.25.08> (date of access: 25.09.2024)
11. Лисянський П., Ястребова В. Вплив РФ на політичні процеси пострадянського простору через просування ідеології «Русского мира» та політичних агентів впливу (Грузія, Молдова, Україна). *«Регіональні студії»*. 2022. Вип.31. С. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.20> (дата звернення: 25.09.2024)
12. Рейтерович І. В. Особливості предметного поля government relations. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1372> (дата звернення: 25.09.2024)
13. Магиляс Ю. Роль Government Relations у взаємодії публічної влади та бізнесу. *Аспекти публічного управління*. 2023. Т. 11, № 2. С. 74–80. URL: <https://doi.org/10.15421/152321> (дата звернення: 25.09.2024).
14. Трофименко А. В. Плюралістичне та корпоративне лобіювання як способи взаємодії між державою та групами інтересів. *Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матеріалів XXV підсумкової наук.-практ. конф. викладачів МДУ, м. Київ, 10 лют. 2023 р. / за заг. ред. М.В. Трофименка*. Київ: МДУ, 2023. С. 165–169.
15. Маркус І. Лобіювання: механізми співпраці держави та бізнесу. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 36. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/36-2023/10.pdf>. (дата звернення: 25.09.2024).
16. Про лобіювання: Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text> (дата звернення: 25.09.2024).
17. Komarynets S. The Interaction Between Government and Business in Ukraine: Basics, Study the Example of Lviv and the Ways for Its Improvement. Traditional and innovative approaches in economics: theory, methodology, practice : Collective monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. P. 171–194. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/446/12039/25169-1> (date of access: 25.09.2024).
18. Penkov S., Voloshyna M. Concept of individual's constitutional freedom to conduct business in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7, no. 1. P. 107–114. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-107-114> (date of access: 25.09.2024).

References:

1. Komarynets, S. (2024). Improving the interaction of government and business in Ukraine. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, (1)42. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.42-12>. Accessed 25 September 2024.
2. Mazepus, H., et al. (2020). When business and politics mix: Local networks and socio-political transformations in Ukraine. *East European Politics and Societies: and Cultures*. <https://doi.org/10.1177/0888325420907143>. Accessed 25 September 2024.

3. Bardakh, O. (2022). Yevropeiski standarty publichnoho upravlinnia vzaiemodiiu publichnoi vlady ta biznesu [European standards of public administration by interaction of public authority and business]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 10(4), 46–51. <https://doi.org/10.15421/152226>. Accessed 25 September 2024.
4. Kurinnyk, R. (2020). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v Ukraini: problemy pryiniattia ta stanovlennia [Social responsibility of business in Ukraine: Problems of adoption and establishment]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 23(12), 38–46. <https://doi.org/10.15421/1720110>. Accessed 25 September 2024.
5. Huryk, M. (2021). The political elite of modern Ukraine. *Sotsialno-politychni komunikatsii yak chynnyk konsolidatsii ta demokratyzatsii ukrainskoho suspilstva*, 37. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46390/1/Huryk%2c%20Rudakevych.pdf>. Accessed 25 September 2024.
6. Yakymenko, Yu., et al. (2021). *Ukraine: 30 years on the European path*. Kyiv: Zapovit Publishing House.
7. Shevtsov, S. (2022). Filosofiia mizhnarodnoho kosmichnoho prava: kontseptualni horizonty problemnoho polia [Philosophy of international space law: Conceptual horizons of the problem field]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 25(5), 47–52. <https://doi.org/10.15421/172260>. Accessed 25 September 2024.
8. Vnuchko, S., Batrymenko, O., Tkach, O., Karashchuk, M., & Volkivskiy, M. (2023). Modeli vzaiemodii biznesu ta vlady v umovakh yevrointegratsiinoho kursu Ukrainy [Models of interaction between business and government in the conditions of Ukraine's European integration course]. *The Scientific Temper*, 14(03), 1039–1047. <https://scientifictemper.com/index.php/tst/article/view/768>. Accessed 25 September 2024.
9. Yaskov, Y., & Smiesova, V. (2023). The market of international rating agencies and approaches to assessing the investment attractiveness of the country. *Academic Review*, 1(58), 270–283. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2023-1-58-20>. Accessed 25 September 2024.
10. Lutsiv, R., Moroz, E., Orel, Y., & Tsyplitska, O. (2023). Analysis of smart economy development mechanisms and strategies: Identification of trends and future forecast. *Futurity Economics&Law*, 114–132. <https://doi.org/10.57125/fel.2023.06.25.08>. Accessed 25 September 2024.
11. Lysianskyi, P., & Yastrebova, V. (2022). Vplyv RF na politychni protsesy postradianskoho prostoru cherez prosuvannia ideolohii 'Ruskoho mira' ta politychnykh ahentiv vplyvu (Hruziia, Moldova, Ukraina) [Influence of the Russian Federation on political processes in the post-Soviet space through the promotion of the ideology of 'Russian World' and political agents of influence (Georgia, Moldova, Ukraine)]. *Rehionalni studii*, 31, 106–112. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.20>. Accessed 25 September 2024.
12. Reiterovych, I. V. (2019). Osoblyvosti predmetnoho polia government relations [Features of the subject field of government relations]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 1. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1372>. Accessed 25 September 2024.
13. Mahylas, Yu. (2023). Rol Government Relations u vzaiemodii publichnoi vlady ta biznesu [The role of Government Relations in the interaction of public authority and business]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 11(2), 74–80. <https://doi.org/10.15421/152321>. Accessed 25 September 2024.
14. Trofymenko, A. V. (2023). Pluralistychne ta korporativne lobiiuvannia yak sposoby vzaiemodii mizh derzhavoiu ta hrupamy interesiv [Pluralistic and corporate lobbying as ways of interaction between the state and interest groups]. In M. V. Trofymenko (Ed.), *Aktualni problemy nauky ta osvity: zb. materialiv XXV pidsumkovoï nauk.-prakt. konf. vykladachiv MDU*, (pp. 165-169). Kyiv: MDU.
15. Markus, I. (2023). Lobiiuvannia: mekhanizmy spivpratsi derzhavy ta biznesu [Lobbying: Mechanisms of cooperation between the state and business]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, 36. <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/36-2023/10.pdf>. Accessed 25 September 2024.
16. Verkhovna Rada of Ukraine (2024). Pro lobiiuvannia [About lobbying]. Law of Ukraine № 3606-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text>. Accessed 25 September 2024.
17. Komarynets, S. (2024). The interaction between government and business in Ukraine: Basics, study the example of Lviv and the ways for its improvement. In *Traditional and innovative approaches in economics: theory, methodology, practice: Collective monograph* (pp. 171–194). Riga, Latvia: Baltija Publishing. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/446/12039/25169-1>. Accessed 25 September 2024.
18. Penkov, S., & Voloshyna, M. (2021). Concept of individual's constitutional freedom to conduct business in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7(1), 107–114. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-107-114>. Accessed 25 September 2024.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2024

Стаття рекомендована до друку 14.10.2024

ПУБЛІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА МЕНЕДЖМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ЧИННИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

Сергєєв В. С.,

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-7859-0408
sergeev_vs@hotmail.com*

Загурська-Антонюк В. Ф.,

*доктор наук з державного управління,
доцент, завідувач кафедри
міжнародних відносин і політичного менеджменту
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-3334-4494
kgn_zvf@ztu.edu.ua*

Пащенко В. І.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин та політичного менеджменту
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-4385-0286
pashchenko.v.i@gmail.com*

Актуальність. У наш час публічний вираз політичних уподобань кожної аудиторії вимагає прискіпливої уваги в умовах загроз національній безпеці. Особливості менеджменту публічної медіабезпеки на сучасному етапі передбачають узгодження як позиції акторів на національному рівні, так і визначення вектору еволюції медіа-середовища на невизначений термін в майбутньому.

Мета статті – виявлення чинників політичної детермінації публічних комунікацій в безпековій сфері.

Результати дослідження. Ефективність публічного спілкування влада – суспільство може суттєво вплинути на те, наскільки успішно громада справляється з кризою та оговтується від неї. Успішна публічна комунікація під час кризи часто починається задовго до політичних подій. Інформація має бути представлена таким чином, щоб її було легко зрозуміти, з повторним акцентуванням ключових моментів, щоб гарантувати їх збереження.

Висновки. В умовах сучасної України актуалізується питання експертно-аналітичного забезпечення публічних комунікацій з метою прорахунку ефекту від політико-комунікаційної діяльності. Політико-менеджерські підходи для організації безпекових комунікацій передбачають узгодження позиції між основними політичними групами в суспільстві. Публічні безпекові комунікації мають бути спрямовані на європеїзацію політико-комунікаційного середовища в Україні.

Ключові слова: політичний менеджмент, національна безпека, публічні комунікації, медіа-середовище, діджиталізація, політичні інститути, безпекові виклики.

Вступ. Комунікаційний вимір політичного менеджменту виступає вагомим проблемою сучасної політичної науки. В умовах діджиталізації політичні актори шукають способи забезпечення політичних інтересів та зв'язку з ключовими соціальними групами. Публічний вираз політичних уподобань кожної аудиторії вимагає прискіпливої уваги в умовах загроз національній безпеці. Сучасний міждисциплінарний дискурс наук публічного управління, політології, права та соціології акцентує увагу на нових викликах та загрозах, які містяться в комунікаційних повідомленнях. Менеджмент публічної

медіабезпеки на сучасному етапі передбачає узгодження як позиції політичних акторів на національному рівні, так і визначення вектору політичної детермінації медіа-середовища на невизначений термін в майбутньому на глобальному рівні.

Відтак публічні безпекові комунікації вимагають експертно-аналітичного забезпечення, ретельної підготовки та цілеспрямованого втілення. Сислове поле політико-комунікаційної безпеки на національному рівні регулює методи та прийоми, які застосовують сучасні політичні інститути з метою усунути елементи нестабільності, які можуть мати місце в контексті громадсько-політичних взаємодій. Стратегічна архітектура національної безпеки має комунікаційну складову не лише в контексті трансляції інформації або забезпечення рівня її конфіденційності та збереження. Вона також має бути спрямована на досягнення конкретних результатів в установленні позитивних відносин з «профільними» (аналізованими) групами громадськості. В особливих умовах сучасної України належить розбудовувати національну систему кризової публічної комунікації в контексті національної безпеки з метою протидії комунікаційним нападам країни-агресора.

Аналіз публікацій. Розвиток суміжних предметних сфер національної безпеки в інформаційному вимірі цікавить багатьох зарубіжних вчених. К. Хене та Дж. Х. П. Елофф розглядають міжнародні стандарти інформаційної безпеки та їх впливають на створення політики безпеки (Höne, Eloff, 2002), Дж. О. Імоніана обговорює валідність різних моделей політики інформаційної безпеки, зокрема в контексті їх практичної реалізації. Також Дж. О. Імоніана оцінює кілька моделей на основі ефективності, масштабованості та адаптованості до різних організаційних середовищ. Проведений аналіз свідчить про те, що жодна модель не підходить для всіх, і політика має бути пристосована до конкретних потреб організації (Imoniana, 2004), І. Х. Аль-Маяхі та С. П. Мансур зосередилися на розробці політики інформаційної безпеки, наголошуючи на необхідності структурованого та методичного підходу. Вчені пропонують рекомендації для організації щодо розробки політик безпеки, які забезпечують захист інформаційних активів, узгоджуючи ці політики з цілями організації та нормативними вимогами. Він наголошує на важливості ясності, гнучкості та участі всіх рівнів організації в процесі розробки (Al-Mayahi, Sa'ad, 2014), М. Нсох та низка співавторів зосередилися на відповідності політики безпеки інформаційних систем, у цьому документі досліджуються фактори, які впливають на поведінку відповідності в організаціях. Автори визначають організаційну культуру, обізнаність і навчання як ключові компоненти підвищення дотримання політики безпеки (Nsoh, Hargiss, Howard, 2015), Е. Аманква з колективом авторів розглядають концепції «культури дотримання політики інформаційної безпеки» та їх вплив на результати безпеки. Автори стверджують, що комплаєнс у безпековому середовищі – це не просто технічна проблема, а проблема, глибоко вкорінена в організаційній культурі (Amankwa, Loock, Kritzinger, 2021), Н. Масрек та інші вчені досліджують взаємозв'язок між ефективністю інформаційної безпеки та характером загроз безпеці. Автори підкреслюють, що мінливий ландшафт загроз безпеці вимагає постійного оновлення заходів і політик безпеки. Вони пропонують модель оцінки впливу різних загроз на ефективність існуючої політики безпеки (Masrek, Soesantari, Khan, Dermawan, 2021), М. Аббасі та М. Саадат пропонують механізм розробки надійних політик інформаційної безпеки, які забезпечують комплексний захист ІТ-систем. Автори наголошують на проактивному підході до розробки політики, включаючи передбачення загроз і регулярні оновлення для відповіді на нові технологічні виклики та нормативні зміни (Saadat, Abbasi, 2021). Наведені доробки підкреслюють важливість методичних підходів до комунікаційного забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень та розробці демократичної політики безпеки. Вони обґрунтовують необхідність узагальнень стосовно того, як організаційна культура, міжнародні загрози і публічна комунікаційна поведінка влади відіграють вирішальну роль у політичній детермінації ефективності протидії безпековим викликам сьогодення.

Метою статті є виявлення чинників політичної детермінації публічних комунікацій в безпековій сфері. Завданням статті є розкриття потенціалу публічних комунікацій в рамках розв'язання ключових завдань національної безпеки.

Основний зміст. Спілкування з громадськістю під час криз безпеки відіграє ключову роль у підтриманні порядку, забезпеченні тривалого стану безпеки та наданні чіткої та точної інформації населенню. Це важливо для зменшення паніки, запобігання дезінформації та сприяння скоординованій реакції влади та громадян. Ефективність такого спілкування може суттєво вплинути на те, наскільки успішно громада поводить себе в умовах кризи та відновлюється після неї. Класик комунікативної теорії Ю. Габермас слушно зазначав, що «публічна комунікація – це не просто передача інформації, а й сприяння спільному розумінню між комунікантами та громадськістю. Це вимагає оцінки суспільних цінностей, очікувань і проблем, що може значно вплинути на ефективність комунікаційних зусиль. Як стверджував Юрген Габермас, «публічний дискурс формується не лише змістом спілкування, але й умовами, за яких воно відбувається», підкреслюючи, що прозорість, інклюзивність і взаємна повага є вирішальними для змістовного діалогу» (Habermas, 1989, p. 56).

Під час криз національної безпеки (до них, зокрема, належать військова агресія, терористичні атаки, стихійні лиха, політичні заворушення тощо), демократична громадськість може звертатися до публічної влади за оперативними поясненнями. Своєчасне публічне спілкування має вирішальне значення, оскільки громадяни мають запит на інформацію, оскільки прагнуть захистити себе та ефективно реагувати. Основна мета публічної кризової комунікації – надати чітку, стислу та надійну інформацію, яка дає можливість громадянам приймати обґрунтовані рішення. Це може включати відомості про маршрути евакуації, екстрені служби та вказівки, чого слід уникати. За висновками М. Буккі та Б. Тренча, «публічна діалогова комунікація – це процес взаємодії, переговорів і трансляції. Це не одностороння передача знань, а динамічна обмін, який формує як громадське сприйняття, так і наукові плани» (Bucchi, Trench, 2008, p. 145). З цієї точки зору важливість політично детермінованого діалогу та взаємодії для досягнення компромісів є основою успішної антикризової комунікації.

Відсутність своєчасної публічної комунікації між владою і громадою, або поширення неправдивої інформації, можуть призвести до плутанини, паніки та навіть фізичного ушкодження громадян. Наприклад, під час терористичних атак або ситуацій, пов'язаних із військовою небезпекою, належно організована публічна комунікація може врятувати життя, направляючи громадян у безпечне місце. І навпаки, затримки в спілкуванні можуть спричинити поширення неправдивих чуток і дезінформації, які своєю чергою, можуть посилити паніку й спричинити хаос. Шляхом уникнення подібних ситуацій є менеджмент діалогу з громадськістю. Відомий теоретик прагматичних засад політичної детермінації громадянського суспільства Джон Дьюї свого часу припускав, що громадський діалог має важливе значення для належного функціонування демократії, оскільки він заохочує обмін ідеями, критичні роздуми та прийняття обґрунтованих рішень. «Без спілкування немає колективного розуму чи громадської волі, а отже, і справжньої демократії», стверджував Дж. Дьюї (Dewey, 1927, p. 135). Політичний філософ слушно наголошував на основоположній ролі публічної комунікації в демократичному політичному процесі.

Підготовка ефективних публічних комунікаційних обмінів під час кризи як правило починається задовго до події. Уряди та інші державні інституції повинні мати заздалегідь розроблені антикризові комунікаційні плани, готові до виконання. Це включає в себе визначення конкретних речників, встановлення чітких каналів зв'язку та забезпечення того, щоб інфраструктура (наприклад, Інтернет, мобільні мережі) була достатньо надійними, аби відповідати збільшенню кризових запитів.

Під час кризових викликів для національної безпеки повідомлення мають бути чіткими, послідовними та регулярно оновлюватися. Публічна влада повинна уникати «жаргонізмів» або навпаки складної (наукової) мови, яка може заплутати громадськість. Інформація має бути представлена таким чином, щоб її можна було легко зрозуміти, з повторним акцентуванням ключових моментів, аби гарантувати збереження їх смислу. Узгодженість між різними комунікаційними платформами (наприклад, телебаченням, радіо, соціальними медіа тощо) також має вирішальне значення, оскільки суперечливі повідомлення можуть підірвати довіру до повідомлень влади. Як зазначив Т. ван Дейк, «публічна комунікація функціонує як міст між державою та громадянським суспільством, сприяючи активній громадянській позиції шляхом сприяння діалогу, надання інформації та сприяння публічним дебатам» (van Dijk, 2012, p. 152). Отже, публічні комунікаційні стратегії в рамках кризового реагування мають ключове значення для збільшення залучення громадськості та забезпечення поінформованості громадян. На цій основі вони будуть здатні до конструктивної поведінки. Означене, своєю чергою, забезпечить сприятливе політичне середовище для демократичних процесів інституалізації антикризової (безпекової) публічної комунікації.

За доби сучасних соціальних медіа кризова публічна комунікація розвинулася в напрямку охоплення не лише повідомлень за принципом «згори-донизу», але й через активну взаємодію з громадськістю. Інститути публічної влади повинні здійснювати моніторинг чуток та політично детермінованої неправдивої інформації в соціальних мережах і негайно реагувати на них. Це також дозволяє політичному менеджменту отримувати децентралізований зворотній зв'язок від громадськості в реальному часі, що надає можливість їм адаптувати свої стратегії відповідно до розвитку ситуації. Як зазначав М. Кастеллс, «у мережевому суспільстві комунікація стає все більш мультимодальною, включаючи комбінацію текстових, візуальних і звукових елементів. Комунікатори повинні орієнтуватися в цих нових медіа-ландшафтах, адаптуючи свої стратегії, щоб переконатися, що повідомлення резонують із дедалі більш фрагментованою та різноманітною аудиторією» (Castells, 2010, p. 111). Це підкреслює складність та еволюцію менеджменту антикризової публічної комунікації за доби цифрових технологій.

Розбудова довіри між владою та громадою має важливе значення для ефективної публічної комунікації в кризових ситуаціях. Дії центральних урядів та регіональних публічно-владних інституцій мають бути прозорими щодо наявної фактичної інформації та реального стану речей. Також необхідним є презентація конкретних заходів для врегулювання кризи та усунення її наслідків. Коли наявна

інформація мізерна або невизначена, краще це публічно визнати, ніж спекулювати чи приховувати деталі. Такі дії можуть підірвати довіру громадськості. Чесність і прозорість, навпаки, сприяють співпраці з громадськістю. Як зауважили М. Нісбет і Д. Шойфеле, «комунікація, особливо щодо суперечливих питань, повинна бути оформлена таким чином, щоб вона була змістовною та актуальною для культурні цінності та світогляд аудиторії, якщо цього не зробити, це може призвести до розмежування чи поляризації суспільства» (Nisbet, Scheufele, 2009, p. 1768). Означене висвітлює виняткове значення врахування політичної детермінації фреймінгу та культурного контексту в публічній комунікації щодо складних («незручних») тем.

Для того, аби охопити якомога ширшу аудиторію, кризова публічна комунікація повинна використовувати різноманітні платформи, включаючи традиційні ЗМІ (телебачення, радіо, газети), цифрові платформи (соціальні мережі, веб-сайти) та засоби прямого спілкування (екстрені сповіщення через SMS або додатки). Різні демографічні групи в отриманні інформації залежать від різних платформ, тому важливо адаптувати комунікаційну стратегію, щоб жодна група не залишилася непоінформованою. У зв'язку з цим як компонент комплексної політичної детермінації актуалізується правовий контекст публічної антикризової комунікації. Українська дослідниця А. Токарська вірно називає сучасну правову комунікацію засобом розв'язання конфліктного співбуття, який супроводжує процеси праворозуміння і правореалізації. Відтак вона творить психологічні основи для безпечної життєдіяльності людей. Однак поки що така морально-етична якість правової комунікації, як психолінгвістичне толерування стосунків – одне із найцінніших надбань загальносвітової і національної культури – залишається маловивченим соціальним явищем людських учинків (Токарська, 2012, с. 475).

Сучасні соціальні медіа відіграють подвійну роль під час реалізації державно-владних кампаній публічної комунікації в кризових умовах. З одного боку, це безцінний інструмент для швидкого поширення інформації та взаємодії з громадськістю. Під час кризових ситуацій в умовах російсько-української війни такі платформи, як Twitter, Facebook і Instagram, дозволяють публічній владі надавати безпекові оновлення та інструкції в реальному часі безпосередньо громадянам (Хнигічева, Новіков, Тимошенко, 2010). Крім того, ці платформи дозволяють інститутам влади й громадськості швидко й ефективно нейтралізувати дезінформацію. А. Токарська вірно ідентифікує толерантні підходи як здебільшого раціональні у пошуках згоди. Вони є виправданим інструментом для уникнення порушень норм законодавства щодо захисту прав і свобод громадян, для встановлення істини, для створення атмосфери оптимізму (за бажання встановити правду) і песимізму (як засобу протистояння агресії); для урівноваження позицій сторін, ступеня втручання у справу, для нівелювання демонстрації грубої сили і беззаконності; у поясненні загрози та запобіганні їй (Токарська, 2012, с. 477).

З іншого боку очевидно, що соціальні мережі та платформи, навпаки, можуть посилити поширення чуток і паніки. Як свідчить досвід російсько-української війни, неправдива інформація, або так звані «теорії змови», можуть швидко поширюватися, особливо якщо існує вакуум офіційної публічної інформації (див.: Компанцева, 2011). Це робить важливим для інститутів демократичної публічної влади активне відстежування активності та менеджерське залучення соціальних платформ. Вказане уможливорює ліквідацію впливу дезінформації, щойно вона з'являється, і надання регулярних надійних оновлень. Такі дії необхідні, оскільки, з погляду українських вчених О. Дзьобаня та О. Сосніна, глобалізація способу життя і джерел постачання інформації багато в чому вже дискредитували дії влади при визначенні національних інтересів і цінностей. Також йдеться про руйнування соціокультурної ідентичності громадян й зростання кількості факторів впливу так званої «м'якої сили». Це за собою більш жорсткі наслідки для життя народу і суверенітету країни, які ми сьогодні навіть не уявляємо (Дзьобань, Соснін, 2015, с. 25).

Незважаючи на всі зусилля, менеджмент демократичної публічної комунікації у кризовій ситуації пов'язаний із значними труднощами. Однією з головних політичних «пасток» є швидке поширення дезінформації, яке може відбуватися через соціальні мережі, з уст в уста чи навіть з боку респектабельних, «поважних» ЗМІ. Боротьба з ворожою дезінформацією вимагає проактивного підходу, коли інститути публічної влади й громадськості постійно відстежують і розглядають неправдиві повідомлення в «кризогенному» соціально-економічному середовищі. О. Дзьобань та О. Соснін вірно наголошують на втраті ціннісних орієнтирів в суспільстві при зростаючих ризиках відчуження суспільства від стабільної економічної діяльності в реальному секторі промисловості. Також вчені вірно говорять про посилення нерівності у доступі до новітніх знань, технологій тощо. Вказане веде до зростання соціальної й політичної напруженості в суспільстві (Дзьобань, Соснін, 2015, с. 25).

Ще одним викликом для безпекових владних мовників є комплексне охоплення всіх верств населення, особливо соціально вразливих груп. Ними є, як добре відомо, люди похилого віку, інваліди або ті, хто не має доступу до цифрових платформ. Традиційні медіа-канали, такі як радіо чи офлайн-ініціативи, можуть відігравати важливу роль у включенні означених груп до важливих процесів антикризового публічного інформування. О. Дзьобань та О. Соснін справедливо

вказують, що будучи системотворчим чинником життя суспільства, інформація активно впливає на стан політики, економіки, оборони, технічного прогресу, науки і культури, обслуговує інтереси особистості, суспільства і держави, стверджує життєві підвалини, сприяє стабільності суспільного і державного ладу, досягненню суспільної злагоди, зміцнення демократії, особистої безпеки, законності і правопорядку (Дзьобань, Соснін, 2015, с. 26).

Крім того, культурна та мовна різноманітність населення можуть створювати перешкоди для ефективного та відкритого публічного спілкування. Інститути демократичної публічної влади повинні гарантувати, що повідомлення про кризові події надаються зрозумілою мовою та враховують культурні особливості різних спільнот. Спілкування з громадськістю під час криз безпеки є критично важливим компонентом ефективного управління кризою. Це вимагає готовності політичного менеджменту до ухвалення рішень, прозорості та здатності доносити точну антикризову інформацію вчасно та доступно. Використання соціальних медіа, попри їх потужний потенціал, має бути контрольованим для запобігання поширенню дезінформації. На основі дотримання цих принципів, менеджмент публічно-владних комунікацій може забезпечити підтримання громадського порядку, мінімізувати шкоду та зміцнити довіру в умовах найважчих викликів національній безпеці.

Висновки. Таким чином, основними вимірами розкриття креативного потенціалу публічних комунікацій політико-менеджерського типу в безпековому полі є інституційна спроможність, тематична спрямованість та адресна досяжність цільових груп.

У першому вимірі в умовах сучасної України актуалізується питання експертно-аналітичного забезпечення публічних комунікацій з метою прорахунку ефекту від політико-комунікаційної діяльності. В рамках другого виміру лежить розробка стратегії опанування найбільш вигідних тем для просування безпекової стабільності. Третій вимір вимагає вірного налаштування технологічних цифрових засобів просування публічно-комунікаційного безпеку меседжу. Політико-менеджерські підходи для організації безпекових комунікацій передбачає узгодження позиції між основними політичними групами в суспільстві. Також на часі реалізація ініціативної політики основних гілок влади та компонентів громадянського суспільства тощо.

За умови координації державно-громадських публічних комунікацій з'явиться належна система протидії пропагандистським комунікаційним впливом російської федерації. Водночас публічні комунікації мають бути спрямовані на європеїзацію політико-комунікаційного середовища в Україні, в тому числі на основі нормативних обмежень та контролю за медіапростором. Перспективи подальшого розгляду теми даної статті є окреслення основних медіа-викликів національній безпеці сучасній Україні та вироблення стратегії їх політико-менеджерського упередження.

Sergeev V., Zagurska-Antoniuk V., Pashchenko V. Public communications and national security management: factors of political determination

Relevance. Nowadays, the public expression of political preferences of each audience requires careful attention in the face of threats to national security. The peculiarities of the management of public media security at the current stage involve the coordination of both the position of actors at the national level and the determination of the vector of the evolution of the media environment for an indefinite period in the future.

The purpose of the article is to identify the factors of political determination of public communications in the security sphere.

Research results. The effectiveness of public communication between government and society can significantly affect how successfully a community copes with a crisis and recovers from it. Successful public communication during a crisis often begins long before political events. Information should be presented in a way that is easy to understand, with key points re-emphasized to ensure retention.

Conclusions. In the conditions of modern Ukraine, the issue of expert-analytical provision of public communications with the aim of calculating the effect of political and communication activities is becoming actualized. Political-managerial approaches to the organization of security communications involve the agreement of the position between the main political groups in society. Public security communications should be aimed at the Europeanization of the political and communication environment in Ukraine.

Key words: political management, national security, public communications, media environment, digitalization, political institutions, security challenges.

Література:

1. Höne K., Eloff J. H. P. Information security policy – what do international information security standards say? *Computers & Security*. 21. 2002. no. 5. 402–409.
2. Imoniana J. O. Validity of information security policy models. *Transinformação*. 2004. 16. no. 3. 263–274.
3. Al-Mayahi I. H., Mansoor S. Information Security Policy Development. *Journal of Advanced Management Science*. 2014. 2. no. 1. 135–139.
4. Nsoh M. W., Hargiss K., Howard C. Information Systems Security Policy Compliance. *International Journal of Strategic Information Technology and Applications*. 2015. 6. no. 2. 12–39.
5. Amankwa E., Loock, M., Kritzinger E. Information Security Policy Compliance Culture. *International Journal of Technology and Human Interaction*. 2021. 17. no. 4. 75–91.
6. Masrek M. N., Soesantari T., Khan A., Dermawan A. K. Examining the Relationship between Information Security Effectiveness and Information Security Threats. *International Journal of Business and Society*. 2021. 21. no. 3. 1203–14.
7. Saadat M., Abbasi M. U. Information Security Policy Development: the Mechanism to Ensure Security Over Information Technology Systems. *Global International Relations Review*. 2021. IV. no. III. 22–30.
8. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. MIT Press. 1989. 344.
9. Bucchi M., Trench B. *Handbook of Public Communication of Science and Technology*. Routledge. NY. 2008. 368.
10. Dewey J. *The Public and Its Problems*. Swallow Press. 1927. 235.
11. van Dijk J. *The Network Society*. SAGE Publications. NY. 2012. 456.
12. Castells M. *Communication Power*. Oxford University Press. L. 2010. 240.
13. Nisbet M. C., Scheufele D. A. What's Next for Science Communication? Promising Directions and Lingering Distractions. *American Journal of Botany*. 2009. 96 (10). 1767–1778.
14. Токарська А. С. Толерантність комунікації як фактор психологічної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Серія психологічна. Вип. 2(2). 474–480.
15. Хнигічева А. М., Новіков О. М., Тимошенко А. О. Моделювання безпеки складних інформаційно-комунікаційних систем із використанням логіко-ймовірнісного методу. *Наукові вісті Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2010. № 6. 70–77.
16. Компанцева Л. Ф. Ефективна комунікація – новий тренд інститутів сектору безпеки. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. 2011. № 1-2. 67–70.
17. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних із інформаційно-комунікаційною діяльністю. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 61. 24-34.

References:

1. Höne, K., Eloff J. H. P. (2002) Information security policy – what do international information security standards say? *Computers & Security* 21. no. 5. 402–409 [In English].
2. Imoniana, J. O. (2004) Validity of information security policy models. *Transinformação*. 16. no. 3. 263–274 [In English].
3. Al-Mayahi, I. H., Mansoor, S. (2014) Information Security Policy Development. *Journal of Advanced Management Science*. 2. no. 1. 135–139 [In English].
4. Nsoh, M. W., Hargiss K., and Howard C. (2015) Information Systems Security Policy Compliance. *International Journal of Strategic Information Technology and Applications*. 6. no. 2. 12–39 [In English].
5. Amankwa, E., Loock, M., Kritzinger, E. (2021) Information Security Policy Compliance Culture. *International Journal of Technology and Human Interaction*. 17. no. 4. 75–91 [In English].
6. Masrek, M. N., Soesantari, T., Khan, A., Dermawan, A. K. (2021) Examining the Relationship between Information Security Effectiveness and Information Security Threats. *International Journal of Business and Society*. 21. no. 3. 1203–14 [In English].
7. Saadat, M., Abbasi M. U. (2021) Information Security Policy Development: the Mechanism to Ensure Security Over Information Technology Systems. *Global International Relations Review*, IV, no. III, 22–30 [In English].
8. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. MIT Press. 344 [In English].
9. Bucchi, M., & Trench, B. (2008). *Handbook of Public Communication of Science and Technology*. Routledge. NY. 368 [In English].
10. Dewey, J. (1927). *The Public and Its Problems*. Swallow Press. 235 [In English].
11. van Dijk, J. (2012). *The Network Society*. SAGE Publications. NY. 456 [In English].
12. Castells, M. (2010). *Communication Power*. Oxford University Press. L. 240 [In English].

13. Nisbet, M. C., Scheufele, D. A. (2009). Whats Next for Science Communication? Promising Directions and Lingering Distractions. *American Journal of Botany*. 96(10). 1767–1778 [In English].
14. Tokarska, A. S. (2012) Tolerantnist komunikatsii yak faktor psykholohichnoi bezpeky. [Tolerance of communication as a factor of psychological safety]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna*. Vyp. 2(2). 474–480 [In Ukrainian].
15. Khnylicheva, A. M., Novikov, O. M., Tymoshenko, A. O. (2010) Modeliuvannia bezpeky skladnykh informatsiino-komunikatsiinykh system iz vykorystanniam lohiko-ymovirnisnoho metodu. [Security modeling of complex information and communication systems using the logical-probabilistic method]. *Naukovi visti Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. № 6. 70–77 [In Ukrainian].
16. Kompantseva L. F. Efektyvna komunikatsiia – novyi trend instytutiv sektoru bezpeky. [Effective communication is a new trend in security sector institutes]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony*. 2011. № 1-2. 67–70 [In Ukrainian].
17. Dzoban O. P., Sosnin O. V. (2015) Informatsiina bezpeka: novi vymiry zahroz, poviazanykh iz informatsiino-komunikatsiinoiu diialnistiu. [Information security: new dimensions of threats related to information and communication activities]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vyp. 61. 24–34 [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2024

Стаття рекомендована до друку 12.11.2024

УДК 343.13

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4\(64\).322735](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322735)

ТЕХНОЛОГІЇ ОБРОБКИ ТА АНАЛІЗУ РУХУ ГРОШОВИХ КОШТІВ ЗА БАНКІВСЬКИМИ РАХУНКАМИ

Школьніков В. І.,

доктор філософії з галузі знань “Право”,

доцент кафедри кримінології та інформаційних технологій

Національної академії внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-2041-9450

shkolnikov.v.i@naiaiu.kiev.ua

Сучасні технології дозволяють правоохоронними органам ефективно ідентифікувати ризики в сфері корупції та тіньової економіки на основі аналізу інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками. Будь-яка інформація в електронній (цифровій) формі може бути неструктурованою та наявною у великих обсягах, що зумовлює необхідність використання спеціалізованих методик обробки та аналізу такої інформації. З огляду на вищевказане, метою даної статті є дослідження проблеми отримання правоохоронними органами України інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками, а також застосування технологій обробки та аналізу такої інформації. Основи методологічного інструментарію становили загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, серед яких: компаративістський, синтетичний, логіко-семантичний, нормативно-догматичний (формально-юридичний), правового регулювання завдяки яким вдалося розглянути особливості застосування правоохоронними органами України технологій обробки та аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками. Розглянуто наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували питання використання сучасних методів обробки та аналізу інформації в діяльності правоохоронних органів. Визначено причини та шляхи вирішення проблеми обробки та аналізу виписок за банківським рахунком клієнта. Розглянуто авторське спеціалізоване комп'ютерне забезпечення “Bankir-v.2.0”, в якому реалізовані функціональні можливості автоматизації процесів обробки та аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками. Практична цінність наукових результатів полягає в тому, що їх може бути використано для визначення способу отримання, технологій обробки та аналізу інформації про рух коштів за банківськими рахунками.

Ключові слова: аналітичні технології, великі дані, банківські рахунки, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Розвиток сучасних технологій пришвидшує і спрощує процеси обміну активами, в тому числі грошовими коштами. Паралельно з цим існує велика кількість ризиків в сфері корупції та тіньової економіки, які виявляються правоохоронцями за результатами отримання, обробки та аналізу інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками.

Неструктурованість та великі обсяги даних зумовлюють використання спеціалізованих методик обробки та аналізу таких даних. Станом на сьогодні в діяльності банківських установ спостерігається тенденція надання правоохоронним органам інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками у неструктурованому вигляді, що в свою чергу не дозволяє без використання спеціалізованого програмного забезпечення здійснити ефективний аналіз вищевказаної інформації під час розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Хелена Вуд дослідила питання застосування можливостей аналітики під час розслідування та розкриття кримінальних правопорушень та вказала, що оптимізація організаційної та функціональної структури правоохоронних органів має включати підвищення аналітичних спроможностей правоохоронних органів шляхом своєчасного та ефективного обміну інформацією, використання сучасних технологій обробки та аналізу інформації в електронній (цифровій) формі (Helena Wood, 2017).

© Школьніков В. І.

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Досі невисвітленими залишаються питання практики застосування технологій обробки та аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками. З огляду на це метою дослідження є опис процедури отримання, обробки та аналізу інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками. Реалізація мети передбачає виконання низки завдань: визначити правові підстави отримання інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками; визначити причини проблем обробки та аналізу такої інформації; визначення мети аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками та опис функціональних можливостей спеціалізованого програмного забезпечення "Bankig-v.2.0".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На затребуваність цієї проблематики вказує широкий спектр сучасних праць із цього питання.

Федчак І.А. дослідив питання використання методу аналізу фінансових транзакцій (Федчак, 2021).

Горбенко Г.М. вказує, що фінансові розслідування допомагають виявляти і відслідковувати грошові потоки, які використовуються для приховування незаконно отриманих коштів, що є необхідним етапом для боротьби з відмиванням грошей і конфіскацією незаконно нажитого майна (Горбенко, 2024).

Тхом Снапхаан та Теун ван Руйтенбург описали роль банківських транзакцій для встановлення закономірностей скоєння фінансових злочинів (Snaphaan & van Ruitenburt, 2024).

Мета статті – дослідити проблеми отримання правоохоронними органами України інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками, а також застосування відповідних технологій обробки та аналізу такої інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із завдань, яке може виникнути в ході досудового розслідування кримінального правопорушення, є отримання інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками.

Відповідно до спільного наказу Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України від 28.10.2024 № 254/724/520/401/177/185 "Про затвердження Порядку організації та забезпечення досудового розслідування злочинів, у результаті вчинення яких одержано майно (доходи)" слідчий під час досудового розслідування у кожному кримінальному провадженні щодо предикатних злочинів, використовуючи передбачені кримінальним процесуальним законодавством України інструменти, проводить фінансовий аналіз (що в розумінні тридцятої рекомендації FATF означає проведення фінансових розслідувань), у тому числі із залученням спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями, зокрема:

– банківських рахунків (договорів банківського, у тому числі розрахунково-касового обслуговування, укладених між клієнтом і банком); розрахункових рахунків, відкритих підприємству або організації, що має власні оборотні кошти й самостійний баланс, а також фізичним особам-підприємцям без утворення юридичної особи для зберігання коштів і проведення безготівкових розрахунків; поточних рахунків, які банк відкриває для фізичних осіб, громадських об'єднань і фондів, а також для їх філій, підприємств поза їх місцезнаходженням, бюджетним організаціям для операцій щодо бюджетних фондів; рахунків, які банки відкривають нерезидентам для провадження інвестиційної, експортно-імпоротної діяльності, депозитних рахунків, валютних рахунків клієнта, що фактично складається з двох рахунків – поточного й транзитного;

– руху коштів на вказаних рахунках (прибуткових та видаткових операцій, зокрема зняття готівки, призначення платежів, інше) тощо.

Виписки за рахунком клієнта банку надаються правоохоронному органу виключно у визначених законом випадках та за визначеною процедурою. Відповідно до постанови Національного банку України № 267 від 14.07.2006 року "Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці" виписки за рахунком клієнта банку складаються з позицій, наведених в таблиці 1.

У більшості випадків для отримання правоохоронним органом виписок за рахунком клієнта банку необхідно рішення суду. Отримання виписок зазвичай проводиться в межах здійснення такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів.

Частина 3 статті 62 Закону України "Про банки та банківську діяльність" дозволяє реалізувати практику отримання на підставі запиту компетентного органу відомостей на конкретно визначену дату або за конкретний проміжок часу та стосовно конкретної юридичної або фізичної особи, фізичної особи-підприємця про:

- 1) наявність рахунків, номери рахунків;
- 2) інформацію про унікальні ідентифікатори та/або номери емісійних платіжних інструментів;
- 3) залишок коштів на рахунках;
- 4) операції списання з рахунків та/або зарахування на рахунки;

№ з/п	Назва реквізиту	Зміст реквізиту
1	2	3
1	Номер документа	Зазначається номер документа за операцією, що відображається в системі автоматизації банку
2	Дата документа	Зазначається дата документа в системі автоматизації банку відповідно до формату ДД.ММ.РРРР
3	Сума операції	Зазначається сума операції у валюті її проведення. Одиниця виміру – сота частка одиниці валюти (ціле число) або сота частка трійської унції для банківського металу (ціле число)
4	Сума операції (UAH)	Зазначається еквівалент у національній валюті. Одиниця виміру – копійки (ціле число)
5	Валюта операції	Зазначається цифровий код згідно з Класифікатором іноземних валют та банківських металів, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 04 лютого 1998 року № 34 (у редакції постанови Правління Національного банку України від 19 квітня 2016 року № 269) (зі змінами)
6	Номер рахунку платника	Зазначається номер рахунку платника
7	Унікальні ідентифікатори та/або номери емісійних платіжних інструментів платника	Зазначається інформація про унікальні ідентифікатори та/або номери емісійних платіжних інструментів платника
8	Код ID НБУ банку платника	Зазначається код ID НБУ банку платника
9	Банк платника	Зазначається найменування банку платника
10	Найменування платника	Для юридичної особи зазначається повне або скорочене найменування. Для фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності або фізичної особи зазначаються прізвище, власне ім'я та по батькові
11	Номер/код платника	Для юридичної особи зазначається ідентифікаційний код за Єдиним державним реєстром підприємств і організацій України (далі – ЄДРПОУ). Для фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності або фізичної особи зазначається реєстраційний номер облікової картки платника податків. Якщо реєстраційний номер облікової картки платника податків не присвоєний, то поле не заповнюється
12	IP-адреса платника	Зазначається адреса міжмережевого протоколу мережі Інтернет платника (за наявності)
13	Код ID НБУ надавача платіжних послуг отримувача	Зазначається код ID НБУ надавача платіжних послуг отримувача
14	Надавач платіжних послуг отримувача	Зазначається найменування надавача платіжних послуг отримувача
15	Найменування отримувача	Для юридичної особи зазначається повне або скорочене найменування. Для фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності або фізичної особи зазначаються прізвище, власне ім'я та по батькові
16	Номер рахунку отримувача	Зазначається номер рахунку отримувача
17	Унікальні ідентифікатори та/або номери емісійних платіжних інструментів отримувача	Зазначається інформація про унікальні ідентифікатори та/або номери емісійних платіжних інструментів отримувача

1	2	3
18	Номер/код отримувача	Для юридичної особи зазначається код за ЄДРПОУ. Для фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності зазначається реєстраційний номер облікової картки платника податків. Для фізичної особи зазначається реєстраційний номер облікової картки платника податків України або номер (за наявності – серія) паспорта громадянина України, в якому проставлено відмітку про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків України, або номер паспорта громадянина України у формі картки із записом про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків України в електронному безконтактному носії. Якщо реєстраційний номер облікової картки платника податків не присвоєний, то поле не заповнюється
19	Призначення платежу	Зазначається призначення платежу документа за операцією
20	Дата проведення операції	Зазначається дата проведення операції відповідно до формату ДД.ММ.РРРР
21	Час здійснення операції	Зазначається час здійснення операції відповідно до формату ГГ.ХХ.СС
22	Залишок коштів на рахунку	Зазначається залишок коштів на рахунку у валюті рахунку

5) призначення платежу;

6) ідентифікаційні дані контрагента (для фізичних осіб – прізвище, ім'я та по батькові, ідентифікаційний номер платника податку; для юридичних осіб – повне найменування, ідентифікаційний код у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань);

7) номер рахунку контрагента;

8) інформацію про унікальні ідентифікатори та/або номери емісійних платіжних інструментів контрагента;

9) єдиний ідентифікатор Національного банку України (код ID НБУ) надавача платіжних послуг контрагента;

10) найменування надавача платіжних послуг контрагента.

Такий запит може надсилатися в електронній (цифровій) формі з накладенням цифрового підпису уповноваженої особи через єдину систему електронного документообігу між банками. При підготовці такого запиту керівник органу, визначеного в частині 3 статті 62 Закону України “Про банки та банківську діяльність”, має посилатися на постанову правління Національного банку України від 14.07.2006 року № 267 “Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці”, у додатках яких містяться вимоги до структури виписки за банківським рахунком клієнта.

Відповідно до вищевказаної постанови банки, за запитом уповноважених державних органів та осіб, визначених у Законі України “Про банки і банківську діяльність”, надають у паперовому або електронному вигляді згідно з вимогами, викладеними в додатку до Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці, інформацію щодо банківських рахунків клієнтів та операцій, проведених на користь чи за дорученням клієнта, серед яких, операції без відкриття рахунків, а саме відомості на конкретно визначену дату або за конкретний проміжок часу та стосовно конкретної юридичної або фізичної особи, фізичної особи-підприємця про:

1) наявність рахунків;

2) номери рахунків;

3) інформацію про унікальні ідентифікатори та/або номери емісійних платіжних інструментів;

4) залишок коштів на рахунках;

5) операції списання з рахунків та/або зарахування на рахунки;

6) призначення платежу;

7) ідентифікаційні дані контрагента (для фізичних осіб – прізвище, власне ім'я та по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків України; для юридичних осіб – повне найменування, ідентифікаційний код за ЄДРПОУ);

8) номер рахунку контрагента;

9) інформацію про унікальні ідентифікатори та/або номери емісійних платіжних інструментів контрагента;

10) єдиний ідентифікатор Національного банку України (далі – код ID НБУ) надавача платіжних послуг контрагента;

11) найменування надавача платіжних послуг контрагента.

Зазвичай у працівника, який на правових підставах отримав виписку за банківським рахунком клієнта, можуть виникати проблеми обробки та аналізу такої інформації з наступних причин:

1) надана інформація не відповідає вимогами, викладеним в додатку до постанови правління Національного банку України від 14.07.2006 року № 267;

2) надана інформація неструктурована;

3) надана інформація у великих обсягах;

4) суми відображені в копійках;

5) не зазначається напрямок руху грошових коштів (дебет або кредит);

6) призначення платежу містить важливі для аналізу дані у неструктурованому вигляді;

7) в одному файлі міститься інформація про різні цільові банківські рахунки щодо яких надсилався запит або здійснювався тимчасовий доступ речей і документів.

Для вирішення вищевказаних проблем необхідно використовувати технології обробки та аналізу інформації. На сьогодні за допомогою програмних продуктів, мов програмування або технологій баз даних можливо ефективно здійснювати обробку та аналіз даних. Для звичайного користувача складність полягатиме в засвоєнні технічних аспектів використання тих або інших програмних продуктів, мов програмування або технологій баз даних.

Працівниками Національної академії внутрішніх справ на постійній основі ведеться розробка спеціалізованого програмного забезпечення, яке може бути використане не тільки в освітньому процесі під час підготовки та перепідготовки кримінальних аналітиків, але і в практичній діяльності правоохоронних органів України (Shkolnikov, 2022). Тому для автоматизації процесів обробки та аналізу

The image shows a screenshot of an electronic request form. At the top center is the Ukrainian coat of arms. Below it, the text reads: **БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (БЕБ)**, followed by the address: *вул. Шолуденка, 31, м. Київ, 04116*, and email: *e-mail: esbu@esbu.gov.ua, сайт: www.esbu.gov.ua*, and a reference code: *код згідно з ЄДРПОУ 44168316*. Below this, there are fields for the date: *від _____ 20__ р. № _____* and *На № _____ від _____ 20__ р.*. The recipient is identified as **Голові правління АБ "УКРГАЗБАНК"**. The title of the request is **ЗАПИТ на отримання банківської інформації**. The body of the text contains two paragraphs: the first refers to Article 4 of the Law of Ukraine 'On the Economic Security Bureau of Ukraine' (Law No. 1150-IX), stating that the BEB assesses risks and threats to economic security and implements measures to minimize them; the second paragraph refers to Article 8, paragraph 10 of the same law, stating that the BEB, based on the law, receives and holds information from other law enforcement and state bodies, local self-government bodies, enterprises, institutions, and organizations, which is necessary for the BEB to perform its duties.

Рис. 1. Приклад запити в електронній (цифровій) формі на отримання банківської інформації на підставі частини 3 статті 62 Закону України «Про банки та банківську діяльність», автоматично згенероване у результаті використання спеціалізованого програмного забезпечення “Bankir-v.2.0”

Джерело: зроблено автором на основі власного дослідження

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1											
2	Виконавець	776						Дощова Ольга Олександрівна			
3											
4	Банк	300647						Відділ обслуговування VIP-			
5	Рахунок	26200000777007.980						ЄДРПОУ 2677770777			
6	IBAN	UA293006470000026200000777007									
7	Назва	ПУПКІН ІВАН ІВАНОВИЧ									
8	Клієнт	ПУПКІН ІВАН ІВАНОВИЧ									
9											
10								Виписка/Особовий рахунок з 07/07/2020 по 18/08/2022			
11											
12											
13	Дата	Документ	Банк	Рахунок	IBAN	ЄДРПОУ		Дебет	Кредит		
	07/07/20	70111226499.217		29299998.980	UA18300647000000000029299998	21665382					
14											
15	ПРИЗНАЧЕННЯ:										9 000,00
16	КОРЕСПОНДЕНТ:										
	07/08/20	TR.331223.401.556		1008888.980	UA05300647000000000001008888	21665382					
17											
18	ПРИЗНАЧЕННЯ:										9 000,00
19	КОРЕСПОНДЕНТ:										

Рис. 2. Приклад виписки за банківським рахунком клієнта, яка не відповідає вимогами, викладеним в додатку до постанови правління Національного банку України від 14.07.2006 року № 267

Джерело: зроблено автором на основі власного дослідження

руху грошових коштів за банківськими рахунками науковими та науково-педагогічними працівниками Національної академії внутрішніх справ було розроблено спеціалізоване програмного забезпечення "Bankir-v.2.0", яке має наступні функціональні можливості:

- 1) автоматизоване створення запитів на отримання банківської інформації на підставі обробки файлу з реєстраційними даними юридичної особи або фізично особи-підприємця;
- 2) обробка файлів із різноманітною структурою даних про рух грошових коштів за банківським рахунком;
- 3) автоматизоване визначення напрямку руху грошових коштів (дебет або кредит);
- 4) конвертація валюти за курсом на дату проведення банківської транзакції;
- 5) конвертація сум, що зазначені у копійках, у гривню;
- 6) візуалізація взаємозв'язків між контрагентами;
- 7) автоматизоване визначення ланцюгу виводу грошових коштів з банківських рахунків;
- 8) автоматизоване визначення ланцюгу вводу грошових активів на банківські рахунки;
- 9) виокремлення даних із поля про призначення банківської транзакції (прізвище, ім'я, по батькові – для фізичної особи; назву – для юридичної особи; РНОКПП або код ЄДРПОУ; адрес; номерів телефонів; паспортних даних);
- 10) створення в автоматизованому режимі шаблону протоколу огляду інформації про рух грошових коштів за банківськими рахунками.

Метою аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками може бути встановлення:

- ідентифікаційних даних фізичних та юридичних осіб, пов'язаних з власником банківського рахунку;
- особливостей фінансово-господарської діяльності певних фізичних та юридичних осіб;
- причетності особи до збуту предметів або речовин, заборонених для цивільного обігу;
- незадекларованих доходів державного службовця;
- фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Дата	Вид	Н-ть	ВидА	Н-ть	Вк	Видк
ТОБ № 108						
код 100000108						
= AT "ПУМБ"						
рах 10000000141	0,00	0	520 315 000,00	351	-520 315 000,00	
рах 10000000211	0,00	0	232 940 000,00	230	-232 940 000,00	
рах 10000000219	0,00	0	483 419,68	9	-483 419,68	
рах 10000000220	0,00	0	1 370 352,48	6	-1 370 352,48	
рах 10000000228	0,00	0	32 637,70	3	-32 637,70	
рах 10000000228	0,00	0	4 509 087,59	11	-4 509 087,59	
рах 10000000399	0,00	0	954,38	8	-954,38	
ТОБ № 13						
код 10000013						
= AT "АЛЬФА-БАНК" У М.КИЄВІ						
рах 10000000113	0,00	0	512 413,91	701	-512 413,91	
рах 10000000118	0,00	0	484 681 886,95	277	-484 681 886,95	
рах 10000000130	0,00	0	5 102 833,89	102	-5 102 833,89	

Рис. 3. Приклад аналізу руху коштів за банківським рахунком у результаті використання спеціалізованого програмного забезпечення "Bankir-v.2.0"

Джерело: зроблено автором на основі власного дослідження

Висновки. У межах поставлених завдань даного наукового дослідження здійснено комплексний аналіз наукових положень й практичного аспекту застосування технологій обробки та аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками, інформація про які отримана на підставі запиту відповідно до частини 3 статті 62 Закону України "Про банки та банківську діяльність". До основних результатів, отриманих під час проведення дослідження, належать такі:

1. Сучасна практика діяльності правоохоронних органів України свідчить про можливість отримання за запитом уповноважених державних органів та осіб, визначених у Законі України "Про банки та банківську діяльність", у електронному вигляді згідно з вимогами, викладеними в додатку до постанови правління Національного банку України від 14.07.2006 року № 267, інформацію щодо банківських рахунків клієнтів та операцій, проведених на користь чи за дорученням клієнта.

2. Визначено причини та шляхи вирішення проблеми обробки та аналізу інформації за банківським рахунком клієнта. Встановлено, що у спеціалізованому програмному забезпеченні "Bankir-v.2.0" реалізовані функціональні можливості автоматизації процесів обробки та аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками.

3. Автоматизація застосування технологій обробки та аналізу руху грошових коштів за банківськими рахунками дозволяють працівнику правоохоронного органу зосередити увагу на аналізі отриманої інформації з метою встановлення ідентифікаційних даних фізичних та юридичних осіб, пов'язаних з власником банківського рахунку; особливостей фінансово-господарської діяльності певних фізичних та юридичних осіб; причетності особи до збуту предметів або речовин, заборонених для цивільного обігу; незадекларованих доходів державного службовця; фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Shkolnikov V. Technologies of processing and analysis of cash flow in bank accounts

Modern technologies allow law enforcement agencies to effectively identify risks in the field of corruption and the shadow economy based on the analysis of cash flow in bank accounts. Any information in electronic (digital) form can be unstructured and available in large volumes, which necessitates the use of specialized methods of processing and analyzing such kind of information. In view of the above, the purpose of this article is to research the problem of obtaining information of cash flow in bank accounts and the application of appropriate technologies for the processing and analysis of such kind of information by law enforcement agencies. The basis of the methodological toolkit was general scientific and special methods of cognition, including: comparative, synthetic, logico-semantic, normative-dogmatic (formal-legal), legal regulation, thanks to which it was possible to consider the

peculiarities of the application by law enforcement agencies of Ukraine of technologies for processing and analyzing cash flow in banks accounts. Scientific papers of domestic and foreign scientists who researched the use of modern methods of information processing and analysis in the activities of law enforcement agencies were considered. The reasons and ways of solving the problem of processing and analyzing statements from the client's bank account have been determined. The author's specialized computer program "Bankir-v.2.0" is considered, which implements the functionality of automating the processes of processing and analyzing cash flow in bank accounts. The practical value of scientific results lies in the fact that they can be used to determine ways of obtaining, processing and analyzing information about cash flow in bank accounts.

Key words: analytical technologies, big data, bank accounts, law enforcement agencies.

Література:

1. Горбенко Г. Розділ 31. Фінансові розслідування для ефективного розслідування складних кримінальних правопорушень. Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України: монографія. Київ: «ВАЙТ», 2024. С. 425–434. <https://doi.org/10.36486/978-966-2310-66-5-31>
2. Комп'ютерна програма «Автоматизоване формування запитів на отримання банківської інформації» / свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 95250 // Орлов Ю. Ю., Корнейко О. В; Школьніков В. І. Нац. акад. внутр. справ. 2023; Зареєстр. 05.12.2023.
3. Комп'ютерна програма «Встановлення фактів кримінальних правопорушень, вчинених шляхом кредитно-фінансових операцій» / свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 95245 // Орлов Ю. Ю., Корнейко О. В; Школьніков В. І. Нац. акад. внутр. справ. 2023; Зареєстр. 05.12.2023.
4. Федчак І.А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 288 с.
5. Школьніков В.І. Автоматизація процесів обробки й аналізу інформації з використанням програмного забезпечення. Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України : зб. тез доп. міжвідом. наук.-практ. конф., 11 серп. 2022, с. 191–192.
6. Snaphaan, T., van Ruitenburt, T. Financial Crime Scripting: an Analytical Method to Generate, Organise and Systematise Knowledge on the Financial Aspects of Profit-Driven Crime. *Eur J Crim Policy Res* (2024). <https://doi.org/10.1007/s10610-023-09571-9>
7. Wood H. Every Transaction Leaves a Trace. The Role of Financial Investigation in Serious and Organised Crime Policing. P. 32. URL: https://static.rusi.org/201709_rusi_everytransactionleavesatrace_wood_web.pdf

References:

1. Horbenko H. (2024). Rozdil 31. Finansovi rozsliduvannia dlia efektyvnoho rozsliduvannia skladnykh kryminalnykh pravoporushen [Section 31. Financial Investigations for Effective Investigation of Complex Criminal Offenses]. Realizatsiia filosofii "Intelligence-led Policing" v systemi kryminalnoho analizu Natsionalnoi politsii Ukrainy: monohrafiia. Kyiv: "VAYT", pp. 425–434. <https://doi.org/10.36486/978-966-2310-66-5-31>
2. Orlov Yu., Korneiko O., & Shkolnikov V. (2023). Kompiuterna prohrama "Avtomatyzovane formuvannia zapytiv na otrymannia bankivskoi informatsii" [Computer Program "Automated Request Formation for Obtaining Banking Information"]. Svidotstvo pro reiestratsiiu avtorskoho prava na tvir № 95250 // Nats. akad. vnutr. sprav. Zareiestr. 05.12.2023.
3. Orlov Yu., Korneiko O., & Shkolnikov V. (2023). Kompiuterna prohrama "Vstanovlennia faktiv kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh shliakhom kredytno-finansovykh operatsii" [Computer Program "Identification of Facts of Criminal Offenses Committed through Credit-Financial Operations"]. Svidotstvo pro reiestratsiiu avtorskoho prava na tvir № 95245 // Nats. akad. vnutr. sprav. Zareiestr. 05.12.2023.
4. Fedchak I. A. (2021). Osnovi kriminalnogo analizu [Fundamentals of crime analysis]: navchalnij posibnik. (p. 288) [in Ukrainian].
5. Shkolnikov V. I. (2022). Avtomatizaciya procesiv obrobki j analizu informaciyi z vikoristannyam programnogo zabezpechennya [Automation of information processing and analysis processes using software] *Aktualni pitannya ta perspektivi rozvitku kriminalnogo analizu v pravoohoronnij sistemii Ukrainy* : zb. tez dop. mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (pp. 191–192) [in Ukrainian].

6. Snaphaan, T., van Ruitenburg, T. Financial Crime Scripting: an Analytical Method to Generate, Organise and Systematise Knowledge on the Financial Aspects of Profit-Driven Crime. *Eur J Crim Policy Res* (2024). <https://doi.org/10.1007/s10610-023-09571-9>
7. Wood H. Every Transaction Leaves a Trace. The Role of Financial Investigation in Serious and Organised Crime Policing. P. 32. URL: https://static.rusi.org/201709_rusi_everytransactionleavesatrace_wood_web.pdf

Стаття надійшла до редакції 01.11.2024

Стаття рекомендована до друку 15.12.2024

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

**№ 4 (64)
2024**

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *О.І. Молодецька*

Підписано до друку 27.01.2025. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно друк. арк. 13,02. Тираж 150. Замовлення № 0125/043.

Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022